

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНЕ ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ КАТЕГОРІЇ «Б»

ВИДАВЕЦЬ: РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗАСНОВНИКИ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ: ОЛЕНА БОРИСЛАВСЬКА, СЕРГІЙ РІЗНИК

Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 22166-12066Р від 07.06.2016 року
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1877 від 30.05.2024 р.

ІДЕНТИФІКАТОР МЕДІА: R30-04930

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Werner Miguel Kühn	FROM EUROPEAN TRADITION TO LATIN AMERICAN REALITY: TOWARD ESTABLISHING THE ROLE OF ADVOCATE GENERAL IN THE COURT OF JUSTICE OF THE ANDEAN COMMUNITY (ОРИГІНАЛ СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ)	3
Вернер Мігель Кюн	ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ДО ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ РОЛІ ГЕНЕРАЛЬНОГО АДВОКАТА У СУДІ АНДСЬКОЇ СПІЛЬНОСТІ (ПЕРЕКЛАД СТАТТІ УКРАЇНСЬКОЮ)	28
Наталія Пархоменко	ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	54
Дмитро Терлецький	КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ	68
Михайло Баймуратов, Борис Кофман, Денис Бобровник	МОДЕЛІ (ФОРМИ) ДЕМОКРАТІЇ (ДЕМОКРАТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЛЮДИНОЮ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ ТА МУНІЦИПАЛЬНОЮ ВЛАДОЮ) В МЕЖАХ ЛОКАЛЬНОГО СОЦІУМУ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	82
Вікторія Дубас	ЗМІНИ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	106
Марта Бобко	РЕФЕРЕНДУМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	116
СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ		
Вікторія Легкун	ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ	125
КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД		135

УДК 341.17(4:8):341.645

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.1

Вернер Мігель Кюн

Доктор юридичних наук
Кільський університет імені Крістіана Альбрехта.
Провідний юрист у Суді Європейського Союзу,
Кіль, Німеччина
ORCID ID: 0000-0001-7677-1803
E-mail: werner.kuhn@curia.europa.eu

This Article reflects only the personal opinion of the author.

Подано до друку: 09.10.2025

Рецензія 1: 17.11.2025

Рецензія 2: 25.11.2025

Затверджено до друку: 12.12.2025

ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ДО ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ РОЛІ ГЕНЕРАЛЬНОГО АДВОКАТА У СУДІ АНДСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

FROM EUROPEAN TRADITION TO LATIN AMERICAN REALITY: TOWARD ESTABLISHING THE ROLE OF ADVOCATE GENERAL IN THE COURT OF JUSTICE OF THE ANDEAN COMMUNITY

Werner Miguel Kühn

Doctorate in Law, University of Kiel (cau).
Law Clerk at the Court of Justice of the European Union,
Kiel, Germany

Abstract | This article examines the figure of the Advocate General at the Court of Justice of the European Union (CJEU) and assesses its potential incorporation into the Court of Justice of the Andean Community (TJCA). Through a comparative analysis, it explores the functions, contributions, and institutional guarantees that characterize the Advocate General in the European context, highlighting its role in ensuring jurisprudential coherence, the development of law, and the legitimacy of supranational adjudication. The article also analyzes the historical, political, and budgetary factors that explain the absence of this figure in the Andean system, such as the defense of national sovereignty, the economic-commercial bias of integration, and the financial constraints of the Andean Community (CAN). Building on the existing legal framework of Andean law, it identifies the normative and procedural mechanisms required to introduce an Advocate General within the TJCA and argues that its adoption would strengthen the principle of homogeneity, the unity of the legal order, and the transparency of the decision-making process. Finally, it contends that this figure would enhance the TJCA's judicial dialogue with the CJEU and other international courts, thereby consolidating the confidence of Member States and legal practitioners in the regional integration system.

Keywords: Advocate General, Court of Justice of the Andean Community, institutional reform, integration law, judicial legitimacy, judicial dialogue.

Анотація | У цій статті розглядається інститут Генерального адвоката при Суді Європейського Союзу (ЄС) та оцінює його потенційне включення до Суду Справедливості Андського Співтовариства (ССАС). Шляхом порівняльного аналізу вона досліджує функції, внески та інституційні гарантії, що характеризують Генерального адвоката в європейському контексті, висвітлюючи його роль у забезпеченні єдності судової практики, розвитку права та легітимності наднаціонального судочинства. Стаття також аналізує історичні, політичні та бюджетні чинники, що пояснюють відсутність цього інституту в Андській системі, такі як захист національного суверенітету, економічно-комерційний ухил інтеграції та фінансові обмеження Андського Співтовариства (АС). Спираючись на чинну правову базу Андського права, вона визначає нормативні та процедурні механізми, необхідні для запровадження Генерального адвоката у ССАС, і стверджує, що його прийняття посилить принцип єдності, єдність правового порядку та прозорість процесу прийняття рішень. Нарешті, вона стверджує, що цей інститут посилить судовий діалог ССАС із ЄС та іншими міжнародними судами, тим самим зміцнюючи довіру держав-членів та юристів-практиків до регіональної інтеграційної системи.

Ключові слова: Генеральний адвокат, Суд Андської спільноти, інституційна реформа, право інтеграції, судова легітимність, судовий діалог.

I. Introduction

Regional integration in Latin America has made significant progress in recent decades, and the CAN has established itself as one of the most stable frameworks for economic and legal cooperation¹. In this context, the TJCA plays an essential role in the uniform interpretation and application of the Cartagena Agreement and its complementary legal instruments. However, unlike other supranational jurisdictions, such as the CJEU, the TJCA lacks an internal mechanism allowing for an independent legal analysis prior to the deliberations of judges. This absence limits the systematization of legal criteria, reduces consistency in the case-law and affects transparency in judicial reasoning. Faced with this situation, the figure of the Advocate General of the CJEU emerges as an inspiring model, as it issues independent Opinions on cases, bringing clarity, consistency and technical depth to the decision-making process. The European experience shows that their intervention strengthens the unity of the legal order, fosters the development of case-law and strengthens institutional legitimacy.

This article aims to provide a detailed analysis of the figure of the Advocate General at the CJEU, identify its contributions to European case-law, and explore the possibility of adapting it to the context of the TJCA. Using a comparative approach and a study of normative and procedural feasibility, it seeks to demonstrate how the adoption of this figure could enhance legal coherence, increase transparency, and raise the technical quality of the TJCA's judicial decisions. To this end, the article combines doctrinal analysis, a review of landmark CJEU cases, and an examination of the current legal framework of the CAN to propose a roadmap for implementing the figure of the Advocate General, including criteria for appointment, functions, term of office, and mechanisms for gradual integration into the existing institutional structure. Furthermore, this reflection aims to offer a reference framework that could inspire the eventual transplantation of this figure into other supranational judicial systems where its incorporation has not yet been considered.

The idea for this article arose from an academic exchange with a former judge of the TJCA, held in the framework of an event organized by the *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law* in Heidelberg (Germany). During that encounter, the author questioned why the figure of the Advocate General had not yet been incorporated into this supranational court, despite being expressly provided for in its founding treaty. The explanation offered at the time - namely, that the number of cases

¹ Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», *Revista Peruana de Derecho Internacional*, May - August 2019 No. 162, p. 137.

before the TJCA was 'limited'² - was particularly striking to the author, as it seemed to underestimate both the multiple functions and the potential of this figure. Years later, this exchange regained relevance during a discussion on the CAN held with two Advocates General of the CJEU, within the framework of an institutional meeting in Luxembourg, in which the absence of an Andean equivalent was noted. In this context, the present article is conceived as a contribution aimed at deepening the understanding of this figure, whose presence has now become essential within the EU's supranational judicial system.

II. The Advocate General at the Court of Justice of the European Union

1. Legal basis

The Advocate General's figure is one of the most unique and characteristic features of the CJEU. Its legal basis can be found in Article 19 of the Treaty on European Union (TEU), which lays down the general role of the CJEU as guarantor of the uniform interpretation and application of EU law, and in Article 252 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), which specifically regulates its designation and the essential conditions of its status.

2. Status, appointment and rotation/permanence system

According to Article 253 TFEU, Advocates General are appointed by common accord of the governments of the Member States for a renewable term of six years. Before their appointment, the suitability of candidates is assessed by the panel provided for in Article 255 TFEU, composed of former members of the CJEU and jurists of recognized standing, which issues an opinion on each candidate's ability to perform the duties of judge or Advocate General. This procedure reflects the institutional balance characteristic of European integration: on the one hand, it ensures the direct participation of the Member States in the appointment of these high offices; on the other, it guarantees that, once appointed, Advocates General enjoy full independence in the exercise of their duties. In practice, some have served several consecutive terms, thereby providing the CJEU with continuity and valuable accumulated experience. Eligible for the position are individuals whose independence is beyond doubt and who either meet the qualifications required for the highest judicial offices in their respective countries or are jurists of recognized competence.

In terms of appointment, the organization of the Advocates General combines a system of permanent appointments with another of rotating appointments. At present, the CJEU has eleven Advocates General. Of these, five correspond permanently to the Member States with the greatest demographic and political weight³, while the remaining six are distributed among the other Member States through a periodic rotation mechanism. This system seeks to reconcile the institutional stability derived from the continuous presence of certain States with the principle of equality among the others, ensuring that all countries have, at different times, the opportunity to provide an Advocate General. As the CJEU has delegated certain powers to its General Court (the first instance jurisdiction) to hear requests for preliminary rulings in specific matters, within the framework of the recent reform of the judicial system, provision has also been made for the appointment of three judges of that jurisdiction who will serve as Advocates General, which underscores the importance of this figure for the development of case-law⁴.

² García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020., No. 20, p. 194, explains that the number of cases was initially small, but points out that between 2007 and 2019 there was an exponential increase in requests for preliminary rulings. In this respect, in the opinion of the author of this work, the absence of Advocates General before the TJCA is no longer justified.

³ Some Member States always have an Advocate-General at the CJEU. Until 2013, only the four major founding states (Germany, France, Italy and Spain) had a permanent job. Poland was incorporated following the enlargement of the EU and the institutional adjustment of the Treaty of Nice/Lisbon.

⁴ Kühn, W.M., 'The upcoming reform of the judicial system of the European Union', *europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, p. 99, analyses the scope of the reform as regards the appointment of Advocates-General before the General Court.

With regard to their status, the TFEU expressly equates the Advocates General with the judges of the CJEU in terms of independence, immunities, and obligations. This means that they may not receive instructions from any government, institution, or party to the proceedings, and that they must maintain the same impartiality and objectivity required of the judges. This parallelism is not a mere formal detail: it emphasizes that the Advocates General are not simply advisers or auxiliary officials, but genuine European magistrates invested with their own institutional mission. Consequently, they are authorized to intervene at the hearing⁵ and to ask any questions they deem necessary to clarify the legal and factual aspects of the case, just like the reporting judge or the other members of the chamber⁶. They also enjoy the same protocol rank as the judges, and the so-called First Advocate General - elected every three years by their peers - even holds a rank higher than that of some judges with greater seniority. In this context, it is worth emphasizing that the Advocates General do not participate in the election of the President of the CJEU, despite being members of the institution, which reinforces their independence and autonomy from the college of judges.

The First Advocate General is responsible for assigning pending cases among the members of the college, taking into account each one's workload and ensuring compliance with certain basic rules, such as the prohibition on Advocates General participating in cases related to their countries of origin, which could call their impartiality into question⁷. It should be noted, however, that the function of the First Advocate General is not limited to the distribution of cases but also includes specific procedural prerogatives, among them the authority to propose to the CJEU the reexamination of cases for which no appeal exists, when there is «a serious risk to the unity or coherence of Union law,» in accordance with Article 256(2) TFEU.

The inclusion of the figure of the Advocate General in the TFEU itself carries great constitutional significance. It is not a secondary innovation that could have been created through internal regulations, but rather an integral element of the European judicial design, conceived from the outset to ensure the technical quality and transparency of judicial work. In this sense, the presence of the Advocate General is a defining feature that distinguishes the CJEU from other international courts, where judicial deliberation usually takes place exclusively among judges without an independent instance of prior reflection.

3. Functions and procedural dynamics

In accordance with Article 252 of the TFEU, the CJEU is «assisted» by the Advocates General, a notion that will be examined in greater detail in this paper. Their principal mission consists in presenting, in the cases assigned to them, written, public, and reasoned Opinions in which they conduct an exhaustive legal analysis of the issues raised in the dispute and formulate a concrete proposal for its resolution⁸. A specific linguistic regime applies to these Opinions⁹. Although they are not binding on the CJEU, the Opinions of the Advocate General perform essential functions, widely recognized by both doctrine and judicial practice, which may be summarized as follows:

- **Interpretative and systematizing function:** They contribute to the creation, consolidation, and clarification of legal principles that guide the case-law of the CJEU.
- **Function of unity and coherence:** They ensure that EU law is applied uniformly across all Member States, reinforcing the consistency of the European legal order.

⁵ It should be noted, in significant detail, that the Advocate General joins the courtroom and leaves it at a different door than judges, a gesture which symbolises and highlights their independence from them.

⁶ Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023, p. 260.

⁷ Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006, p. 6.

⁸ Article 252(2) TFEU defines the function of the Advocate General as «to make, with complete impartiality and independence, reasoned submissions on cases which, in accordance with the Statute of the CJEU, require his intervention».

⁹ French is the working language of the CJEU, so the judgments are originally drafted in this language and then translated into the other official languages of the EU. The Advocate General, on the other hand, has the power to draw up his Opinion in the official language of his choice - either the official language of his country of origin or the language of his choice for professional reasons - which are subsequently translated.

- **Function of transparency and legitimacy:** Being public, the Opinions allow the legal community and the public to access the reasoning accompanying judicial decisions, thereby strengthening the democratic legitimacy of the CJEU.
- **Function of procedural efficiency:** The Advocate General's detailed technical analysis facilitates the judges' work, enabling them to address the cases before them with greater speed and rigor. In addition, the Advocates General are consulted beforehand in the adoption of important procedural decisions—such as whether to hold a hearing, request clarifications from the parties, or decide on the intervention of third parties—underscoring their central role in the internal dynamics of the CJEU.
- **Innovative function:** The Advocates General often anticipate novel legal solutions, exploring interpretative avenues that have, on occasion, marked turning points in the evolution of EU law.

The procedural dynamic that defines the role of the Advocate General is characterized by one essential feature: their exclusion from the judges' final deliberation. Once their Opinions have been delivered, their participation in the procedure is formally concluded, ensuring that their analysis retains a genuinely autonomous and impartial character. This institutional design prevents any possible influence of the CJEU's internal discussions on their views and guarantees that the judicial body benefits from a «second institutional voice» distinct from that of the judges.

It is worth noting that every deliberation begins with a decision by the chamber on whether or not to follow the Opinion of the Advocate General¹⁰, a decision that depends on the weight and soundness of the reasoning put forward¹¹. Likewise, the Advocates General are not bound by the Opinions of their counterparts in related cases when drafting their own Opinions, which allows them to develop their legal reasoning independently. This independence enriches the judicial debate and enables the judges to consider alternative approaches before adopting their final decision.

As a general rule, the Advocate General delivers an Opinion in cases of particular significance or those that raise unprecedented legal questions¹². In some instances, the Opinions may focus exclusively on the most complex aspects of the case before the CJEU (*conclusions ciblées*). The decision on whether the Advocate General will intervene rests with the «general meeting,» a body composed of all members of the CJEU (judges and Advocates General) which decides both on the allocation of the case to a specific chamber and on the relevant procedural matters, such as holding hearings or formulating questions to the parties involved¹³.

In the past, the Advocate General's Opinions were read in full during the oral hearing, allowing the parties and the public present to hear firsthand the complete development of the proposed legal analysis. However, for reasons of procedural economy and in view of the high volume of cases handled by the CJEU, this practice has gradually been replaced by an abbreviated reading during the hearing. At present, only the operative part of the Opinion—that is, the Advocate General's proposed solution—is read aloud at the hearing¹⁴. The full text of the Opinion is published the same day on the CJEU's website, ensuring its accessibility and maintaining the transparency of the procedure.

Empirical studies confirm that, in a high percentage of cases, the CJEU adopts all or part of the Advocate General's Opinions. Scholarship often cites a convergence rate of around 80%¹⁵, although it is difficult to establish an entirely precise figure. Even in cases where the CJEU does not follow them, these Opin-

¹⁰ Szipunar, M., 'The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice', *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, p. 1144.

¹¹ Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, p. 37

¹² Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023, p. 301.

¹³ Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, p. 7.

¹⁴ Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Bruselas 2011, p. 532.

¹⁵ Kokott, J., 'Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?', *JuS-Kurzinterview* (Gustav-Radbruch-Forum 2018), p. 577, speaks of a percentage of more than 86 %, according to the internal statistics of the cabinet.

ions acquire notable doctrinal and academic value, as they are frequently cited in textbooks, case-law commentaries, and even in subsequent judicial decisions. Often, when the CJEU does follow the Advocate General's Opinion, the judgment expressly incorporates elements of the reasoning advanced therein. Conversely, when the Court diverges from such Opinions, it seldom refutes them directly, instead constructing its reasoning autonomously.

4. Compliance with the due process principle

Since the Advocate General's Opinions constitute an independent and non-binding view intended to guide the CJEU in its interpretative function—and have no direct legal effects on the procedural situation of the parties—they cannot be subject to appeal by those who disagree with their content. Any attempt to challenge them in this regard must be deemed inadmissible, as consistently confirmed by the CJEU's case-law¹⁶. Nevertheless, the parties have a specific mechanism to safeguard their right of defense: the possibility of requesting the reopening of the oral phase of the proceedings, as provided for in Article 83 of the Rules of Procedure of the CJEU. Such reopening is appropriate, among other circumstances, when the Advocate General, in their Opinions, introduces new elements or addresses issues that were not debated during the hearing. In this way, a balance is maintained between the functional independence of the Advocate General and respect for the adversarial principle in the European judicial process.

The European Court of Human Rights (ECtHR), based in Strasbourg, has confirmed the compatibility of the figure of the Advocate General of the CJEU with the due process guarantees enshrined in Article 6 of the European Convention on Human Rights (ECHR). In the case **Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands**¹⁷, the ECtHR held that the impossibility of challenging the Advocate General's Opinions does not violate the adversarial principle, given that such Opinions are non-binding, are presented at a public hearing, and are based on the arguments previously put forward by the parties. Complementarily, in **Kress v. France**¹⁸ - although referring to the commissaire du gouvernement before the Conseil d'État - the ECtHR clarified that the participation of a body providing an independent and non-decisional legal analysis may be compatible with a fair trial, provided that transparency and the separation of functions are safeguarded.

In **Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. the Netherlands**¹⁹, the ECtHR further explored this issue and concluded that the impossibility of responding to the Advocate General's Opinions before their oral presentation does not infringe the adversarial principle. This is because the Rules of Procedure of the CJEU provide compensatory mechanisms - such as the reopening of the oral phase when new or decisive elements are introduced - that ensure procedural balance between the parties. Thus, the ECtHR reaffirmed that the EU judicial system, including the figure of the Advocate General as a «second institutional voice,» offers a level of protection equivalent to that required by the ECHR and is fully compatible with the European system of human rights protection.

Consequently, the Advocate General is conceived as an impartial auxiliary of the CJEU, entrusted with enriching the legal debate and safeguarding the general interest of EU law, without taking part in judicial deliberation. Therefore, the absence of a right to reply to their Opinions does not undermine procedural fairness, provided that the parties have the opportunity to present their arguments fully and that the final decision rests exclusively with independent and impartial judges.

5. The cabinet of an Advocate General

At the CJEU, the so-called *référéndaires* (law clerks or legal secretaries) are highly qualified jurists who form part of the legal support staff assisting both the judges and the Advocates General. Their work

¹⁶ CJEU, Order of 4 February 2000, *Emesa Sugar* (C-17/98, EU:C:2000:69).

¹⁷ ECtHR, judgment of 13 January 2005, *Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands*, Application No. 62023/00.

¹⁸ ECtHR, judgment of 7 June 2001, *Kress v. France*, Application No. 39594/98.

¹⁹ ECtHR, judgment of 20 January 2009, *Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. the Netherlands*, Application No. 13645/05.

is essential to ensuring the technical soundness, internal coherence, and clarity of the legal reasoning produced by the CJEU. The cabinet of each member of the CJEU generally consists of between three and five *référéndaires*, who may come from academia, national or supranational administrations, private legal practice, or the judiciary. Their familiarity with various national legal systems and their command of several official EU languages enable them to operate effectively in an international environment where diverse legal traditions converge. Given their high level of expertise and experience, it is not uncommon for some *référéndaires*, after years of service as legal advisers, to be appointed as judges or Advocates General at the CJEU, thereby contributing to continuity and the accumulation of institutional knowledge within European case-law²⁰.

Within the cabinets of the Advocates General, the *référéndaires* play a central role in drafting the Opinions - the fundamental documents in which the Advocate General independently and comprehensively analyzes the legal questions raised in each case²¹. Their work begins with in-depth legal and doctrinal research, including the review of applicable European legislation, prior case-law of the CJEU, and, in many instances, comparative or international law, with the aim of providing additional perspectives and identifying solutions tested in other systems²². This stage ensures that the Advocate General's arguments are rigorously substantiated and that each case is situated within a broad interpretative framework.

Subsequently, the *référéndaires* collaborate in drafting the Opinions, ensuring that the presentation is clear, coherent, and legally rigorous. They organize arguments logically, highlight relevant precedents, and propose interpretative structures that facilitate understanding both within the CJEU and among external legal practitioners. They also prepare analytical notes and summaries that integrate case-law, regulatory background, and possible alternative lines of interpretation, providing a comprehensive overview of the matter.

The *référéndaires* also coordinate the flow of information within the CJEU, maintaining contact with the judges' teams and administrative services to ensure consistent and coherent case handling. Their involvement guarantees that all relevant issues are identified and that legal arguments are thoroughly grounded before the Advocate General formulates their final Opinion. As legal advisers, the *référéndaires* perform a specialized technical support function, taking responsibility for the preliminary analysis of the cases assigned to them and formulating recommendations that guide the Advocate General in fulfilling their institutional mission.

Although the formal responsibility and signature of the Opinions belong to the Advocate General, the work of the *référéndaires* is decisive for the technical quality, interpretative coherence, and clarity of the document. Thanks to their assistance, the Advocate General can focus on critical evaluation, the strategic orientation of legal reasoning, and the formulation of innovative solutions, while the *référéndaires* ensure that the argumentation is systematic, comprehensive, and legally sound. In sum, the *référéndaires* constitute the operational core of legal support that enables the Advocate General to perform effectively their functions of analysis, interpretation, and guidance in the development of the CJEU's case-law.

6. Historical evolution and impact on case-law

The origin of the figure of the Advocate General can be traced back to the French tradition of the *commissaire du gouvernement*, an official of the *Conseil d'État* (Council of State) responsible for independently presenting a legal analysis of administrative cases²³. Despite what its name might suggest, this official did not represent the government; rather, they prepared and publicly presented an independent

²⁰ Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, p. 569.

²¹ Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid, 2003, p. 369

²² Sharpston, E., «Comparative Legal reasoning (overt and Covert) in the Work of the Advocate General», *The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000)*, Oxford 2024, p. 251.

²³ Bobek, M. «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», *The Cambridge yearbook of European legal studies*, 2012, vol. 14, p. 535.

Opinion (*conclusions*) intended to guide the judicial decision. These Opinions were not binding but exerted significant influence by bringing clarity, systematization, and coherence to legal reasoning. Drawing inspiration from this model, the drafters of the 1951 Treaty of Paris introduced the figure into the Court of Justice of the European Coal and Steel Community (ECSC), aware that the new supranational jurisdiction required a mechanism capable of ensuring both interpretative coherence and the visibility of its legal foundations.

Although inspired by an institution originating in a national legal system, the European Advocate General acquired distinctive features from the outset: they enjoy the same status as judges in terms of independence and immunity, and their mission is focused on contributing to the development of an autonomous legal order of the EU. Thus, the figure represents a legal transplant adapted to the supranational level, which over time has become an indispensable element for the technical quality, legitimacy, and coherence of the CJEU's jurisprudence. More than seventy years of activity before the Court have allowed the Advocate General to acquire distinctive characteristics, clearly differentiating the office from its national antecedent.

According to a widely accepted interpretation, the figure of the Advocate General was conceived to compensate for the absence of dissenting opinions in the CJEU model²⁴. The decision not to allow separate opinions responded to the objective of safeguarding the unity, coherence, and authority of the emerging Community legal order, avoiding the risk that judicial fragmentation could undermine the institution's legitimacy. This choice, however, limited the possibility of publicly reflecting the diversity of legal perspectives within the Court. In this context, various scholars have observed that the Advocate General largely performs a substitutive function for the dissenting opinion²⁵. Their Opinions, presented publicly and independently, restore balance by offering an external manifestation of interpretative plurality without diminishing the binding force of the judgment. Thus, although they do not constitute dissenting opinions in the strict sense, they act as their functional equivalent, providing the legal community with a critical and complementary perspective that has decisively contributed to the development of European jurisprudence²⁶.

Over time, the institution has evolved in parallel with European integration itself. In its early decades, the number of Advocates General was small, and their intervention was reserved for cases of greater complexity or political relevance. However, as the integration system expanded its competences and the judicial body received an increasing number of cases, the participation of Advocates General became more generalized and their status consolidated. Today, although not every case requires an Opinion, the range of matters in which they intervene covers areas as diverse as economic freedoms, competition, fundamental rights, procedural law, and the EU's external relations.

The influence of the Advocates General on the evolution of European case-law has been decisive. A few paradigmatic examples illustrate this point:

- In **Rewe-Zentral AG (120/78, *Cassis de Dijon*)**, Advocate General *Capotorti* introduced the notion of «mandatory requirements,» which could justify national restrictions on trade within the common market. His Opinion enabled the Court to establish the principle of mutual recognition, ensuring that products lawfully marketed in one Member State could circulate freely in others, except in duly justified cases. The clarity and systematization of *Capotorti's* reasoning were adopted almost in their entirety by the CJEU, thereby consolidating a fundamental interpretative framework for free trade within the EU²⁷.

²⁴ Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonia's possible contribution to the democratization of European Union judicial system», *Juridica international*, IX (2004), p. 18.

²⁵ Tesauro, G./Circolo, A., «Saturno che divora i suoi figli. The Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», *Rivista Eurojus*, 2020, No. 4, p. 197

²⁶ Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, p. 572.

²⁷ Opinion of Advocate General *Capotorti* delivered on 16 January 1979 in Case 120/78 (*Rewe-Zentral*), EU:C:1979:3.

- In **Keck and Mithouard (C-267/91 and C-268/91)**, Advocate General *Van Gerven* proposed distinguishing between «selling arrangements» and «product requirements,» preventing the principle of free movement of goods from being applied too rigidly. The Court adopted this distinction, defining the scope of Article 34 TFEU and consolidating the doctrine governing measures that affect product marketing, thus preserving the balance between European integration and national legislative autonomy²⁸.
- The **Bosman case (C-415/93)** marked a milestone in the regulation of professional sports. Advocate General *Lenz* argued that transfer rules for football players unjustifiably restricted the free movement of workers. His Opinion detailed how sports contracts and national restrictions were incompatible with EU law, and the CJEU fully adopted his reasoning, establishing a historic precedent that transformed the regulation of professional football in Europe²⁹.
- In **Promusicae (C-275/06)**, Advocate General *Kokott* opined that the directive on privacy and electronic communications should be interpreted as not preventing Internet service providers from disclosing the identity of users who shared copyright-protected material. The Court followed her Opinion, establishing a balance between the protection of intellectual property and the fundamental rights of users³⁰.
- Advocate General *Ruiz-Jarabo Colomer's* Opinion in **Advocaten voor de Wereld (C-303/05)** constitutes a doctrinal reference for understanding the principle of mutual recognition in criminal matters and the scope of the European Arrest Warrant (EAW). In his analysis, *Ruiz-Jarabo Colomer* argued that the EAW framework is fully compatible with the principle of legality in criminal law and with the fundamental rights enshrined in the EU legal order, while emphasizing that the abolition of double criminality verification for certain serious offenses is a legitimate choice of the EU legislature, aimed at strengthening mutual trust among Member States. He also stressed that the EAW does not undermine national sovereignty but rather operates within an area of freedom, security, and justice in which the Member States have accepted a high degree of judicial cooperation. This Opinion, rich in doctrinal content, illustrates the Advocate General's role as a guarantor of the compatibility between the integrative drive and the protection of fundamental rights, helping to consolidate mutual trust as a cornerstone of the European criminal justice area³¹.
- In **Viking Line (C-438/05)**, Advocate General *Poiarés Maduro* crafted a careful balance between the freedom of establishment and workers' right to collective action. His Opinion was key to the Court's adoption of a nuanced approach that recognized social rights as compatible with economic freedoms and provided concrete criteria for assessing similar conflicts in the future³².
- Advocate General *Trstenjak's* Opinion in **Domínguez (C-282/10)** represent a major doctrinal contribution to understanding the horizontal effect of fundamental rights in EU law. By defining the right to paid annual leave as a general principle of EU law, she proposed its possible invocation in disputes between private parties, while cautioning that such applicability should be limited to rights defined with sufficient clarity, precision, and unconditionality, so as to safeguard legal certainty. This approach - combining teleological and comparative reasoning with a concern for systemic coherence and predictability - highlights the Advocate General's role as a guarantor of the doctrinal coherence of the EU legal order and as a driving force behind its jurisprudential evolution³³.
- The **Google Spain case (C-131/12)** constitutes another paradigmatic example. Advocate General *Jääskinen* supported the implementation of the «right to be forgotten,» proposing clear criteria for

²⁸ Opinion of Advocate General Van Gerven delivered on 28 April 1993 in Joined Cases C-267/91 and C-268/91 (Keck and Mithouard), EU:C:1993:160.

²⁹ Opinion of Advocate General Lenz delivered on 20 September 1995 in Case C-415/93 (Bosman), EU:C:1995:293.

³⁰ Opinion of Advocate General Kokott delivered on 18 July 2007 in Case C-275/06 (Promusicae), EU:C:2007:454.

³¹ Opinion of Advocate General Ruiz-Jarabo Colomer delivered on 12 September 2006 in Case C-303/05 (Advocaten voor de Wereld), EU:C:2006:552.

³² Opinion of Advocate General Poiarés Maduro delivered on 23 May 2007 in Case C-438/05 (International Transport Workers' Federation and Finnish Seamen's Union), EU:C:2007:292.

³³ Opinion of Advocate General Trstenjak delivered on 8 September 2011 in Case C-282/10 (Dominguez), EU:C:2011:559.

when search engines must remove personal information. The Court followed his Opinion, establishing a legal and technical framework that balanced freedom of information and data protection, decisively influencing Internet privacy case-law³⁴.

- In **Gauweiler (C-62/14)**, Advocate General *Cruz Villalón* concluded that the European Central Bank's public debt purchase program, known as Outright Monetary Transactions (OMT), was compatible with EU law, provided that certain limits were respected. The CJEU adopted his Opinion, validating the legality of the OMT and reinforcing the ECB's autonomy within monetary policy³⁵.
- Finally, in **Czech Republic v. Poland (C-121/21)**, Advocate General *Pikamäe* concluded that Poland had violated EU law by extending the authorization for lignite extraction without conducting an environmental impact assessment and without properly notifying the Czech Republic. *Pikamäe* emphasized that environmental assessment is essential to ensure transparency and allow neighboring States to exercise their rights of participation and protection. His Opinion underlines the importance of cross-border cooperation and compliance with EU environmental standards in projects with significant transboundary effects³⁶.

These and many other cases show how the Advocates General have been true architects of European jurisprudence. Often, their Opinions have introduced arguments that the CJEU has not immediately adopted but that have been embraced in subsequent decisions or have inspired legislative reforms. In this regard, legal scholarship frequently emphasizes that the Advocates General play not only a technical but also a creative role, guiding the progressive development of EU law.

Experience demonstrates that the Advocates General not only enrich legal reasoning but also offer the CJEU the opportunity to explore alternative interpretations, open doctrinal debates, and project case-law toward the future. As doctrine has noted, the figure of the Advocate General strengthens the coherence, legitimacy, and innovative capacity of EU law, making it a distinctive feature of the European judicial model.

Consequently, the Advocate General can be considered a pivotal institution: not part of the collegiate body of judges, yet not an external observer either. They occupy an intermediate position, providing the CJEU with an impartial analysis that simultaneously enriches academic and legal debate beyond the confines of the proceedings³⁷. Thanks to this uniqueness, the model of the Advocate General has attracted attention in other supranational and regional contexts, giving rise to proposals for institutional transplantation.

7. Comparison of the Advocate General with other figures in national judicial systems

For the general public, and even for professionals trained in certain legal traditions, the figure of the Advocate General of the CJEU may prove unfamiliar. It is certainly a unique institution within the supranational judicial landscape³⁸, the function of which may, however, be analysed in the light of other national and international figures carrying out independent legal advice and ensuring consistency in the interpretation of the law. There are comparable institutions in various legal systems, although it is not possible to identify a precedent which is an exact predecessor to the function performed by the European Advocate General.

- In **France**, the most direct precedent for Advocate General is the former *commissaire du gouvernement* of the *Conseil d'État*, whose function is governed by the *Code of Administrative Justice (CJA)*.

³⁴ Opinion of Advocate General Jääskinen 13 May 2014 in Case C-131/12 (Google Spain and Google), EU:C:2013:424.

³⁵ Opinion of Advocate General Cruz Villalón delivered on 14 January 2015 in Case C-62/14 (Gauweiler), EU:C:2015:7.

³⁶ Opinion of Advocate General Pikamäe delivered on 3 February 2022 in Case C-121/21 (Czech Republic v Poland) (Mine de Turów), EU:C:2022:74.

³⁷ Capeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, p. 5, explains that, while the main addressees of the Advocates General's opinion are the judges sitting in the chamber deciding the case, the academy has always been its second largest audience.

³⁸ Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006, p. 2.

Article L.7 gives it the task of presenting publicly, and in full independence, its views on the legal issues of cases brought before it, without participating in the deliberation. Article R.122-5 provides that their appointment is to be made by decree, on a proposal from the Minister of Justice, and provides for a term of office of ten years, which may exceptionally be extended for one year, as a guarantee of impartiality and renewal. Article R.123-24 also specifies its consultative role at the meetings of the *Conseil d'État* in matters falling within its competence, emphasising its technical and not decision-making role. This official prepares written and public Opinion that comprehensively examine the legal aspects of administrative disputes, not on behalf of the government, but with the aim of guiding the judicial decision. In order to avoid misunderstandings about alleged government representation, its name was replaced in 2009 by *rapporteur public*. The functional independence and publicity of their Opinions was a direct source of inspiration for the creation of the figure of the Advocate General of the CJEU, as noted above³⁹.

- In **Germany**, the *Vertreter des öffentlichen Interesses* plays a specific role in administrative and administrative matters. Their intervention is provided for, for example, in § 35 of the Code of Federal Administrative Procedure (*Verwaltungsgerichtsordnung, VwGO*), as well as in sectoral regulations governing certain procedures for the protection of the public interest⁴⁰. The main role of this representative is to ensure that courts receive specialised legal analysis when discussing issues affecting the public interest, especially in complex or socially relevant cases. The *Vertreter des öffentlichen Interesses* acts independently of the executive and makes objective observations on the correct application of the law, assessing both the facts and the applicable legislation. Unlike a public prosecutor, he does not pursue punitive interests and does not represent the administration directly, but is intended to guide the court in order to ensure consistency and legal rigour in the interpretation of the legislation. Although its scope is more limited and sectoral than that of the Advocate General of the CJEU, it shares the role of providing clarity and predictability to judicial reasoning, especially in areas where technical and regulatory complexity is high.
- In **Spain**, the *fiscales* (prosecutors) intervening before the Supreme Court and the Constitutional Court perform functions conceptually comparable to those of the Advocate General of the CJEU, by issuing independent Opinions that guide the judicial decision and contribute to the coherence of the legal system. Before the Supreme Court, its action is regulated by the *Organic Law on the Judiciary* and the *Organic Statute of the Public Prosecutor's Office*, which establish its duty to promote legality, protect the general interest - in accordance with Article 124 of the *Spanish Constitution* - and ensure the correct interpretation of the rules, by intervening in appeals on a point of law, criminal proceedings of constitutional relevance and conflicts of jurisdiction. Before the Constitutional Court, they submit Opinions on constitutional complaints, conflicts of jurisdiction and questions of particular constitutional relevance. Although their Opinions are not binding, they give decisive guidance to the court and contribute to the harmonisation of national and European case-law. Its work also includes advice on procedural matters, such as the admission of appeals, the determination of the competent board or the need to hold public hearings, strengthening the formal consistency of the proceedings. In short, Spanish prosecutors perform an independent legal advisory

³⁹ Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid, 2003, p. 359, stresses that, despite functional similarities, there are significant differences between the two categories. Thus, while the *commissaires du gouvernement* participate in the deliberations of the *Conseil d'État* - albeit without the right to vote - the Advocates General of the CJEU do not intervene in judicial deliberation, which reinforces the autonomy of their analysis. Another relevant difference lies at the time of the proceedings: the *commissaire du gouvernement* is aware of the draft judgment drawn up by the Judge-Rapporteur before issuing his Opinion, while at the CJEU the Opinion of the Advocate General is presented publicly before deliberation commences, while preserving its independent character. Similarly, in the *Conseil d'État*, the Opinion of the *commissaire du gouvernement* is generally the only procedural step of the hearing, whereas the Advocate General delivers his Opinion after hearing the observations of the parties at the hearing, provided that the hearing has been opened. Finally, the Advocates General's Opinions are published in the Official Reports of the Court of Justice of the European Union - preceding the judgment - while those of the *Commissaire du Gouvernement* are not officially published.

⁴⁰ Schilling, T., «Zum Recht der Parteien, zu den Schlußanträgen der Generalanwälte beim EuGH Stellung zu nehmen», *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2000, No. 3, p. 395

function combining technical analysis and defending the general interest, conceptually approaching the Advocate General of the CJEU, albeit within a national framework and subject to the institutional hierarchy of the Public Prosecutor's Office, unlike the full functional autonomy of the European Advocate General.

- In **Belgium**, the *Cour de cassation* is supported by the *parquet général*, composed of the *procureur général*, the *premier avocat général* and several *avocats généraux*, whose powers are detailed in Articles 142 to 151 of the *Code of Justice (Code judiciaire)*. These judges, who are part of the Public Prosecutor's Office but enjoy functional independence, have the task of ensuring the correct interpretation of the law, the protection of public order and the preservation of the unity of case-law. In appeal proceedings, the *avocats généraux* submit written and oral Opinions analysing the legal issues raised and proposing a solution to the court. Such Opinions are not binding but have significant persuasive influence as they provide a comprehensive and objective analysis of the dispute. In addition, its findings are public, which enhances the transparency of the process and allows the legal community to know the reasoning behind the decisions of the High Court. Their role is, to a large extent, comparable to that of the Advocates General of the CJEU or to that of the French *Commissaires du Gouvernement*, in that they seek to ensure that case-law remains consistent and that the law is applied uniformly throughout the territory. In this regard, the *avocats généraux* play an essential role in consolidating legal certainty and strengthening the legitimacy of the *Cour de cassation* as the supreme guarantor of the correct application of the law in Belgium.
- In the **Netherlands**, the *Advocaat-Generaal* of the *Raad van State* performs partially similar functions. Its intervention focuses on delivering independent legal Opinions (*conclusies*) in complex administrative proceedings, especially when a question of law arises that requires case-law developments or systematic interpretation. Although their Opinions are not binding, they provide the court with a technical and doctrinal perspective that contributes to the quality and consistency of the final decision. Netherlands law (*Wet op de Raad van State*) and institutional practice define their competences, underlining that they must act independently and objectively, assessing the facts and applicable law before the court takes its decision. These Opinions often include comparative references to other European jurisdictions, enriching the interpretative approach and promoting further harmonisation in the literature.
- In **Italy**, the *Avvocato Generale* acts before the *Corte di Cassazione* as part of the *Procura Generale*, performing an institutional function exclusively in the interest of the law. Their intervention consists of providing independent legal submissions in civil and criminal proceedings, particularly in cases involving complex issues or questions of interpretative importance. In civil matters, these submissions may take the form of written opinions (*pareri*), while in criminal matters they are expressed through oral arguments in court. These opinions and submissions, which are not binding on the judges, contribute to the uniform interpretation of the law and to the technical coherence of judicial decisions, especially in proceedings before the *Sezioni Unite*. Unlike in other systems, *Avvocati Generali* do not participate in administrative courts such as the *Tribunali Amministrativi Regionali* or the *Consiglio di Stato*, which have their own independent structures. Although there is no specific organic law governing the *Corte di Cassazione*, the role of the *Avvocato Generale* is recognised under Article 363 of the Italian Code of Civil Procedure, which provides that the Attorney General may intervene «in the interest of the law» when the purpose is not to protect individual rights but to ensure the correct interpretation of the legal system. This legal analysis - public, reasoned, and independent - strengthens the institutional legitimacy of the Court and enriches the doctrinal debate within the Italian judicial system.
- In the **United States of America**, the figure comparable to the Advocate General of the CJEU is the *Solicitor General*, governed mainly by Articles 505 and 511-518 of Title 28 of the U.S. Code. Appointed by the President and confirmed by the US Senate, he represents the federal government before the Supreme Court and sometimes before courts of appeal. In addition to litigation, it advises the executive on the admissibility of appeals and decides which cases should be defended,

submitting public and reasoned submissions and orally defending the government's position⁴¹. Although it is part of the executive, its role goes beyond government defence, acting as a technical guide to legal interpretation, which bears similarities with the role of the Advocate General in the CJEU by providing an independent analysis and facilitating the coherence of the legal order.

These comparisons show that, although each figure forms part of a specific institutional context, they converge on two essential aspects: first, the provision of an independent legal analysis guiding judges; second, the contribution to the coherence, legitimacy and quality of the legal system. In this regard, the Advocate General of the CJEU represents a supranational synthesis of these traditions, adapted to the needs of a judicial system seeking unity of interpretation without abandoning the plurality of approaches⁴².

III. The Advocate General's contributions to the Court of Justice of the European Union

The Advocate General's role is not limited to being an observer in the process, but has made a decisive contribution to the strengthening and consolidation of the EU judicial system. Their contributions are expressed at various levels - case-law, institutional and procedural - and have been recognised both by academic writers and by judicial practice.

1. Interpretative and systematising function

The first role played by the Advocate General can be described as interpretative and systematising. Its findings provide the Court with a coherent interpretative framework to avoid partial or isolated interpretations of EU law. To that end, the Advocate General relies in an integrated manner on methods of grammatical, systematic and teleological interpretation, while incorporating general principles, legislative history, settled case-law and even references of comparative or international law where they are relevant⁴³. The scope of this exercise goes beyond the specific case, since it contributes to the construction of legal categories, application criteria and interpretative schemes that guide both European judges and national legal operators in future situations. This reduces uncertainty, strengthens predictability of decisions and consolidates the dogmatics of EU law. However, this interpretative function should be kept within precise limits: it does not replace judicial deliberation and cannot lead to theoretical drafting that is unrelated to the legislative text and the structural principles of the European legal order.

2. Unity and consistency function

A second dimension is the function of unity and coherence. The Advocate General helps to ensure that the case-law of the CJEU remains consistent both vertically, that is to say, with regard to the founding principles of the Union and previous case-law itself, and horizontally, as regards the harmonisation of lines of case-law in different branches of European law. In that regard, the Advocate General identifies the common criteria, identifies the points of tension between different decisions and proposes solutions of practical consistency which make it possible to preserve the coherence of the system as a whole. The immediate effect is to reduce divergences between national legal systems and to increase legal certainty for individuals and administrative authorities. However, the search for unity must not become a petrification of the law, so that judicial innovation and adaptation to new contexts remain possible.

⁴¹ Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor Generals changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, p. 1326; McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, p. 1105.

⁴² Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, p. 1145.

⁴³ Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 225, points out that the comparative law analysis may include regulations of non-EU Member States, such as those of the United States, especially in the field of competition law.

3. Transparency and legitimacy function

The third role is transparency and legitimacy. The Advocate General's Opinion, being public, reasoned and accessible, makes the explanatory route leading to a certain interpretation visible. This strengthens accountability and encourages the acceptance of judicial decisions by litigants, national judges and public Opinion⁴⁴. This function has a pedagogical dimension, as it translates the technical complexity of European law into understandable and structured analyses, without abandoning rigour. By even showing the discarded options and the criteria justifying a given interpretative choice, the Opinions raise the level of traceability and external control of judicial reasoning. This transparency contributes to the legitimacy of the CJEU, without this implying that the Opinions are binding or capable of being challenged independently. At the internal level, the combination of a doctrinal, case-law and comparative analysis, together with the clarity and precision of his Opinion, is a decisive factor enabling the judges of the CJEU to assume with confidence the legal reasoning of the Advocate General, thereby giving their judgments a more legitimate support.

On certain occasions, the CJEU may follow substantially the Advocate General's Opinion as to the outcome of the dispute, but may omit some of the arguments or considerations developed therein. This omission may be motivated by a number of reasons, such as the desire to limit the *ratio decidendi* to what is strictly necessary to resolve the case, the intention to avoid *obiter* pronouncements on non-essential issues, or the desire to maintain a certain degree of institutional prudence in politically sensitive areas. In those circumstances, the Opinion of the Advocate General acquires added value for the understanding of the case by providing a broader and more systematic account of the legal issues involved, allowing legal commentators and legal practitioners to reconstruct the complete interpretative context of the judgment⁴⁵.

4. Procedural efficiency function

The fourth function is procedural efficiency. The Advocate General not only intervenes in more complex or legally important cases, but also helps to focus deliberation on the decisive issues of the dispute. Its Opinions make it possible to rule out ancillary arguments, clarify the points of discussion and order the questions referred for a preliminary ruling or for annulment. This optimises judicial remedies, reduces deliberation times and improves the quality of the CJEU's final motivation. Even when judges do not fully follow the Opinions, the mere fact of having a thorough analysis of possible avenues of argument increases the internal efficiency of the decision-making process. However, efficiency must not be achieved at the expense of both the adversarial and the rights of the defence, which is why the case-law allows the oral procedure to be reopened if the Advocate General addresses in his Opinion questions which were not debated at the hearing.

As stated above, the Advocate General is called upon to rule on procedural issues of particular relevance, which reinforces his role as guarantor of the proper administration of justice. Its powers include giving an Opinion on the appropriateness of using simplified resolution procedures, such as the adoption of decisions by way of an order, in cases where the question of law raised has already been settled clearly and repeatedly by the CJEU. This scenario corresponds to the *acte clair* doctrine, formulated by the CJEU

⁴⁴ Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011, p. 972, explains that, by contributing to the foundation, consolidation, readjustments and consistency of case-law, and by giving substance to the transparency brought about by the public nature of their conclusions, the Advocates General have fuelled the process of justification, which is crucial for public acceptance of the role of the Supreme Court to be assumed by the CJEU. They have thus participated in the standing of both the case-law and the CJEU itself.

⁴⁵ Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, Hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, p. 398, points out that CJEU judgments may appear succinct or vague for a lawyer from the German legal family, especially as regards their reasoning. The author therefore recommends always reading the Advocate General's Opinion in order to better understand the judgments, as they contribute to a better understanding of the arguments put forward by the CJEU.

in **CILFIT (283/81)**⁴⁶, which laid down the criteria under which a national court may refrain from referring a question for a preliminary ruling. This doctrine has been accepted, with certain adaptations, by the TJCA, highlighting the methodological convergence between the two judicial systems. In addition, the Advocate General intervenes in the assessment of the exceptional admissibility of appeals in areas where there has already been a double review of legality (by the Boards of Appeal of European Agencies and the General Court), proposing their revision only where this is essential to safeguard the unity and coherence of the EU legal order. Thus, the Advocate General is the true guardian of the legality and integrity of the European legal system.

5. Innovative role

Finally, the innovative role of the Advocate General may be noted. As their Opinions are not binding, their Opinions become an area of methodological freedom and explanatory experimentation. This allows it to anticipate evolving lines of case-law, explore new legal categories or integrate elements from different branches of EU law across the board. Innovation does not result in the creation of *ex nihilo* legislation, but in the proposal for interpretative solutions that the CJEU can accept, qualify or even reject, but which always broaden the available narrative repertoire. In doing so, the Advocate General acts as a doctrinal laboratory that fuels the ability to adapt EU law to constantly changing social, economic and technological contexts, while contributing to the legitimacy and resilience of the supranational legal system.

The fact that the Advocate General is called upon to rule on novel legal issues places it at the heart of the process of developing the supranational legal order, raising significant challenges from an intellectual point of view. In order to deal with them, the Advocate General may use the comparative law method, using his knowledge of national legal systems in order to provide solutions to problems which, although novel at EU level, have already been dealt with under the law of the Member States. By bringing these experiences to the field of EU law, the Advocate General plays the role of mediator between national legal traditions and the construction of a coherent common legal order, thus helping to enrich interpretation and strengthen regulatory uniformity⁴⁷.

IV. The Court of Justice of the Andean Community and the Advocate General

1. Normative provision in the Cartagena Agreement and the Statute of the Tribunal

The Cartagena Agreement of 1969, as a constituent part of the Andean integration process, contains general provisions concerning the institutional organisation of the CAN and the principles governing the establishment of its bodies. These include the provision for a judicial system designed to ensure the correct application of Andean law and the uniformity of its interpretation. In fulfilment of this mandate, Member States adopted in 1979 the Treaty establishing the TJCA, in force since 1984, which regulates the composition, powers and functioning of supranational jurisdiction. Article 7 *in fine*, of this legal instrument made it possible for the TJCA to create the position of Advocate General, leaving it to the Statute to determine its number and powers. However, when the Statute of the TJCA was adopted, this provision was apparently not developed, with any reference to this figure being deleted.

Currently, in the current version of the Treaty establishing the TJCA, codified by Decision 472 of the CAN Commission⁴⁸, it is Article 6 *in fine*, which provides for this possibility, which is further developed in Article 142 of the Statute of the Court of Justice of the European Union, now contained in Decision 500 of

⁴⁶ CJEU, judgment of 6 October 1982, CILFIT and others (283/81, EU:C:1982:335).

⁴⁷ Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, Hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, p. 398, points out that the Advocate General's Opinion may refer to instruments for the harmonisation of civil law, such as the 'Draft Common Frame of Reference', to legal doctrine and may even include a comparative study of various legal systems, in addition to a comparative linguistic analysis.

⁴⁸ Official Gazette of Cartagena Agreement No. 483 of 17 September 1999.

the Andean Council of Ministers of Foreign Affairs (CAMRE)⁴⁹, entitled «Advocate General». It follows from this provision that «*the office shall be held by the TJCA when the functional and operational needs of the body so require*». It also provides that «*this function shall be filled in the number of officials required by the institutional activities and the powers and numbers of such officials shall be determined in accordance with Article 6 of the Treaty establishing the TJCA*». However, as mentioned above, to date, no concrete measures have been taken to implement these provisions.

Contrary to what is laid down in the TFEU in relation to the CJEU, where Advocates General have been institutionalised as an essential part of the European judicial model, the design finally adopted at Andean level was formed as a unitary collegiate structure, on which judges concentrate entirely on the deliberation and drafting of decisions. Consequently, the provision contained in the primary law of the CAN may be regarded as a latent legislative clause or, in academic terms, as a '*dormant rule*', the formal validity of which did not result in effective implementation in secondary legislation. This reflects a political and institutional choice for the organic simplification of the TJCA in its early stages, although with the consequence of depriving the system of a figure which, from a comparative perspective, could have contributed to the strengthening of the interpretative coherence and the legitimacy of the Andean judicial system.

2. Historical and political reasons for its non-implementation at the Court of Justice of the Andean Community

The absence of the Advocate General in the TJCA may be surprising in the first approach, bearing in mind that the judicial design of the CAN was directly inspired by the supranational European model. As has been pointed out by academic writers, both the institutional structure and its functioning and the legal remedies provided for in the Andean Community legal order - in particular the preliminary ruling mechanism - find their reference in the experience of European integration, although adapted to the specificities of the regional situation⁵⁰. In this regard, the CJEU has established itself as a reference model for the construction of supranational justice. Since the Andean legal system contained legal bases which would have allowed the incorporation of the Advocate General, it could be expected that it would also have been replicated at Andean level. However, as will be seen below, their absence is not due to a regulatory neglect, but to a deliberate institutional design decision, conditioned by the historical and political circumstances that accompanied the CAN's judicial system.

First, **the defence of national sovereignty** was a cross-cutting element that decisively influenced the configuration of the TJCA⁵¹. During the 1970s and 1980s, CAN Member States were in internal processes of democratic consolidation and redefinition of their state institutions. In this context, there was a marked reluctance towards the creation of supranational bodies that could limit the legislative or judicial autonomy of States. The establishment of an Advocate General, with the power to issue independent and public Opinions capable of influencing the interpretation of Andean law, would have been perceived as an excess of supranationality, incompatible with the political will of governments to maintain close control over the integration process.

Secondly, **the economic and commercial bias** of the Andean project also explains the non-implementation of the figure⁵². The Cartagena Agreement, signed in 1969, prioritised the establishment of a common market, the coordination of tariff policies and the promotion of productive integration. The judicial function was designed in instrumental terms, i.e. as a technical mechanism aimed at resolving disputes arising from the application of economic and trade rules. In that context, it was not considered necessary

⁴⁹ Official Gazette of the Cartagena Agreement No. 680 of 28 June 2001.

⁵⁰ Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*, 2025, Vol. 13, No. 22, p. 1

⁵¹ Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, p. 207, points out that at that time member countries were extremely cautious about their sovereignty.

⁵² Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», *Biblioteca Digital Andina*, Quito 1995, p. 30, explained the evolution of the Andean Group's economic policies.

to introduce an additional advisory body to strengthen the interpretative or dogmatic dimension of Andean law. Unlike European experience - where integration had a strong political and legal component from the outset - a pragmatic and limited view of the role of the TJCA prevailed in the Andean region.

Thirdly, **budgetary and administrative constraints** played a key role⁵³. The establishment of a figure similar to that of the Advocate General would have required not only the allocation of additional financial resources for his remuneration and work team, but also the creation of support structures for the preparation of legal Opinions. In a scenario where the TJCA itself suffered from logistical constraints and largely depended on Member States' inputs, the addition of new bodies was ruled out as financially unfeasible.

Fourthly, **Latin American procedural tradition** helped shape this exclusion. Unlike French law or Anglo-Saxon systems, where there are figures such as the *commissaire du gouvernement* or the *Solicitor General*, the practice of incorporating independent official Opinions in judicial proceedings was not known in most Andean countries. The judicial function has traditionally been understood as an exclusive monopoly of judges, while the Public Prosecutor's Office has a different role, aimed at defending the general interest in criminal or constitutional matters, but not at the formulation of advisory Opinions in administrative or economic matters. That legal heritage reinforced the idea that the Advocate General's figure was unrelated and difficult to reconcile with the procedural culture of the region.

Finally, attention should be drawn to **the political dynamics of the CAN** in the 1990s, when the reform of its institutional framework was discussed following the creation of the World Trade Organisation and the institutional set-up of Mercosur⁵⁴. During this period, Member States' efforts were geared towards relaxing and adapting integration rules in order to promote economic opening, with initiatives aimed at strengthening the judicial dimension being secondary. While proposals on the desirability of introducing an Advocate General were already being considered in academic doctrine, they never resulted in a political consensus among governments, which continued to regard the TJCA as a strictly technical body and not as an actor with a doctrinal or interpretative projection.

In short, the combination of these factors - the resistance to the transfer of sovereignty, the priority given to the economic dimension over the legal dimension, budgetary constraints, the regional procedural tradition and the lack of political will in institutional reform processes - explains why the figure of the Advocate General was not implemented in the Andean judicial system, despite the fact that the European model offered a well-established benchmark since the 1950s⁵⁵.

3. Institutional and political implementation challenges

The incorporation of the Advocate General into the TJCA represents a major structural and functional change, going beyond mere legislative amendment. It aims to strengthen the coherence and quality of Andean law by providing an independent legal advisory mechanism to complement the collegial deliberation of judges. Experience with the CJEU shows that the presence of an Advocate General can make a decisive contribution to the systematisation of interpretative criteria, to transparency in legal arguments and to the consolidation of regulatory uniformity.

⁵³ Castellanos Peñafiel, L., *Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina*, Quito 2007, p. 23; TJCA, *Propuestas para el fortalecimiento del sistema andino de resolución de controversias*, Document sent on 20 January 2021 to the Council of Foreign Affairs Ministers, the CAN Commission, the High Level Group set up by Decision 843 of 29 April 2019 and the Secretary-General of the CAN, p. 2, this document refers to the causes of the budgetary deficit of this court since 2008.

⁵⁴ Fairlie, A., Informe: La Comunidad Andina en búsqueda de convergencias (Informe BID / estudio sobre la CAN), mayo 2022, p. 27; Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, p. 9.

⁵⁵ Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, Vol. 11, No. 3, September-December 1984, p. 810, points out that at the time when the TJCA was set up on 5 January 1984 in Quito, the Advocate General did not yet exist. According to the author, this idea could have arisen during the negotiation of the Treaty establishing the TJCA, as otherwise there would not have been a procedure similar to that of changing the number of magistrates for the creation of the office. However, a pragmatic approach could have led to the opening of the TJCA with a limited number of judges, leaving to the Andean institutions the power to adjust the composition of this supranational court to future needs, without resorting to a new treaty or its parliamentary ratification, thus avoiding the lengthy deadlines that those procedures entail.

However, the creation of this figure entails political and institutional challenges. First, it requires the consensus of the CAN Member States, who should agree on criteria for appointment, number of posts and duration of the mandate. Each country may have different perceptions of the desirability of the figure, and political negotiations will be instrumental in ensuring the formal acceptance and perceived independence of future Advocates General.

Implementation also entails considerable budgetary and administrative requirements. It is necessary to provide resources for the remuneration of Advocates General, the recruitment of auxiliary staff, administrative infrastructure, training programmes and systems for disseminating their Opinions. Financial sustainability must be ensured without compromising the functioning of the TJCA or other institutional bodies of the CAN.

Another key challenge is procedural and organisational adaptation. The incorporation of the Advocate General requires the amendment of internal protocols of the TJCA, including the allocation of cases, the definition of deliberation stages, the interaction with judges and the structuring of the Opinion. It is essential that the figure does not slow down proceedings or create conflicts of jurisdiction, but rather functions as a technical and specialised complement that enriches judicial work.

Institutional and cultural acceptance of the figure is also essential. Judges, lawyers, parties and legal operators must understand that the Advocate General does not replace judicial deliberation, but provides a prior independent analysis that strengthens legal coherence and predictability. This requires institutional training and awareness-raising, as well as dissemination mechanisms to ensure that its findings are known and valued by the Andean legal community.

The so-called 'Andean reengineering', understood as the process of institutional modernisation of the CAN aimed at rationalising its legal system, optimising the functioning of its bodies and strengthening the effectiveness of the integration system, provides a particularly conducive framework for the establishment of the Andean Advocate General.

4. Legislative implementation pathway

The normative procedure for incorporating the Advocate General into the TJCA is explicitly provided for in Article 6 of its Treaty of Establishment. According to this provision, the CAMRE, in consultation with the TJCA, may modify the number of judges and create the position of Advocate General, determining the number and the powers to be established for that purpose in the Statute of the TJCA. This provision therefore establishes a formal and consensual mechanism for introducing the figure, ensuring both the participation of the TJCA and the political approval of the Member States.

In this context, it is particularly significant that the procedure for creating the position has undergone a substantial modification⁵⁶. In its original version (the former Article 7 *in fine*), it was established that the TJCA would submit a «request», that is, exercise its own initiative, which had to be ratified by the Commission of the Cartagena Agreement through a «unanimous decision». Under the current version (Article 6 *in fine*), however, it is the CAMRE that adopts the decision, following «consultation» with the TJCA. Although the current wording allows for various interpretations, it appears that the TJCA has been deprived of the power of initiative initially granted to it at the time of its creation. If this interpretation were correct, the TJCA would have been relegated to a passive role, depending on the will of the CAMRE for the figure of the Advocate General to materialize.

Nevertheless, an interpretation that completely excludes the TJCA's initiative would be incompatible with the interests of Andean integration. Indeed, Article 142 of the current Statute provides that the position of Advocate General «shall be filled by the TJCA at the time when the functional and operational needs of the body so require,» which suggests that the judicial initiative continues to play an essential role in

⁵⁶ Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración*, Vol. I, Quito 2024, p. 231, explains that the Treaty establishing the TJCA was reformed by the Amending Protocol to the Treaty establishing the Court of Justice to the Cartagena Agreement, signed in the city of Cochabamba (Bolivia) on 28 May 1996. To date, this is the version of the key letter of the TJCA that remains in force.

activating this mechanism. In this sense, it seems reasonable to affirm that no other organ of the CAN is in a better position than the TJCA itself to determine precisely when such needs justify the creation of the position of Advocate General⁵⁷.

Pursuant to this mandate, the first avenue for implementation consists in amending the Statute of the TJCA, currently contained in the aforementioned Decision 500 of the CAMRE. This normative reform must specify essential aspects such as the number of Advocates General, the criteria for appointment, the required level of legal experience, the term of office, and the mechanisms for renewal. Likewise, the Statute must clearly define the functions and competences of the Advocate General, ensuring functional independence and a complementary role within the procedure, without interfering in the judges' deliberation.

In parallel, it will be necessary to develop internal regulations or specific procedural rules governing the practical operation of the Advocates General. This includes the allocation of cases - giving priority to those of particular complexity or legal importance - the preparation of written, public, and reasoned opinions; interaction with the judges during the deliberation phase; and the systematic publication of their opinions to ensure transparency and to serve as an interpretative guide for legal practitioners and scholars.

To facilitate institutional acceptance, implementation could be carried out gradually or through a pilot program, initially appointing one or two Advocates General for selected cases. This phase would allow for assessment of the figure's impact on the coherence and quality of the jurisprudence, adjustment of internal procedures, and the generation of precedents concerning the relationship between judges and Advocates General before definitive implementation.

Finally, the incorporation of this figure requires consensus and coordination among the Member States, which must agree on criteria for selection, rotation, and equitable representation. A rotation system among the Member States would ensure that all countries participate in the appointment of Advocates General, strengthening the legitimacy of the position and guaranteeing a plurality of legal perspectives in the interpretation of Andean law. Likewise, it would be advisable to establish training and dissemination programs so that judges, lawyers, and scholars fully understand the role of the Advocate General and benefit from their opinions. The publication of such opinions would contribute to transparency, interpretative uniformity, and the technical quality of the TJCA's jurisprudence.

5. Criteria for appointment, duties and term of office of the future Andean Advocate General

From an institutional point of view, the mechanism for appointing the future Andean Advocate General must guarantee both the democratic legitimacy and the functional independence of the figure. It is therefore proposed that it be appointed unanimously by CAMRE, an intergovernmental body representing the Member States, on the basis of nominations submitted by the governments themselves or by the TJCA itself. Such a procedure would balance political control with judicial autonomy, while allowing for the introduction of transparency standards, such as the publication of nominations and the possibility for the academy to make non-binding comments.

As regards the functions, the Advocate General would be called upon to issue reasoned Opinions in all preliminary rulings, actions for annulment and infringement proceedings, providing the TJCA with an impartial and comprehensive analysis of the legal issues in dispute. Their role would, however, not be limited to procedural assistance: it could also recommend the revision of case-law in cases of contradiction, propose the holding of public hearings in cases of particular importance and act as a catalyst for a doctrinal dialogue between Andean law and other integration systems. It would thus strengthen its profile as a guarantor of consistency and systematic evolution of case-law.

⁵⁷ Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, September-December 1984, Vol. 11, No. 3, p. 815, points out that it is for the institutions of the Cartagena Agreement to determine the time needed to move from theory to practice and to establish the post of Advocate General, in the number and with the powers laid down in the Statute. The author considers it likely that this time will not be distant, as the number of contentious and non-contentious cases brought before the TJCA increases, the need to establish the Advocate General will become more and more pressing.

With regard to the duration of the term of office, a period of six years, renewable once, seems to offer the most appropriate balance between institutional continuity and academic renewal. This duration is the same as that provided for judges of the TJCA in Article 8 of its founding treaty. Too short mandates could limit the ability of the Advocate General to influence the consolidation of lines of case-law, while unlimited renewals could create a risk of «institutional capture». The restriction to a single re-election ensures that the position retains independence and dynamism, avoiding excessive personalisation. It is also recommended that the removal of the Advocate General be possible only for manifest incapacity or serious misconduct, in accordance with the reasons provided for in Article 11 and the procedure laid down in Article 12 of the Statute of the TJCA, with the aim of preserving the autonomy of its function and protecting it from possible political pressure.

6. The potential contributions that the Advocate General could make to the Court of Justice of the Andean Community

Taking into account the current state of the law of the CAN, in particular the existence of a solid body of settled case-law and a wealth of interpretation for a preliminary ruling, the incorporation of the concept of the Advocate General could generate significant legal, institutional and academic material. First, from an interpretative and systematising perspective, the Advocate General would provide detailed, reasoned and reasoned Opinions incorporating general principles of Andean law, relevant precedents and, where appropriate, references to comparative law. Such an approach would reduce interpretative fragmentation and provide judges and legal operators with a coherent framework for resolving complex cases, thereby increasing predictability and legal certainty within the Community system.

Furthermore, in terms of the unity and coherence of the legal order, the Advocate General could act as a guarantor of the harmonisation of criteria, contributing to a uniform interpretation of Andean law between the various Member States. This function is particularly relevant as the TJCA currently lacks an internal independent analysis mechanism similar to that offered by Advocates General in the CJEU, which limits the systematisation and consolidation of case-law criteria.

From the perspective of transparency and institutional legitimacy, the publication of public Opinions would allow the legal argumentation of the TJCA to be accessible to national academics, practitioners and authorities, strengthening trust in the system and its decisions. At the same time, procedural efficiency could be significantly improved, as the intervention of the Advocate General would provide a thorough preliminary analysis of the legal aspects at issue, facilitating the deliberation of judges and contributing to a more expeditious resolution of cases.

Moreover, the innovative role of the Advocate General would be particularly valuable in the Andean context. When dealing with novel or emerging legal issues, it could propose technical and academic solutions that anticipate future problems, incorporating comparative law perspectives and adapting them to the legal reality of the CAN. This role would contribute to the progressive development of Andean Community law, strengthening its autonomy and adaptability.

In short, the introduction of the Advocate General in the TJCA would strengthen the consistency and technical quality of judicial decisions, strengthen the institutional legitimacy of the TJCA and provide the system with an independent legal analysis mechanism that currently does not exist, aligning Andean judicial practice with the standards of the most advanced supranational courts.

V. Possible impact on regional integration processes worldwide

Although there is currently no legal basis for formal cooperation, the Andean Advocate General could become a natural partner of the European Advocates General within the framework of a doctrinal dialogue, participating in their meetings as an observer or invited guest. Such rapprochement would open the door to more intensive academic and technical exchange through the joint publication of opinions and partici-

pation in specialized forums on integration. Likewise, this institutional relationship would foster methodological convergence insofar as the Advocates General decided to harmonize the drafting of their opinions so that they could serve as cross-references for both courts. It should be emphasized that this would not constitute a formal association - since both legal systems are autonomous - but rather an academic and doctrinal partnership.

Such cooperation would represent an opportunity to strengthen North-South judicial dialogue and to enhance the visibility of Andean case-law. There are also precedents underpinning this possibility: the relatively close institutional relationship already maintained by the TJCA and the CJEU, reflected in regular academic and judicial seminars and meetings on regional integration⁵⁸. In addition, there is a certain degree of parallelism between their respective bodies of case-law, particularly in areas such as intellectual property and competition law. Finally, it should not be overlooked that, in certain instances, the TJCA has drawn inspiration from the jurisprudence of the CJEU, even though it is not legally bound by it. In other words, the figure of the Advocate General could become an additional bridge between these two supranational courts.

In this context, it should be recalled that the Advocates General of the CJEU have played a decisive role in the judicial dialogue with the Court of the European Free Trade Association (EFTA) through their independent and reasoned legal analysis, which has made it possible to articulate consistent interpretative criteria applicable to both EU and European Economic Area (EEA) law. Although the EFTA Court does not have its own Advocate General, the opinions of these members of the CJEU facilitate consideration of its jurisprudence within the interpretative framework of EU law, thereby ensuring methodological convergence between the two systems and strengthening the principle of homogeneity within the EEA. Their functional independence and the public nature of their Opinions enable the judges of the CJEU to incorporate, in a balanced manner, solutions adopted by the EFTA Court, enhancing the coherence and legitimacy of the European legal order. The citation of such Opinions in judgments of the EFTA Court⁵⁹ demonstrates that their function goes beyond the drafting of internal analyses and has become an active instrument of judicial dialogue, promoting uniformity, legal certainty, and consistency in the application of the law across both systems⁶⁰. Therefore, the creation of an Advocate General within the TJCA could generate a similar academic dialogue, with mutual references between CJEU case-law and the opinions of European Advocates General, who in turn could cite their Andean counterpart.

Furthermore, it should be underscored that a potential decision by the TJCA to introduce the Advocate General would mark a milestone of particular importance in the institutional and procedural development of integration systems worldwide. At present, only the CJEU - and, at least in its founding legal framework, the TJCA itself - have contemplated such a possibility; as far as the author is aware, no other regional integration scheme has undertaken such a project. Although some proposals in other regional courts have aimed at expanding the number of judges or strengthening judicial structures, the creation of an Advocate General has not been specifically envisaged. However, the jurisprudence of some of these bodies occasionally reveals a tendency to address questions of law beyond the immediate subject matter of the dispute, by resorting to techniques such as *obiter dicta*. This is particularly true of the EFTA Court⁶¹,

⁵⁸ Within the framework of interinstitutional cooperation, academic training workshops between the CJEU and the TJCA have been organized on several occasions, with the participation of magistrates, lawyers and technical staff from both institutions. These meetings constitute areas for dialogue and exchange of experience on issues of common interest, such as preliminary ruling interpretation, uniform application of integration law and procedural guarantees. In addition to strengthening the technical capacities of participants, these workshops contribute to building a shared legal culture, fostering methodological convergence between the two jurisdictions and strengthening the principle of consistency in the interpretation of supranational rules.

⁵⁹ See EFTA Court, judgment of 28 January 2013, EFTA Surveillance Authority v. Iceland («Icesave»), Case E-16/11, paragraphs 125 and 134; judgment of 22 December 2016, Case E-3/16, Ski Taxi SA and others v Norwegian Government, paragraphs 34 and 58; judgment of 5 September 2025, Case E-7/24, Fjordkraft AS v Norwegian Government, paragraphs 67 and 110.

⁶⁰ Baudenbacher, C., 'The EFTA Court, the ECJ, and the Latter's Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue', *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford 2008, p. 122.

⁶¹ However, it is particularly significant that the EFTA Court was established without providing for the form of the Advocate General. Burrows, N./Greaves, R., *The Advocate General and EC Law*, Oxford 2007, p. 19, point out that that absence is due to the fact that, in none of the Member States of the European Free Trade Association, there was knowledge or practice of such a figure; it was simply not part of the national legal tradition, which is why it was not considered indispensable for the proper functioning of that court.

which has on several occasions shown a notable interest in developing academic reflections concerning the implementation of the EEA Agreement⁶².

Experience, however, demonstrates that judges are not the most suitable actors for developing extensive academic reflections, as their essential role is to resolve disputes⁶³. Their decisions must therefore remain clear and authoritative to ensure their effectiveness and enforceability. More than seventy years after the creation of the CJEU, the choice made by the national delegations to establish two distinct figures with separate functions has proven particularly sound: on the one hand, the Advocate General, entrusted with proposing a solution to the dispute after weighing the various possible approaches; and, on the other hand, the judges, who are responsible for issuing the final decision. The establishment of an Andean Advocate General could thus set a precedent for other supranational courts⁶⁴. Its incorporation would not only enrich the jurisprudence of the TJCA but would also convey a clear message about the institutional maturity of the Andean integration process, reaffirming the supranational vocation of its legal system.

The creation of the Advocate General within the TJCA could also have effects extending beyond the subregional level, particularly in connection with initiatives such as the proposed establishment of a Mercosur Court of Justice⁶⁵. By strengthening the legitimacy and coherence of Andean case-law, this institutional innovation would provide a concrete model for reinforcing the judicial dimension of integration processes. Comparative experience shows that successful mechanisms tend to spread across regional systems, and the figure of the Advocate General could become a model capable of emulation within Mercosur. In this way, the CAN would not only advance the deepening of its own legal system but would also contribute to South-South interinstitutional dialogue and to the strengthening of supranational justice in Latin America, projecting a doctrinal and methodological influence of global significance.

VI. Conclusions

The analysis carried out in this article makes it possible to draw several conclusions of academic and institutional relevance.

First, although Andean law expressly provides for the role of the Advocate General in the Treaty establishing the TJCA, that provision has not yet been implemented. This situation contrasts with European experience, where the existence of Advocates General has proven to be essential to make the case-law of the CJEU more robust, coherent and legitimate.

Secondly, the argument that the small number of cases pending before the TJCA would justify the inactivity of this provision is insufficient. The added value of the Advocate General does not depend on the volume of litigation, but on its ability to enrich legal arguments, ensure that supranational interest is defended and consolidate more predictable and systematic case-law.

Thirdly, the possible establishment of this figure would strengthen Andean institutions and could constitute a reference point for other international courts of a supranational nature. In this way, the Andean Advocate General would not only have an internal impact on the consolidation of the TJCA, but would also project the CAN as innovative in the comparative law of economic integration.

⁶² See EFTA Court, judgment of 13 June 2013, Case E-11/12, Beatrix Koch, Dipl. KFM. Lothar Hummel and Stefan Müller v Swiss Life (Liechtenstein) AG, points 119 et seq., concerning the provisional application of decisions of the EEA Joint Committee pursuant to Article 103 of the EEA Agreement.

⁶³ Bobek, M. 'A Fourth in the Court: What are there Advocates-General in the Court of Justice?', *The Cambridge yearbook of European legal studies*, 2012, Vol.14, p. 535, highlights the functional differentiation between judges and Advocates General, drawing an analogy with the figures of the verdugo and buffers at the cutting of a monarch. According to its analysis, while the verdugo symbolises the guarantee of government effectiveness, the buffet embodies the safeguarding of prudence in the exercise of power, by offering critical reflections and uncomfortable truths that the sovereign must carefully take into account if it wants to govern wilfully.

⁶⁴ Baudenbacher, C., *The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges* (EFTA Court Spring Conference 2012), p. 24, in his capacity as former President of the EFTA Court, supported a reform providing for the intervention of the Advocate General in relevant cases, since that court does not have its own legal investigation department. It also considered that this reform would contribute to increasing the legitimacy of the EFTA Court.

⁶⁵ Kühn, W. M., 'The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law', *Mexican Yearbook of International Law*, 2017, Vol. 17, p. 420, points out that the draft Protocol for the creation of a Mercosur Court of Justice expressly refers to the establishment of the Advocate General for that court.

Fourth, the creation of an Advocate-General in the TJCA would open up a natural area of dialogue with the Advocates General of the CJEU, in the academic and doctrinal key. Such a rapprochement, although not legally formalised, would help strengthen methodological exchange between supranational courts and intensify North-South judicial dialogue, increasing the visibility of Andean case-law at international level.

In short, activating the position of the Advocate General in the Andean system would not only lead to compliance with a pending regulatory provision, but also seize a strategic opportunity to strengthen supranational justice and consolidate the regional integration process. While this project requires political will to be given concrete expression in a CAMRE decision, the TJCA retains the key to its realisation through its power of initiative.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Baudenbacher, C., *The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges* (EFTA Court Spring Conference 2012), pp. 1-16.
2. Baudenbacher, C., «The EFTA Court, the ECJ, and the Latter's Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue», *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford 2008, pp. 255-267.
3. Bobek, M. «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», *The Cambridge year-book of European legal studies*, 2012, vol. 14, pp. 529-561.
4. Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023.
5. Castellanos Peñafiel, L., *Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina*, Quito 2007.
6. Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011.
7. Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor General's changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, pp. 1323-1382.
8. Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 218-272.
9. García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, p. 169-201.
10. Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, pp. 527-538.
11. Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwältin beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006.
12. Kokott, J., «Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?», *JuS-Kurzinterview (Gustav-Radbruch-Forum 2018)*, p. 577-579.
13. Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*, 2025, vol. 13, No. 22, pp. 1-30.
14. Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, pp. 1-10.
15. Kühn, W. M., «The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law», *Anuario mexicano de derecho internacional*, 2017, vol. 17, pp. 405-442.
16. Kühn, W. M., «The upcoming reform of the judicial system of the European Union», *Europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, pp. 89-106
17. Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonia's possible contribution to the democratization of European Union judicial system», *Juridica international*, IX (2004), pp. 14-23.
18. McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, pp. 1105-1132.
19. Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración*, Tomo I, Quito 2024, p. 221-232.
20. Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, pp. 203-221.
21. Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», *Revista Peruana de Derecho Internacional*, Tomo LXIX, May - August 2019, No. 162, pp. 137-145.

22. Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid 2003.
23. Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», *Biblioteca Digital Andina / Universidad Andina Simón Bolívar*, Quito 1995, pp. 1-144.
24. Sharpston, E., «Comparative Legal Reasoning (Overt and Covert) in the Work of the Advocate General», *The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000)*, Oxford 2024, pp. 311-326.
25. Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, pp. 241-248.
26. Tesauero, G./Circolo, A., «Saturno che divora i suoi figli. La Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», *Rivista Eurojus*, 2020, No. 4, p. 188-204.
27. Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, septiembre-diciembre 1984, vol. 11, No. 3, pp. 809-816.
28. Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, pp. 397-404.
29. Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, pp. 9-22.
30. Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, pp. 1-15.

References

Bibliography:

1. Baudenbacher, C., *The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges* (EFTA Court Spring Conference 2012), pp. 1-16.
2. Baudenbacher, C., «The EFTA Court, the ECJ, and the Latters Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue», *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford 2008, pp. 255-267.
3. Bobek, M. «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», *The Cambridge yearbook of European legal studies*, 2012, vol. 14, pp. 529-561.
4. Brüggmann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023.
5. Castellanos Peñafiel, L., *Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina*, Quito 2007.
6. Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011.
7. Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor Generals changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, pp. 1323-1382.
8. Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 218-272.
9. García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, p. 169-201.
10. Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, pp. 527-538.
11. Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006.
12. Kokott, J., «Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?», *JuS-Kurzinterview* (Gustav-Radbruch-Forum 2018), p. 577-579.
13. Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*, 2025, vol. 13, No. 22, pp. 1-30.
14. Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, pp. 1-10.
15. Kühn, W. M., «The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law», *Anuario mexicano de derecho internacional*, 2017, vol. 17, pp. 405-442.
16. Kühn, W. M., «The upcoming reform of the judicial system of the European Union», *Europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, pp. 89-106
17. Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonias possible contribution to the democratization of European Union judicial system», *Juridica international*, IX (2004), pp. 14-23.

18. McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, pp. 1105-1132.
19. Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración*, Tomo I, Quito 2024, p. 221-232.
20. Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, pp. 203-221.
21. Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», *Revista Peruana de Derecho Internacional*, Tomo LXIX, May - August 2019, No. 162, pp. 137-145.
22. Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid 2003.
23. Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», *Biblioteca Digital Andina / Universidad Andina Simón Bolívar*, Quito 1995, pp. 1-144.
24. Sharpston, E., «Comparative Legal Reasoning (Overt and Covert) in the Work of the Advocate General», *The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000)*, Oxford 2024, pp. 311-326.
25. Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, pp. 241-248.
26. Tesauro, G./Circolo, A., «Saturno che divorcia i suoi figli. La Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», *Rivista Eurojus*, 2020, No. 4, p. 188-204.
27. Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, septiembre-diciembre 1984, vol. 11, No. 3, pp. 809-816.
28. Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, pp. 397-404.
29. Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, pp. 9-22.
30. Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, pp. 1-15.

УДК 341.17(4:8):341.645

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.2

Вернер Мігель Кюн

Доктор юридичних наук
Кільський університет імені Крістіана Альбрехта.
Провідний юрист у Суді Європейського Союзу,
Кіль, Німеччина
ORCID ID: 0000-0001-7677-1803
E-mail: werner.kuhn@curia.europa.eu

У цій статті висловлено виключно особисту думку автора.

Подано до друку: 09.10.2025

Рецензія 1: 17.11.2025

Рецензія 2: 25.11.2025

Затверджено до друку: 12.12.2025

ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ДО ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ: НА ШЛЯХУ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ РОЛІ ГЕНЕРАЛЬНОГО АДВОКАТА У СУДІ АНДСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

FROM EUROPEAN TRADITION TO LATIN AMERICAN REALITY: TOWARD ESTABLISHING THE ROLE OF ADVOCATE GENERAL IN THE COURT OF JUSTICE OF THE ANDEAN COMMUNITY

Werner Miguel Kühn

Doctorate in Law, University of Kiel (cau).
Law Clerk at the Court of Justice of the European Union,
Kiel, Germany

Abstract | This article examines the figure of the Advocate General at the Court of Justice of the European Union (CJEU) and assesses its potential incorporation into the Court of Justice of the Andean Community (TJCA). Through a comparative analysis, it explores the functions, contributions, and institutional guarantees that characterize the Advocate General in the European context, highlighting its role in ensuring jurisprudential coherence, the development of law, and the legitimacy of supranational adjudication. The article also analyzes the historical, political, and budgetary factors that explain the absence of this figure in the Andean system, such as the defense of national sovereignty, the economic-commercial bias of integration, and the financial constraints of the Andean Community (CAN). Building on the existing legal framework of Andean law, it identifies the normative and procedural mechanisms required to introduce an Advocate General within the TJCA and argues that its adoption would strengthen the principle of homogeneity, the unity of the legal order, and the transparency of the decision-making process. Finally, it contends that this figure would enhance the TJCA's judicial dialogue with the CJEU and other international courts, thereby consolidating the confidence of Member States and legal practitioners in the regional integration system.

Keywords: Advocate General, Court of Justice of the Andean Community, institutional reform, integration law, judicial legitimacy, judicial dialogue.

Анотація | У цій статті розглядається інститут Генерального адвоката при Суді Європейського Союзу (ЄС) та оцінює його потенційне включення до Суду Справедливості Андського Співтовариства (ССАС). Шляхом порівняльного аналізу вона досліджує функції, внески та інституційні гарантії, що характеризують Генерального адвоката в європейському контексті, висвітлюючи його роль у забезпеченні єдності судової практики, розвитку права та легітимності наднаціонального судочинства. Стаття також аналізує історичні, політичні та бюджетні чинники, що пояснюють відсутність цього інституту в Андській системі, такі як захист національного суверенітету, економічно-комерційний ухил інтеграції та фінансові обмеження Андського Співтовариства (АС). Спираючись на чинну правову базу Андського права, вона визначає нормативні та процедурні механізми, необхідні для запровадження Генерального адвоката у ССАС, і стверджує, що його прийняття посилить принцип одиниці, єдність правового порядку та прозорість процесу прийняття рішень. Нарешті, вона стверджує, що цей інститут посилить судовий діалог ССАС із ЄС та іншими міжнародними судами, тим самим зміцнюючи довіру держав-членів та юристів-практиків до регіональної інтеграційної системи.

Ключові слова: Генеральний адвокат, Суд Андської спільноти, інституційна реформа, право інтеграції, судова легітимність, судовий діалог.

I. Вступ

Регіональна інтеграція в Латинській Америці досягла значного прогресу в останні десятиліття, а АС зарекомендувало себе як одна з найстабільніших основ для економічного та правового співробітництва¹. У цьому контексті ССАС відіграє істотну роль в єдиному тлумаченні та застосуванні Картахенської угоди та її додаткових правових інструментів. Однак, на відміну від інших наднаціональних юрисдикцій, таких як ЄС, ССАС бракує внутрішнього механізму, що дозволяє проводити незалежний правовий аналіз до обговорення суддями. Ця відсутність обмежує систематизацію правових критеріїв, знижує послідовність у судовій практиці та впливає на прозорість судових обґрунтувань. Зіткнувшись із цією ситуацією, інститут Генерального адвоката ЄС постає як надихаючий приклад, оскільки він надає незалежні висновки у справах, привносячи ясність, послідовність та технічну глибину до процесу прийняття рішень. Європейський досвід показує, що таке втручання посилює єдність правового порядку, сприяє розвитку судової практики та зміцнює інституційну легітимність.

Ця стаття має на меті надати детальний аналіз інституту Генерального адвоката при ЄС, визначити його внесок у європейську судову практику та дослідити можливість його адаптації до контексту ССАС. Використовуючи порівняльний підхід та дослідження нормативної та процедурної здійсненності, вона прагне продемонструвати, як прийняття цього інституту могло б підвищити правову узгодженість, збільшити прозорість та підвищити технічну якість судових рішень ССАС. Для цього стаття поєднує доктринальний аналіз, огляд знакових справ ЄС та вивчення поточної правової бази АС, щоб запропонувати дорожню карту для впровадження інституту Генерального адвоката, включаючи критерії призначення, функції, термін повноважень та механізми поступової інтеграції до існуючої інституційної структури.

Крім того, це дослідження має на меті запропонувати орієнтовну основу, яка могла б надихнути на можливе перенесення цього інституту в інші наднаціональні судові системи, де його включення ще не розглядалося.

Ідея цієї статті виникла з академічного обміну з колишнім суддею ССАС, що відбувся в рамках заходу, організованого *Інститутом порівняльного публічного та міжнародного права Макса Планка* в Гейдельберзі (Німеччина). Під час тієї зустрічі автор запитав, чому інститут Генерального адвоката ще не був включений до цього наднаціонального суду, незважаючи на те, що він прямо передбачений у його засновницькому договорі. Пояснення, надане тоді - а саме, що кількість справ

¹ Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», Revista Peruana de Derecho Internacional, May - August 2019 No. 162, p. 137.

у ССАС була «обмеженою»² - було особливо вражаючим для автора, оскільки воно, здавалося, недооцінювало як численні функції, так і потенціал цього інституту. Роками пізніше, цей обмін відновив свою актуальність під час обговорення АС, що відбулося з двома Генеральними адвокатами СЄС, в рамках інституційної зустрічі в Люксембурзі, на якій було відзначено відсутність андського еквівалента. У цьому контексті, ця стаття розглядається як внесок, спрямований на поглиблення розуміння цього інституту, чия присутність нині стала суттєвою в наднаціональній судовій системі ЄС.

II. Генеральний адвокат при Суді Європейського Союзу

1. Правова основа

Інститут Генерального адвоката є однією з найунікальніших та найхарактерніших рис СЄС. Його правова основа міститься в статті 19 Договору про Європейський Союз (ДЕС), яка встановлює загальну роль СЄС як гаранта єдиного тлумачення та застосування права ЄС, та у статті 252 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), яка конкретно регулює його призначення та суттєві умови його статусу.

2. Статус, призначення та система ротації/постійного перебування на посаді

Згідно зі статтею 253 ДФЄС, Генеральні адвокати призначаються за спільною згодою урядів держав-членів на поновлюваний термін у шість років. Перед їх призначенням придатність кандидатів оцінюється колегією, передбаченою статтею 255 ДФЄС, що складається з колишніх членів СЄС та юристів з визнаною репутацією, яка надає висновок щодо здатності кожного кандидата виконувати обов'язки судді або Генерального адвоката. Ця процедура відображає інституційний баланс, характерний для європейської інтеграції: з одного боку, вона забезпечує пряму участь держав-членів у призначенні цих високих посадових осіб; з іншого боку, вона гарантує, що після призначення, Генеральні адвокати користуються повною незалежністю у виконанні своїх обов'язків. На практиці деякі з них перепризначалися на кілька термінів поспіль, що дозволяло СЄС зберігати наступність та накопичений досвід.

На посаду мають право особи, чия незалежність не викликає сумнівів, і які або відповідають кваліфікації, необхідній для обіймання найвищих судових посад у своїх відповідних країнах, або є юристами з визнаною компетентністю.

Щодо призначення, організація Генеральних адвокатів поєднує систему постійних призначень з іншою системою ротаційних призначень. Наразі СЄС має одинадцять Генеральних адвокатів. З них п'ять постійно представляють держави-члени з найбільшою демографічною та політичною вагою³, тоді як решта шість розподіляються між іншими державами-членами за допомогою механізму періодичної ротації. Ця система дозволяє узгодити інституційну стабільність, що впливає з безперервної присутності певних держав, з принципом рівності між іншими, забезпечуючи те, щоб усі країни мали, в різний час, можливість надати Генерального адвоката. Оскільки СЄС делегував певні повноваження своєму Загальному суду (юрисдикції першої інстанції) для розгляду запитів на попередні ухвали у конкретних справах, в рамках недавньої реформи судової системи, також

² García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020., No. 20, p. 194, explains that the number of cases was initially small, but points out that between 2007 and 2019 there was an exponential increase in requests for preliminary rulings. In this respect, in the opinion of the author of this work, the absence of Advocates General before the TJCA is no longer justified.

³ Some Member States always have an Advocate-General at the CJEU. Until 2013, only the four major founding states (Germany, France, Italy and Spain) had a permanent job. Poland was incorporated following the enlargement of the EU and the institutional adjustment of the Treaty of Nice/Lisbon.

було передбачено призначення трьох суддів цієї юрисдикції, які виконуватимуть функції Генеральних адвокатів, що підкреслює важливість цього інституту для розвитку судової практики⁴.

Щодо їхнього статусу, ДФЄС прямо прирівнює Генеральних адвокатів до суддів СЄС з точки зору незалежності, імунітетів та обов'язків. Це означає, що вони не можуть отримувати інструкції від будь-якого уряду, установи чи сторони у провадженні, і що вони повинні зберігати таку ж безсторонність та об'єктивність, які вимагаються від суддів. Цей паралелізм не є простою формальною деталлю: він підкреслює, що Генеральні адвокати є не просто радниками чи допоміжними посадовими особами, а справжніми європейськими магістратами, наділеними власною інституційною місією. Відповідно, вони уповноважені втручатися в слухання⁵ і ставити будь-які запитання, які вони вважають за необхідне для з'ясування правових та фактичних аспектів справи, так само, як суддя-доповідач або інші члени палати⁶. Вони також користуються тим самим протокольним рангом, що й судді, а так званий Перший Генеральний адвокат, який обирається кожні три роки своїми колегами - навіть посідає вищий ранг, ніж деякі судді з більшим стажем. У цьому контексті варто підкреслити, що Генеральні адвокати не беруть участі у виборах Голови СЄС, незважаючи на те, що є членами інституції, що посилює їхню незалежність та автономію від колегії суддів.

Перший Генеральний адвокат відповідає за розподіл поточних справ між членами колегії, враховуючи робоче навантаження кожного та забезпечуючи дотримання певних основних правил, таких як заборона Генеральним адвокатам брати участь у справах, пов'язаних з їхніми країнами походження, що могло б поставити під сумнів їхню безсторонність⁷. Слід зазначити, однак, що функція Першого Генерального адвоката не обмежується розподілом справ, але також включає конкретні процесуальні прерогативи, серед них повноваження пропонувати СЄС повторний розгляд справ, щодо яких немає апеляції, коли існує «серйозний ризик для єдності або узгодженості права Союзу», відповідно до статті 256(2) ДФЄС.

Включення інституту Генерального адвоката до самого ДФЄС має велике конституційне значення. Це не вторинна інновація, яка могла б бути створена за допомогою внутрішніх положень, а скоріше інтегральний елемент європейського судового устрою, задуманий з самого початку для забезпечення технічної якості та прозорості роботи суду. У цьому сенсі, присутність Генерального адвоката є визначальною рисою, що відрізняє СЄС від інших міжнародних судів, де судові обговорення зазвичай відбуваються виключно серед суддів без незалежного етапу попереднього розгляду.

3. Функції та процесуальна динаміка

Відповідно до статті 252 ДФЄС, СЄС «підтримується» Генеральними адвокатами, поняття, яке буде розглянуто більш детально у цій праці. Їхня головна місія полягає у наданні, у справах, доручених їм, письмових, публічних та обґрунтованих висновків, в яких вони проводять вичерпний правовий аналіз питань, порушених у спорі, та формулюють конкретну пропозицію щодо його вирішення⁸. До цих висновків застосовується специфічний лінгвістичний режим⁹. Хоча вони не є обов'язковими для СЄС, висновки Генерального адвоката виконують істотні функції, широко визнані як доктринаю, так і судовою практикою, які можуть бути підсумовані наступним чином:

⁴ Kühn, W.M., "The upcoming reform of the judicial system of the European Union", *europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, p. 99, analyses the scope of the reform as regards the appointment of Advocates-General before the General Court.

⁵ It should be noted, in significant detail, that the Advocate General joins the courtroom and leaves it at a different door than judges, a gesture which symbolises and highlights their independence from them.

⁶ Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023, p. 260.

⁷ Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwältin beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006, p. 6.

⁸ Article 252(2) TFEU defines the function of the Advocate General as «to make, with complete impartiality and independence, reasoned submissions on cases which, in accordance with the Statute of the CJEU, require his intervention».

⁹ French is the working language of the CJEU, so the judgments are originally drafted in this language and then translated into the other official languages of the EU. The Advocate General, on the other hand, has the power to draw up his Opinion in the official language of his choice - either the official language of his country of origin or the language of his choice for professional reasons - which are subsequently translated.

- **Функція тлумачення та систематизації:** Вони сприяють створенню, консолідації та уточненню правових принципів, що керують судовою практикою СЄС.
- **Функція єдності та узгодженості:** Вони забезпечують, щоб право ЄС застосовувалося однаково в усіх державах-членах, посилюючи послідовність європейського правового порядку.
- **Функція прозорості та легітимності:** Будучи публічними, висновки дозволяють юридичній спільноті та громадськості отримати доступ до обґрунтування, що супроводжує судові рішення, тим самим посилюючи демократичну легітимність СЄС.
- **Функція процесуальної ефективності:** Детальний технічний аналіз Генерального адвоката полегшує роботу суддів, дозволяючи їм розглядати справи з більшою швидкістю та ретельністю. Крім того, Генеральні адвокати заздалегідь консультуються при прийнятті важливих процесуальних рішень - таких як проведення слухання, запит роз'яснень від сторін або рішення про втручання третіх сторін - що підкреслює їхню центральну роль у внутрішній динаміці СЄС.
- **Інноваційна функція:** Генеральні адвокати часто передбачають нові правові рішення, досліджуючи інтерпретаційні шляхи, які іноді позначали поворотні моменти в еволюції права ЄС.

Процесуальна динаміка, що визначає роль Генерального адвоката, характеризується однією істотною рисою: їхнім виключенням з остаточного обговорення суддями. Після того, як їхні висновки були надані, їхня участь у процедурі формально завершується, гарантуючи те, що їхній аналіз зберігає справді автономний та неупереджений характер.

Ця інституційна конструкція запобігає будь-якому можливому впливу внутрішніх дискусій СЄС на їхні погляди та гарантує, що судовий орган отримує вигоду від «другого інституційного голосу», відмінного від голосу суддів.

Варто зазначити, що кожне обговорення починається з рішення палати про те, чи дотримуватися висновку Генерального адвоката¹⁰, рішення, яке залежить від вагомості та обґрунтованості наведених міркувань¹¹. Так само, генеральні адвокати не зобов'язані дотримуватися висновків своїх колег у пов'язаних справах при підготовці власних висновків, що дозволяє їм розвивати свої правові міркування незалежно. Ця незалежність збагачує судові дебати та дозволяє суддям розглядати альтернативні підходи перед ухваленням остаточного рішення.

Як правило, Генеральний адвокат виносить висновок у справах особливого значення або у тих, що порушують безпрецедентні правові питання¹². У деяких випадках висновки можуть фокусуватися виключно на найскладніших аспектах справи, що розглядається СЄС (*conclusions ciblées*). Рішення про те, чи буде Генеральний адвокат втручатися, приймається на «загальному засіданні», органі, що складається з усіх членів СЄС (суддів та генеральних адвокатів), який вирішує як питання розподілу справи до конкретної палати, так і відповідні процесуальні питання, такі як проведення слухань або формулювання запитань до залучених сторін¹³.

У минулому висновки Генерального адвоката зачитувалися повністю під час усного слухання, дозволяючи сторонам та присутній публіці почути безпосередньо повний зміст запропонованого правового аналізу.

Однак, з міркувань процесуальної економії та враховуючи великий обсяг справ, що розглядаються СЄС, ця практика поступово була замінена скороченим зачитуванням під час слухання. Наразі лише резолютивна частина висновку - тобто запропоноване Генеральним адвокатом рішення

¹⁰ Szpunar, M., 'The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice', *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, p. 1144.

¹¹ Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, p. 37.

¹² Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023, p. 301.

¹³ Čápeka, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, p. 7.

- зачитується вголос під час слухання¹⁴. Повний текст висновку публікується того ж дня на веб-сайті СЄС, забезпечуючи його доступність та зберігаючи прозорість процедури.

Емпіричні дослідження підтверджують, що у значному відсотку справ СЄС приймає повністю або частково висновки Генерального адвоката. Наукова література часто називає показник збіжності близько 80%¹⁵, хоча встановити цілком точну цифру складно. Навіть у випадках, коли СЄС не дотримується їх, ці висновки набувають значної доктринальної та академічної цінності, оскільки вони часто цитуються у підручниках, коментарях до судової практики і навіть у подальших судових рішеннях. Часто, коли СЄС дотримується висновку Генерального адвоката, рішення прямо включає елементи обґрунтування, викладеного в ньому. І навпаки, коли Суд відхиляється від таких висновків, він рідко їх безпосередньо спростовує, а натомість будує своє обґрунтування самостійно.

4. Дотримання принципу належного процесу

Оскільки висновки Генерального адвоката становлять незалежний та необов'язковий погляд, призначений для керівництва СЄС у його інтерпретативній функції - і не мають прямих правових наслідків для процесуального становища сторін - вони не можуть бути предметом оскарження тими, хто не згоден з їхнім змістом. Будь-яка спроба оскаржити їх у цьому відношенні повинна бути визнана неприпустимою, що постійно підтверджується судовою практикою СЄС¹⁶. Тим не менш, сторони мають специфічний механізм для забезпечення свого права на захист: можливість вимагати поновлення усної стадії провадження, як це передбачено статтею 83 Регламенту СЄС. Таке поновлення є доречним, серед інших обставин, коли Генеральний адвокат у своїх висновках вводить нові елементи або розглядає питання, які не обговорювалися під час слухання. Таким чином, підтримується баланс між функціональною незалежністю Генерального адвоката та повагою до змагального принципу в європейському судовому процесі.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), розташований у Страсбурзі, підтвердив сумісність інституту Генерального адвоката СЄС з гарантіями належного процесу, закріпленими у статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). У справі **Emesa Sugar N.V. проти Нідерландів**¹⁷, ЄСПЛ постановив, що неможливість оскарження висновків Генерального адвоката не порушує змагального принципу, враховуючи, що такі висновки є необов'язковими, представляються на публічному слуханні та ґрунтуються на аргументах, раніше висунутих сторонами. Доповнюючи це, у справі **Kress проти Франції**¹⁸ - хоча й посилаючись на *commissaire du gouvernement* перед Державною радою (*Conseil d'État*) - ЄСПЛ уточнив, що участь органу, який надає незалежний та невіршальний правовий аналіз, може бути сумісною зі справедливим судом, за умови, що забезпечуються прозорість та розділення функцій.

У справі **Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. проти Нідерландів**¹⁹ ЄСПЛ додатково дослідив це питання і дійшов висновку, що неможливість відповідати на висновки Генерального адвоката до їх усного представлення не порушує змагального принципу. Це пояснюється тим, що Регламент СЄС передбачає компенсаційні механізми - такі як поновлення усної стадії, коли вводяться нові або вирішальні елементи - які забезпечують процесуальний баланс між сторонами. Таким чином, ЄСПЛ підтвердив, що судова система ЄС, включаючи

¹⁴ Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Bruselas 2011, p. 532.

¹⁵ Kokott, J., 'Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?', *JuS-Kurzinterview* (Gustav-Radbruch-Forum 2018), p. 577, speaks of a percentage of more than 86 %, according to the internal statistics of the cabinet.

¹⁶ CJEU, Order of 4 February 2000, *Emesa Sugar* (C-17/98, EU:C:2000:69).

¹⁷ ECtHR, judgment of 13 January 2005, *Emesa Sugar N.V. v. the Netherlands*, Application No. 62023/00.

¹⁸ ECtHR, judgment of 7 June 2001, *Kress v. France*, Application No. 39594/98.

¹⁹ ECtHR, judgment of 20 January 2009, *Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. v. the Netherlands*, Application No. 13645/05.

інститут Генерального адвоката як «другий інституційний голос», пропонує рівень захисту, еквівалентний тому, який вимагається ЄКПЛ, і є повністю сумісною з європейською системою захисту прав людини.

Отже, Генеральний адвокат розглядається як неупереджений помічник СЄС, якому доручено доповнювати правові дебати та захищати загальні інтереси права ЄС, не беручи участі в судовому обговоренні. Тому відсутність права на відповідь на їхні висновки не підриває процесуальної справедливості, за умови, що сторони мають можливість повністю представити свої аргументи і що остаточне рішення приймається виключно незалежними та неупередженими суддями.

5. Кабінет Генерального адвоката

У СЄС так звані *référéndaires* (помічники суддів або юридичні секретарі) є висококваліфікованими юристами, які входять до складу юридичного допоміжного персоналу, що надає допомогу як суддям, так і генеральним адвокатам. Їхня робота є важливою для забезпечення технічної обґрунтованості, внутрішньої узгодженості та чіткості правових міркувань, що виробляються СЄС. Кабінет кожного члена СЄС зазвичай складається з трьох до п'яти *référéndaires*, які можуть походити з академічних кіл, національних або наднаціональних адміністрацій, приватної юридичної практики чи судової системи. Їхнє знайомство з різними національними правовими системами та володіння кількома офіційними мовами ЄС дозволяють їм ефективно працювати в міжнародному середовищі, де сходяться різні правові традиції. Враховуючи їхній високий рівень експертизи та досвіду, нерідко деякі *référéndaires*, після років служби як юридичні радники, призначаються суддями або генеральними адвокатами СЄС, тим самим сприяючи безперервності та накопиченню інституційних знань у європейській судовій практиці²⁰.

У кабінетах генеральних адвокатів *référéndaires* відіграють центральну роль у підготовці висновків - фундаментальних документів, у яких Генеральний адвокат незалежно та всебічно аналізує правові питання, порушені у кожній справі²¹. Їхня робота починається з поглиблених правових та доктринальних досліджень, включаючи огляд застосовного європейського законодавства, попередньої судової практики СЄС, а також, у багатьох випадках, порівняльного або міжнародного права, з метою надання додаткових позицій та ідентифікації рішень, апробованих в інших системах²². Цей етап забезпечує, що аргументи Генерального адвоката ретельно обґрунтовані, а кожна справа розташована в широких інтерпретативних рамках.

Згодом, *référéndaires* співпрацюють у складанні висновків, забезпечуючи чіткість, послідовність та юридичну точність викладу. Вони логічно організують аргументи, виділяють відповідні прецеденти та пропонують інтерпретативні структури, що полегшують розуміння як у СЄС, так і серед зовнішніх юристів-практиків. Вони також готують аналітичні записки та резюме, що інтегрують судову практику, нормативно-правову базу та можливі альтернативні лінії інтерпретації, надаючи всебічний огляд питання.

Référéndaires також координують потік інформації в межах СЄС, підтримуючи зв'язок з командами суддів та адміністративними службами для забезпечення послідовного та узгодженого розгляду справ. Їхня участь гарантує, що всі відповідні питання ідентифіковані та що правові аргументи ретельно обґрунтовані до того, як Генеральний адвокат сформулює свій остаточний висновок. Як юридичні радники, *référéndaires* виконують спеціалізовану функцію технічної підтримки, беручи на себе відповідальність за попередній аналіз доручених їм справ та формулювання рекомендацій, які керують Генеральним адвокатом у виконанні його інституційної місії.

²⁰ Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union, Oxford 2022, p. 569.

²¹ Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo, Madrid, 2003, p. 369.

²² Sharpston, E., «Comparative Legal reasoning (overt and Covert) in the Work of the Advocate General», The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000), Oxford 2024, p. 251.

Хоча формальна відповідальність та підпис висновків належать Генеральному адвокату, робота *référéndaires* є вирішальною для технічної якості, інтерпретативної узгодженості та чіткості документа. Завдяки їхній допомозі Генеральний адвокат може зосередитися на критичній оцінці, стратегічній орієнтації правових міркувань та формулюванні інноваційних рішень, тоді як *référéndaires* забезпечують, щоб аргументація була систематичною, всебічною та юридично обґрунтованою. Отже, *référéndaires* становлять оперативне ядро правової підтримки, що дозволяє Генеральному адвокату ефективно виконувати свої функції аналізу, інтерпретації та керівництва у розвитку судової практики СЄС.

6. Історична еволюція та вплив на судову практику

Походження інституту Генерального адвоката можна простежити до французької традиції *commissaire du gouvernement*, посадової особи Державної ради (*Conseil d'État*), відповідальної за незалежне представлення правового аналізу адміністративних справ²³.

Незважаючи на те, що його назва може натякати, цей посадовець не представляв уряд; скоріше, він готував та публічно представляв незалежний висновок (*conclusions*), призначений для керівництва судовим рішенням. Ці висновки не були обов'язковими, але мали значний вплив, надаючи чіткості, систематизації та узгодженості правовим міркуванням. Надихаючись цією моделлю, розробники Паризького договору 1951 року ввели цей інститут до Суду справедливості Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), усвідомлюючи, що нова наднаціональна юрисдикція вимагає механізму, здатного забезпечити як інтерпретативну узгодженість, так і видимість його правових основ.

Хоча й натхненний інститутом, що походить з національної правової системи, європейський Генеральний адвокат з самого початку набув відмінних рис: він користується тим же статусом, що й судді, у питаннях незалежності та імунітету, і його місія зосереджена на сприянні розвитку автономного правового порядку ЄС. Таким чином, цей інститут є правовою трансплантацією, адаптованою до наднаціонального рівня, яка з часом стала незамінним елементом для технічної якості, легітимності та узгодженості юриспруденції СЄС. Понад сімдесят років діяльності в Суді дозволили Генеральному адвокату набути відмінних інституційних рис, які дозволяють чітко відрізнити цю посаду від її національного попередника.

Відповідно до широко прийнятої інтерпретації, інститут Генерального адвоката був задуманий для компенсації відсутності окремих думок у моделі СЄС²⁴. Рішення не дозволяти окремі думки відповідало меті забезпечення єдності, узгодженості та авторитету новоствореного правового порядку Спільноти, уникаючи ризику того, що судова фрагментація може підірвати легітимність інституції. Цей вибір, однак, обмежив можливість публічного відображення різноманітності правових поглядів у Суді. У цьому контексті різні вчені зауважили, що Генеральний адвокат Генеральні адвокати значною мірою виконують заміну функцію щодо особливої думки²⁵. Їхні висновки, представлені публічно та незалежно, відновлюють баланс, пропонуючи зовнішній прояв інтерпретаційного плюралізму без зменшення обов'язкової сили рішення. Таким чином, хоча вони не є особливими думками у буквальному сенсі, вони виступають їхнім функціональним еквівалентом, надаючи юридичній спільноті критичну та додаткову перспективу, яка рішуче сприяла розвитку європейської юриспруденції²⁶.

²³ Bobek, M. «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», The Cambridge yearbook of European legal studies, 2012, vol. 14, p. 535.

²⁴ Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonia's possible contribution to the democratization of European Union judicial system», Juridica international, IX (2004), p. 18.

²⁵ Tesauro, G./Circolo, A., «Saturno che divora i suoi figli. The Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», Rivista Eurojus, 2020, No. 4, p. 197

²⁶ Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union, Oxford 2022, p. 572.

З часом цей інститут розвивався паралельно з самою європейською інтеграцією. У перші десятиліття кількість Генеральних адвокатів була невеликою, а їхнє втручання обмежувалося справами більшої складності або політичної актуальності. Проте, коли інтеграційна система розширила свої повноваження, а судовий орган отримував дедалі більше справ, участь Генеральних адвокатів стала більш узагальненою, а їхній статус консолідованим. Сьогодні, хоча не кожна справа вимагає висновку, коло питань, у які вони втручаються, охоплює такі різноманітні сфери, як економічні свободи, конкуренція, основні права, процесуальне право та зовнішні відносини ЄС.

Вплив Генеральних адвокатів на розвиток європейської судової практики був вирішальним. Кілька показових прикладів ілюструють цей момент:

У справі **Rewe-Zentral AG (120/78, Cassis de Dijon)** Генеральний адвокат *Капоторти* запровадив поняття «обов'язкових вимог», які могли виправдовувати національні обмеження торгівлі на спільному ринку. Його висновок дав Суду змогу встановити принцип взаємного визнання, гарантуючи, що продукти, законно реалізовані в одній державі-члені, могли вільно циркулювати в інших, за винятком належним чином обґрунтованих випадків. Чіткість та систематизація обґрунтування Капоторти були майже повністю прийняті Судом ЄС, тим самим закріпивши фундаментальну інтерпретаційну основу для вільної торгівлі в межах ЄС²⁷.

У справі **Keck and Mithouard (C-267/91 and C-268/91)** Генеральний адвокат *Ван Гервен* запропонував розрізнити поняття «умови продажу» та «вимоги до продукції», запобігаючи надто жорсткому застосуванню принципу вільного переміщення товарів. Суд прийняв це розрізнення, визначивши сферу застосування статті 34 ДФЄС та закріпивши доктрину, що регулює заходи, які впливають на маркетинг продукції, таким чином зберігаючи баланс між європейською інтеграцією та національною законодавчою автономією²⁸.

Справа **Босмана (C-415/93)** стала віхою в регулюванні професійного спорту. Генеральний адвокат *Ленц* стверджував, що правила трансферів футбольних гравців не виправдано обмежують вільне переміщення працівників. Його висновок детально описував, як спортивні контракти та національні обмеження несумісні з правом ЄС, і Суд ЄС повністю прийняв його обґрунтування, встановивши історичний прецедент, який трансформував регулювання професійного футболу в Європі²⁹.

У справі **Promusicae (C-275/06)** Генеральний адвокат *Кокотт* висловила думку, що директива про конфіденційність та електронні комунікації повинна тлумачитися як така, що не перешкоджає постачальникам інтернет-послуг розкривати особистість користувачів, які поширювали матеріали, захищені авторським правом. Суд дотримувався її висновку, встановивши баланс між захистом інтелектуальної власності та основними правами користувачів³⁰.

Висновок Генерального адвоката *Руїса-Харабо Коломера* у справі **«Адвокати за світ» (C-303/05)** становить доктринальне посилення для розуміння принципу взаємного визнання у кримінальних справах та сфери дії Європейського ордеру на арешт (ЄОА). У своєму аналізі, *Руїс-Харабо Коломер* зазначив, що рамкова система ЄОА повністю сумісна з принципом законності у кримінальному праві та з основними правами, закріпленими в правовому порядку ЄС, підкреслюючи водночас, що скасування перевірки подвійної кримінальності для певних серйозних злочинів є законним вибором законодавчого органу ЄС, спрямованим на зміцнення взаємної довіри між державами-членами. Він також підкреслив, що ЄОА не підриває національного суверенітету, а функціонує в рамках простору свободи, безпеки та справедливості, в якому держави-члени прийняли високий ступінь судової співпраці. Цей висновок, багатий доктринальним змістом, ілюструє роль Генерального адвоката як гаранта сумісності між інтеграційним поштовхом та захистом основних

²⁷ Opinion of Advocate General Capotorti delivered on 16 January 1979 in Case 120/78 (Rewe-Zentral), EU:C:1979:3.

²⁸ Opinion of Advocate General Van Gerven delivered on 28 April 1993 in Joined Cases C-267/91 and C-268/91 (Keck and Mithouard), EU:C:1993:160.

²⁹ Opinion of Advocate General Lenz delivered on 20 September 1995 in Case C-415/93 (Bosman), EU:C:1995:293.

³⁰ Opinion of Advocate General Kokott delivered on 18 July 2007 in Case C-275/06 (Promusicae), EU:C:2007:454.

прав, сприяючи консолідації взаємної довіри як наріжного каменю європейського кримінального правосуддя³¹.

У справі **Viking Line (C-438/05)** Генеральний адвокат *Пойарес Мадуро* створив ретельний баланс між свободою заснування та правом працівників на колективні дії. Його висновок був ключовим для прийняття Судом зваженого підходу, який визнав соціальні права сумісними з економічними свободами та надав конкретні критерії для оцінки подібних конфліктів у майбутньому³².

Висновок Генерального адвоката *Трстеняк* у справі **Domínguez (C-282/10)** становить значний доктринальний внесок у розуміння горизонтальної дії основних прав у праві ЄС. Визначивши право на оплачувану щорічну відпустку як загальний принцип права ЄС, вона запропонувала його можливе застосування у спорах між приватними сторонами, застерігаючи водночас, що така застосовність повинна бути обмежена правами, визначеними з достатньою ясністю, точністю та безумовністю, щоб забезпечити правову визначеність. Цей підхід, що поєднує телеологічне та порівняльне обґрунтування із занепокоєнням щодо системної узгодженості та передбачуваності, підкреслює роль Генерального адвоката як гаранта доктринальної узгодженості правового порядку ЄС та як рушійної сили його юриспруденційного розвитку³³.

Справа **Google Spain (C-131/12)** становить ще один показовий приклад. Генеральний адвокат *Яаскінен* підтримав впровадження «права на забуття», запропонувавши чіткі критерії того, коли пошукові системи повинні видаляти особисту інформацію. Суд дотримувався його висновку, встановивши правову та технічну основу, яка збалансувала свободу інформації та захист даних, рішуче вплинувши на прецедентне право в галузі конфіденційності в Інтернеті³⁴.

У справі **Gauweiler (C-62/14)** Генеральний адвокат *Крус Вільялон* дійшов висновку, що програма Європейського центрального банку з купівлі державного боргу, відома як Прямі монетарні операції (ОМТ), була сумісною з правом ЄС, за умови дотримання певних обмежень. Суд ЄС прийняв його висновок, підтвердивши законність ОМТ та зміцнивши автономію ЄЦБ у межах монетарної політики³⁵.

Нарешті, у справі **Чеська Республіка проти Польщі (C-121/21)** Генеральний адвокат *Пікамьяе* дійшов висновку, що Польща порушила право ЄС, продовживши дозвіл на видобуток бурого вугілля без проведення оцінки впливу на довкілля та без належного повідомлення Чеської Республіки. *Пікамьяе* підкреслив, що екологічна оцінка є важливою для забезпечення прозорості та надання сусіднім державам можливості реалізувати свої права на участь та захист. Його висновок підкреслює важливість транскордонної співпраці та дотримання екологічних стандартів ЄС у проєктах зі значними транскордонними наслідками³⁶.

Ці та багато інших справ показують, як Генеральні адвокати були справжніми архітекторами європейської юриспруденції. Часто їхні висновки запроваджували аргументи, які Суд ЄС не одразу прийняв, але які були враховані в подальших рішеннях або надихнули на законодавчі реформи. У цьому зв'язку юридична доктрина часто підкреслює, що Генеральні адвокати відіграють не лише технічну, а й творчу роль, спрямовуючи прогресивний розвиток права ЄС.

Досвід показує, що Генеральні адвокати не лише збагачують юридичне обґрунтування, але й надають Суду ЄС можливість досліджувати альтернативні інтерпретації, відкривати доктринальні дебати та проєктувати судову практику у майбутнє. Як зазначає доктрина, інституція Генерального адвоката зміцнює узгодженість, легітимність та інноваційний потенціал права ЄС, роблячи його відмінною рисою європейської судової моделі.

³¹ Opinion of Advocate General Ruiz-Jarabo Colomer delivered on 12 September 2006 in Case C-303/05 (Advocaten voor de Wereld), EU:C:2006:552.

³² Opinion of Advocate General Poiares Maduro delivered on 23 May 2007 in Case C-438/05 (International Transport Workers' Federation and Finnish Seamen's Union), EU:C:2007:292.

³³ Opinion of Advocate General Trstenjak delivered on 8 September 2011 in Case C-282/10 (Dominguez), EU:C:2011:559.

³⁴ Opinion of Advocate General Jääskinen 13 May 2014 in Case C-131/12 (Google Spain and Google), EU:C:2013:424.

³⁵ Opinion of Advocate General Cruz Villalón delivered on 14 January 2015 in Case C-62/14 (Gauweiler), EU:C:2015:7.

³⁶ Opinion of Advocate General Pikamäe delivered on 3 February 2022 in Case C-121/21 (Czech Republic v Poland) (Mine de Turów), EU:C:2022:74.

Отже, Генерального адвоката можна вважати ключовим інститутом: не частиною колегіального складу суддів, але й не зовнішнім спостерігачем. Вони займають проміжне становище, надаючи Суду ЄС неупереджений аналіз, який одночасно збагачує академічні та правові дебати за межами провадження³⁷. Завдяки цій унікальності модель Генерального адвоката привернула увагу в інших наднаціональних та регіональних контекстах, спричинивши пропозиції щодо інституційного трансплантування.

7. Порівняння Генерального адвоката з іншими посадовими особами в національних судових системах

Для широкої громадськості, і навіть для фахівців, підготовлених у певних правових традиціях, призначення та роль Генерального адвоката Суду ЄС може виявитися незрозумілою. Це, безумовно, унікальний інститут у наднаціональному судовому ландшафті³⁸, функція якого, проте, може бути проаналізована у світлі інших національних та міжнародних діячів, що надають незалежні юридичні консультації та забезпечують послідовність у тлумаченні закону. Існують концептуально схожі інститути в різних правових системах, хоча неможливо визначити прецедент, який є точним попередником функції, виконуваної Європейським Генеральним адвокатом.

У Франції найближчим відповідником Генерального адвоката є колишній *урядовий комісар* (commissaire du gouvernement) *Державної ради*, чия функція регулюється *Кодексом адміністративної юстиції (КАЮ)*.

Стаття L.7 покладає на нього завдання публічно та в повній незалежності представляти свої висновки щодо правових питань справ, які розглядаються ним, без участі в обговоренні. Стаття R.122-5 передбачає, що їхнє призначення здійснюється декретом, за поданням Міністра юстиції, і встановлює термін повноважень у десять років, який у виняткових випадках може бути продовжений на один рік, як гарантію неупередженості та оновлення. Стаття R.123-24 також визначає його консультативну роль на засіданнях *Державної ради* у справах, що входять до його компетенції, підкреслюючи його технічну, а не вирішальну роль. Цей посадовець готує письмові та публічні висновки, які всебічно розглядають правові аспекти адміністративних спорів, не від імені уряду, а з метою направлення судового рішення. Щоб уникнути непорозуміння щодо ймовірного представництва уряду, його назва була змінена у 2009 році на поняття «*публічний доповідач*». Функціональна незалежність та публічність їхніх висновків стали прямим джерелом натхнення для створення інституції Генерального адвоката Суду ЄС, як зазначалося вище³⁹.

У Німеччині *Представник громадських інтересів* (Vertreter des öffentlichen Interesses) відіграє особливу роль в адміністративних справах. Їхнє втручання передбачено, наприклад, у § 35 Кодексу федерального адміністративного судочинства (*Verwaltungsgerichtsordnung, VwGO*), а також у

³⁷ Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», Leiden Europa Lecture, p. 5, explains that, while the main addressees of the Advocates General's opinion are the judges sitting in the chamber deciding the case, the academy has always been its second largest audience.

³⁸ Kokott, J., Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006, p. 2.

³⁹ Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo, Madrid, 2003, p. 359, stresses that, despite functional similarities, there are significant differences between the two categories. Thus, while the commissaires du gouvernement participate in the deliberations of the Conseil d'État - albeit without the right to vote - the Advocates General of the CJEU do not intervene in judicial deliberation, which reinforces the autonomy of their analysis. Another relevant difference lies at the time of the proceedings: the commissaire du gouvernement is aware of the draft judgment drawn up by the Judge-Rapporteur before issuing his Opinion, while at the CJEU the Opinion of the Advocate General is presented publicly before deliberation commences, while preserving its independent character. Similarly, in the Conseil d'État, the Opinion of the commissaire du gouvernement is generally the only procedural step of the hearing, whereas the Advocate General delivers his Opinion after hearing the observations of the parties at the hearing, provided that the hearing has been opened. Finally, the Advocates General's Opinions are published in the Official Reports of the Court of Justice of the European Union - preceding the judgment - while those of the Commissaire du Gouvernement are not officially published.

галузевих положеннях, що регулюють певні процедури для захисту суспільних інтересів⁴⁰. Основна роль цього представника полягає в забезпеченні того, щоб суди отримували спеціалізований правовий аналіз при обговоренні питань, що стосуються суспільних інтересів, особливо у складних або соціально значущих справах. Представник громадських інтересів (*Vertreter des öffentlichen Interesses*) діє незалежно від виконавчої влади та робить об'єктивні зауваження щодо правильного застосування закону, оцінюючи як факти, так і застосовне законодавство. На відміну від державного обвинувача, він не переслідує каральних інтересів і не представляє адміністрацію безпосередньо, а має на меті направляти суд для забезпечення послідовності та юридичної суворості у тлумаченні законодавства. Хоча його сфера дії є більш обмеженою та секторальною, ніж у Генерального адвоката Суду ЄС, він відіграє роль у забезпеченні ясності та передбачуваності судової аргументації, особливо в сферах високої технічної та регуляторної складності.

В Іспанії *фіскали* (прокурори), які виступають перед Верховним судом та Конституційним судом, виконують функції, концептуально порівнянні з функціями Генерального адвоката ЄС, видаючи незалежні висновки, що керують судовим рішенням та сприяють послідовності правової системи. Перед Верховним Судом їхня діяльність регулюється *Органічним законом про судоустрій* та *Органічним статутом прокуратури*, які встановлюють їхній обов'язок сприяти законності, захищати загальний інтерес - відповідно до статті 124 *Конституції Іспанії* - та забезпечувати правильне тлумачення норм, втручаючись у апеляції з питань права, кримінальні провадження конституційної значущості та конфлікти юрисдикції. Перед Конституційним Судом вони подають висновки щодо конституційних скарг, конфліктів юрисдикції та питань особливої конституційної значущості.

Хоча їхні висновки не є обов'язковими, вони надають вирішальні вказівки суду та сприяють гармонізації національної та європейської судової практики. Їхня робота також включає консультації з процедурних питань, таких як допуск апеляцій, визначення компетентної колегії або необхідність проведення публічних слухань, що зміцнює формальну послідовність проваджень. Коротко кажучи, іспанські прокурори виконують незалежну консультативну правову функцію, поєднуючи технічний аналіз та захист публічних інтересів, концептуально наближаючись до Генерального адвоката ЄС, хоча й у національних рамках та з урахуванням інституційної ієрархії Прокуратури, на відміну від повної функціональної автономії Європейського Генерального адвоката.

В Бельгії *Касаційний суд* підтримується *parquet général*, що складається з *генерального прокурора*, *першого генерального адвоката* та кількох *генеральних адвокатів*, повноваження яких детально викладені у статтях 142-151 *Кодексу юстиції (Судового кодексу)*.

Ці судді, які є частиною Прокуратури, але користуються функціональною незалежністю, мають завдання забезпечувати правильне тлумачення закону, захист громадського порядку та збереження єдності судової практики. У апеляційних провадженнях *генеральні адвокати* подають письмові та усні висновки, аналізуючи порушені правові питання та пропонуючи суду рішення. Такі висновки не є обов'язковими, але мають значний переконливий вплив, оскільки вони надають комплексний та об'єктивний аналіз спору. Крім того, їхні висновки є публічними, що підвищує прозорість процесу та дозволяє юридичній спільноті знати обґрунтування рішень Вищого суду. Їхня роль значною мірою порівнянна з роллю генеральних адвокатів ЄС або з роллю французьких комісарів уряду, оскільки вони прагнуть забезпечити послідовність судової практики та однакове застосування закону по всій території. У цьому відношенні *avocats généraux* відіграють важливу роль у зміцненні правової визначеності та легітимності *Касаційного суду* як верховного гаранта правильного застосування закону в Бельгії.

У Нідерландах *Генеральний адвокат* Державної ради виконує частково схожі функції. Його втручання зосереджено на наданні незалежних правових висновків (*conclusies*) у складних адміністративних провадженнях, особливо коли виникає питання права, що потребує розвитку судової практики або системного тлумачення.

⁴⁰ Schilling, T., «Zum Recht der Parteien, zu den Schlußanträgen der Generalanwälte beim EuGH Stellung zu nehmen», *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2000, No. 3, p. 395.

Хоча їхні висновки не є обов'язковими, вони надають суду технічну та доктринальну перспективу, що сприяє якості та послідовності остаточного рішення. Нідерландське право (*Wet op de Raad van State*) та інституційна практика визначають їхні повноваження, підкреслюючи, що вони повинні діяти незалежно та об'єктивно, оцінюючи факти та застосовне право до того, як суд прийме своє рішення. Ці висновки часто містять порівняльні посилання на інші європейські юрисдикції, збагачуючи інтерпретативний підхід та сприяючи подальшій гармонізації в літературі.

В Італії *Генеральний адвокат* діє перед *Касаційним судом як частина Генеральної прокуратури*, виконуючи інституційну функцію виключно в інтересах закону. Його втручання полягає у наданні незалежних правових висновків у цивільних та кримінальних провадженнях, особливо у справах, що стосуються складних питань або питань інтерпретаційного значення. У цивільних справах ці висновки можуть мати форму письмових висновків (*pareri*), тоді як у кримінальних справах вони виражаються через усні аргументи в суді. Ці висновки та подання, які не є обов'язковими для суддів, сприяють однаковому тлумаченню закону та технічній послідовності судових рішень, особливо у провадженнях перед *Об'єднаними палатами*. На відміну від інших систем, *Генеральні адвокати* не беруть участі в адміністративних судах, таких як *Регіональні адміністративні трибунали* або *Державна рада*, які мають власні незалежні структури. Хоча немає конкретного органічного закону, що регулює *Касаційний суд*, роль *Генерального адвоката* визнана статтею 363 Цивільного процесуального кодексу Італії, яка передбачає, що Генеральний прокурор може втручатися «в інтересах закону», коли метою є не захист індивідуальних прав, а забезпечення правильного тлумачення правової системи. Цей правовий аналіз - публічний, обґрунтований та незалежний - зміцнює інституційну легітимність Суду та збагачує доктринальні дебати в італійській судовій системі.

У **Сполучених Штатах Америки** інститут, співставний з Генеральним адвокатом ЄС, - це *Генеральний соліситор*, діяльність якого регулюється головним чином статтями 505 та 511-518 Розділу 28 Кодексу США.

Призначений Президентом та затверджений Сенатом США, він представляє федеральний уряд перед Верховним судом та іноді перед апеляційними судами. Крім судових процесів, він консультує виконавчу владу щодо допустимості апеляцій та вирішує, які справи слід захищати, подаючи публічні та обґрунтовані висновки та усно захищаючи позицію уряду⁴¹. Хоча він є частиною виконавчої влади, його роль виходить за межі захисту уряду, діючи як технічний посібник з правового тлумачення, що має схожість з роллю Генерального адвоката ЄС, надаючи незалежний аналіз та сприяючи послідовності правового порядку.

Ці порівняння показують, що, хоча кожен інститут є частиною специфічного інституційного контексту, вони сходяться на двох істотних аспектах:

по-перше, надання незалежного правового аналізу, що направляє суддів;

по-друге, внесок у послідовність, легітимність та якість правової системи. У цьому відношенні Генеральний адвокат ЄС являє собою наднаціональний синтез цих традицій, адаптований до потреб судової системи, що прагне єдності тлумачення без відмови від множинності підходів⁴².

III. Внесок Генерального адвоката до Суду Європейського Союзу

Роль Генерального адвоката не обмежується тим, щоб бути спостерігачем у процесі, але зробила вирішальний внесок у зміцнення та консолідацію судової системи ЄС. Їхній внесок виражається на різних рівнях - судової практики, інституційному та процесуальному - і був визнаний як науковими авторами, так і судовою практикою.

⁴¹ Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor Generals changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, p. 1326; McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, p. 1105.

⁴² Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, p. 1145.

1. Функція тлумачення та систематизації

Перша роль, яку відіграє Генеральний адвокат, може бути описана як функція тлумачення та систематизації. Його висновки надають Суду послідовну інтерпретативну основу для уникнення часткових або ізольованих тлумачень права ЄС. З цією метою Генеральний адвокат інтегровано спирається на методи граматичного, систематичного та телеологічного тлумачення, водночас включаючи загальні принципи, законодавчу історію, усталену судову практику і навіть посилення на порівняльне або міжнародне право, де це доречно⁴³. Обсяг цього завдання виходить за межі конкретної справи, оскільки він сприяє побудові правових категорій, критеріїв застосування та інтерпретаційних систем, що керують як європейськими суддями, так і національними суб'єктами правозастосування в майбутньому. Це зменшує невизначеність, посилює передбачуваність рішень та консолідує догматику права ЄС. Проте цю інтерпретаційну функцію слід тримати в чітких межах: вона не замінює судову нараду і не може призводити до теоретичного формулювання, що не пов'язане з законодавчим текстом та структурними принципами європейського правового порядку.

2. Функція єдності та послідовності

Другий вимір - це функція єдності та послідовності. Генеральний адвокат допомагає забезпечити послідовність судової практики СЄС як вертикально, тобто щодо основоположних принципів Союзу та попередньої судової практики, так і горизонтально, щодо гармонізації напрямків судової практики в різних галузях європейського права. У цьому відношенні Генеральний адвокат визначає спільні критерії, виявляє точки напруги між різними рішеннями та пропонує рішення практичної послідовності, які дозволяють зберегти послідовність системи в цілому. Безпосередній ефект полягає у зменшенні розбіжностей між національними правовими системами та підвищенні правової визначеності для фізичних осіб та адміністративних органів. Однак пошук єдності не повинен стати скам'янінням права, щоб судові інновації та адаптація до нових контекстів залишалися можливими.

3. Функція прозорості та легітимності

Третя роль - це прозорість та легітимність. Висновок Генерального адвоката, будучи публічним, обґрунтованим та доступним, робить видимим пояснювальний шлях, що веде до певного тлумачення. Це зміцнює підзвітність та заохочує прийняття судових рішень сторонами, національними суддями та громадською думкою⁴⁴. Ця функція має педагогічний вимір, оскільки вона перетворює технічну складність європейського права на зрозумілі та структуровані аналізи, не відмовляючись від точності викладу правових позицій. Навіть показуючи відкинуті варіанти та критерії, що виправдовують певний інтерпретаційний вибір, висновки підвищують рівень простежуваності та зовнішнього контролю судового обґрунтування.

Ця прозорість сприяє легітимності СЄС, без того, щоб це означало, що висновки є обов'язковими або можуть бути оскаржені незалежно. На внутрішньому рівні поєднання доктринального, судового та порівняльного аналізу разом із чіткістю та точністю його висновку є вирішальним фактором, що дозволяє суддям СЄС впевнено сприймати правові обґрунтування Генерального адвоката, тим самим надаючи їхнім рішенням більш легітимну підтримку.

⁴³ Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 225, points out that the comparative law analysis may include regulations of non-EU Member States, such as those of the United States, especially in the field of competition law.

⁴⁴ Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011, p. 972, explains that, by contributing to the foundation, consolidation, readjustments and consistency of case-law, and by giving substance to the transparency brought about by the public nature of their conclusions, the Advocates General have fuelled the process of justification, which is crucial for public acceptance of the role of the Supreme Court to be assumed by the CJEU. They have thus participated in the standing of both the case-law and the CJEU itself.

В деяких випадках ЄС може суттєво дотримуватися Висновку Генерального адвоката щодо результату спору, але може опустити деякі аргументи чи міркування, викладені в ньому. Це упущення може бути мотивоване низкою причин, таких як бажання обмежити *ratio decidendi* тим, що є строго необхідним для вирішення справи, намір уникнути *obiter* висловлювань з несуттєвих питань, або бажання зберегти певний ступінь інституційної розсудливості в політично чутливих сферах. За таких обставин Висновок Генерального адвоката набуває додаткової цінності для розуміння справи, надаючи більш широкий та систематичний виклад відповідних правових питань, дозволяючи правовим коментаторам та юристам-практикам реконструювати повний інтерпретативний контекст рішення⁴⁵.

4. Функція процесуальної ефективності

Четверта функція - це процесуальна ефективність. Генеральний адвокат не лише втручається у більш складні або юридично важливі справи, але й допомагає зосередити обговорення на вирішальних питаннях спору. Його висновки дозволяють виключити допоміжні аргументи, прояснити пункти обговорення та упорядковує питання, передані для попереднього рішення або для анулювання. Це оптимізує судові засоби захисту, скорочує час обговорення та покращує якість остаточного обґрунтування Суду ЄС. Навіть коли судді не повністю дотримуються Висновків, сам факт наявності ретельного аналізу можливих шляхів аргументації підвищує внутрішню ефективність процесу прийняття рішень.

Однак, ефективність не повинна досягатися за рахунок як змагальності, так і прав захисту, саме тому судова практика дозволяє поновлювати усну процедуру, якщо Генеральний адвокат розглядає у своєму Висновку питання, які не обговорювалися під час слухання.

Як зазначалося вище, Генеральний адвокат покликаний висловлюватися з процедурних питань особливої важливості, що посилює його роль як гаранта належного відправлення правосуддя. Його повноваження включають надання Висновку щодо доцільності використання спрощених процедур вирішення, таких як прийняття рішень у порядку ухвали, у випадках, коли порушене правове питання вже було чітко та неодноразово врегульовано Судом ЄС. Цей сценарій відповідає доктрині *acte clair*, сформульованій Судом ЄС у справі **CILFIT (283/81)**⁴⁶, яка встановила критерії, за якими національний суд може утриматися від передачі питання для попереднього рішення. Ця доктрина була прийнята, з певними адаптаціями, ТІСА, підкреслюючи методологічну конвергенцію між двома судовими системами. Крім того, Генеральний адвокат бере участь в оцінці виняткової допустимості апеляцій у сферах, де вже відбувся подвійний перегляд законності (радами з питань оскарження європейських агентств та Загальним судом), пропонуючи їх перегляд лише там, де це є суттєвим для збереження єдності та послідовності правового порядку ЄС. Таким чином, Генеральний адвокат є справжнім охоронцем законності та цілісності європейської правової системи.

5. Інноваційна роль

Нарешті, слід зазначити інноваційну роль Генерального адвоката. Оскільки їхні Висновки не є обов'язковими, вони стають простором методологічної свободи та пояснювального експериментування. Це дозволяє йому передбачати лінії розвитку судової практики, досліджувати нові правові категорії або інтегрувати елементи з різних галузей права ЄС у цілому. Інновації не призводять до створення законодавства *ex nihilo*, а до пропозицій щодо інтерпретаційних рішень, які Суд ЄС

⁴⁵ Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, Hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, p. 398, points out that CJEU judgments may appear succinct or vague for a lawyer from the German legal family, especially as regards their reasoning. The author therefore recommends always reading the Advocate General's Opinion in order to better understand the judgments, as they contribute to a better understanding of the arguments put forward by the CJEU.

⁴⁶ CJEU, judgment of 6 October 1982, CILFIT and others (283/81, EU:C:1982:335).

може прийняти, уточнити або навіть відхилити, але які завжди розширюють існуючий комплекс наративів. Роблячи це, Генеральний адвокат виступає як доктринальна лабораторія, яка живить здатність адаптувати право ЄС до постійно мінливих соціальних, економічних та технологічних контекстів, водночас сприяючи легітимності та стійкості наднаціональної правової системи.

Той факт, що Генеральний адвокат покликаний висловлюватися з нових правових питань, ставить його в центр процесу розвитку наднаціонального правопорядку, що тягне за собою суттєві виклики з інтелектуальної точки зору. Щоб впоратися з ними, Генеральний адвокат може використовувати метод порівняльного права, використовуючи свої знання національних правових систем, щоб запропонувати рішення проблем, які, хоча й є новими на рівні ЄС, вже були врегульовані законодавством держав-членів. Вносячи цей досвід у сферу права ЄС, Генеральний адвокат відіграє роль посередника між національними правовими традиціями та побудовою цілісного спільного правопорядку, таким чином допомагаючи збагатити тлумачення та посилити нормативну уніфікованість⁴⁷.

IV. Суд Спільноти Андійських Націй та Генеральний адвокат

1. Нормативне положення в Угоді Картахени та Статуті Суду

Угода Картахени 1969 року, як складова частина процесу андійської інтеграції, містить загальні положення щодо інституційної організації CAN та принципів, що регулюють створення її органів. До них належить положення про судову систему, покликану забезпечити правильне застосування андійського права та єдність його тлумачення. На виконання цього мандата Держави-члени у 1979 році прийняли Договір про створення ТЈСА, який діє з 1984 року, що регулює склад, повноваження та функціонування наднаціональної юрисдикції. Стаття 7 *in fine* цього правового інструменту уможливила для ТЈСА створення посади Генерального адвоката, залишивши Статуту визначення його чисельності та повноважень. Однак, коли Статут ТЈСА був прийнятий, це положення, очевидно, не було деталізоване, при цьому будь-які посилання на цей інститут були видалені.

Наразі, у чинній версії Договору про створення ТЈСА, кодифікованій Рішенням 472 Комісії CAN⁴⁸, саме Стаття 6 *in fine* передбачає таку можливість, яка далі розвивається у Статті 142 Статуту Суду Європейського Союзу, тепер міститься у Рішенні 500 Андійської Ради міністрів закордонних справ (SAMRE)⁴⁹, під назвою «Генеральний адвокат». З цього положення випливає, що «посада обіймається ТЈСА, коли цього вимагають функціональні та операційні потреби органу». Воно також передбачає, що «ця функція виконується кількістю посадових осіб, необхідних для інституційної діяльності, а повноваження та чисельність таких посадових осіб визначаються відповідно до Статті 6 Договору про створення ТЈСА». Однак, як зазначалося вище, на сьогоднішній день не було вжито жодних конкретних заходів для реалізації цих положень.

На відміну від того, що передбачено в ТFEU щодо Суду ЄС, де Генеральні адвокати були інституціоналізовані як невід'ємна частина європейської судової моделі, дизайн, остаточно прийнятий на андійському рівні, був сформований як унітарна колегіальна структура, в якій судді повністю зосереджуються на обговоренні та складанні рішень.

Отже, положення, що міститься в первинному праві CAN, може розглядатися як латентна законодавча норма або, в академічних термінах, як «спляча норма», формальна чинність якої не призвела до ефективної імплементації у похідному законодавстві. Це відображає політичний та інсти-

⁴⁷ Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, Hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, p. 398, points out that the Advocate General's Opinion may refer to instruments for the harmonisation of civil law, such as the 'Draft Common Frame of Reference', to legal doctrine and may even include a comparative study of various legal systems, in addition to a comparative linguistic analysis.

⁴⁸ Official Gazette of Cartagena Agreement No. 483 of 17 September 1999.

⁴⁹ Official Gazette of the Cartagena Agreement No. 680 of 28 June 2001.

туційний вибір на користь органічної спрощення ТЈСА на ранніх етапах її існування, хоча й з наслідком позбавлення системи інституту, який, з порівняльної точки зору, міг би сприяти посиленню інтерпретаційної узгодженості та легітимності андійської судової системи.

2. Історичні та політичні причини її неімплементації у Суді Спільноти Андійських Націй

Відсутність Генерального адвоката в ТЈСА може викликати здивування на перший погляд, враховуючи, що судова структура CAN була безпосередньо натхненна наднаціональною європейською моделлю. Як зазначали науковці, як інституційна структура, так і її функціонування та засоби правового захисту, передбачені в андійському правовому порядку - зокрема механізм попереднього рішення - знаходять своє посилення на досвід європейської інтеграції, хоча й адаптовані до особливостей регіональної ситуації⁵⁰. У цьому відношенні Суд ЄС зарекомендував себе як еталонна модель для побудови наднаціонального правосуддя. Оскільки андійська правова система містила правові основи, які б дозволили включення Генерального адвоката, можна було очікувати, що це буде також відтворено на андійському рівні. Однак, як буде показано нижче, їхня відсутність зумовлена не регулятивною недбалістю, а свідомим інституційним дизайнерським рішенням, обумовленим історичними та політичними обставинами, які супроводжували судову систему CAN.

По-перше, **захист національного суверенітету** був наскрізним елементом, що рішуче вплинув на конфігурацію ТЈСА⁵¹. Протягом 1970-х та 1980-х років держави-члени CAN перебували у внутрішніх процесах демократичної консолідації та переосмислення своїх державних інституцій. У цьому контексті спостерігалася помітна неохота до створення наднаціональних органів, які могли б обмежити законодавчу або судову автономію держав. Створення Генерального адвоката, з повноваженнями видавати незалежні та публічні Висновки, здатні впливати на тлумачення андійського права, було б сприйнято як надмірну наднаціональність, несумісну з політичною волею урядів зберігати жорсткий контроль над процесом інтеграції.

По-друге, **економічний та комерційний ухил** андійського проекту також пояснює неімплементацію цієї інституції⁵². Угода Картахени, підписана у 1969 році, пріоритетом ставила створення спільного ринку, координацію тарифної політики та сприяння виробничій інтеграції. Судова функція була розроблена в інструментальному плані, тобто як технічний механізм, спрямований на вирішення спорів, що виникають із застосування економічних та торговельних правил. У цьому контексті не вважалося за необхідне впроваджувати додатковий дорадчий орган для посилення інтерпретаційного або догматичного виміру андійського права. На відміну від європейського досвіду - де інтеграція мала сильний політичний та правовий компонент з самого початку - в андійському регіоні переважав прагматичний та обмежений погляд на роль ТЈСА.

По-третє, **бюджетні та адміністративні обмеження** відіграли ключову роль⁵³. Створення інституції, подібної до Генерального адвоката, вимагало б не тільки виділення додаткових фінансових ресурсів для його винагороди та робочої групи, але й створення допоміжних структур для підготовки юридичних Висновків. В умовах, коли сама ТЈСА страждала від логістичних обмежень і значною мірою залежала від внесків держав-членів, додавання нових органів було виключено як фінансово нездійсненне.

⁵⁰ Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión, 2025, Vol. 13, No. 22, p. 1

⁵¹ Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», Comentario Internacional, 2020, No. 20, p. 207, points out that at that time member countries were extremely cautious about their sovereignty.

⁵² Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», Biblioteca Digital Andina, Quito 1995, p. 30, explained the evolution of the Andean Group's economic policies.

⁵³ Castellanos Peñafiel, L., Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina, Quito 2007, p. 23; TЈСА, Propuestas para el fortalecimiento del sistema andino de resolución de controversias,, Document sent on 20 January 2021 to the Council of Foreign Affairs Ministers, the CAN Commission, the High Level Group set up by Decision 843 of 29 April 2019 and the Secretary-General of the CAN, p. 2, this document refers to the causes of the budgetary deficit of this court since 2008.

По-четверте, **латиноамериканська процесуальна традиція** допомогла сформувати це включення. На відміну від французького права або англосаксонських систем, де існують інституції, такі як *commissaire du gouvernement* або Генеральний соліситор, практика включення незалежних офіційних Висновків до судових проваджень не була відома в більшості андійських країн. Судова функція традиційно розумілася як виняткова монополія суддів, тоді як Прокуратура відіграє іншу роль, спрямовану на захист загальних інтересів у кримінальних або конституційних справах, але не на формулювання консультативних Висновків в адміністративних чи економічних справах. Ця правова спадщина посилює уявлення про те, що інституція Генерального адвоката не пов'язана і важко узгоджується з процесуальною культурою регіону.

Нарешті, слід звернути увагу на **політичну динаміку CAN** у 1990-х роках, коли обговорювалася реформа її інституційної структури після створення Світової організації торгівлі та інституційного оформлення МЕРКОСУР⁵⁴. Протягом цього періоду зусилля держав-членів були спрямовані на послаблення та адаптацію інтеграційних правил з метою сприяння економічній відкритості, при цьому ініціативи, спрямовані на посилення судового виміру, були вторинними. Хоча пропозиції щодо доцільності запровадження Генерального адвоката вже розглядалися в академічній доктрині, вони так і не призвели до політичного консенсусу серед урядів, які продовжували розглядати ТЈСА як суто технічний орган, а не як актора з доктринальною або інтерпретативною проекцією.

Отже, поєднання цих факторів - опір передачі суверенітету, пріоритет економічного виміру над правовим, бюджетні обмеження, регіональна процесуальна традиція та відсутність політичної волі в процесах інституційної реформи - пояснює, чому інституція Генерального адвоката не була імплементавана в андійській судовій системі, незважаючи на те, що європейська модель пропонувала добре встановлений еталон з 1950-х років⁵⁵.

3. Інституційні та політичні виклики імплементації

Включення Генерального адвоката до ТЈСА є значною структурною та функціональною зміною, що виходить за рамки звичайної законодавчої поправки. Вона спрямована на посилення узгодженості та якості андійського права шляхом надання незалежного юридичного консультативного механізму для доповнення колегіального обговорення суддів. Досвід Суду ЄС показує, що наявність Генерального адвоката може зробити вирішальний внесок у систематизації критеріїв тлумачення, прозорості в юридичній аргументації та консолідації нормативної уніфікованості.

Однак створення цієї інституції тягне за собою політичні та інституційні виклики. По-перше, це вимагає консенсусу держав-членів CAN, які повинні узгодити критерії призначення, кількість посад та термін повноважень. Кожна країна може мати різне сприйняття доцільності цієї інституції, і політичні переговори будуть інструментальними у забезпеченні формального прийняття та сприйнятої незалежності майбутніх Генеральних адвокатів.

Впровадження також тягне за собою значні бюджетні та адміністративні вимоги. Необхідно виділити ресурси на винагороду Генеральних адвокатів, набір допоміжного персоналу, адміністративну інфраструктуру, навчальні програми та системи для поширення їхніх висновків. Фінансова стійкість має бути забезпечена без шкоди для функціонування ТЈСА або інших інституційних органів CAN.

Ще одним ключовим викликом є процедурна та організаційна адаптація. Включення Генерального адвоката вимагає внесення змін до внутрішніх протоколів ТЈСА, включаючи розподіл справ,

⁵⁴ Fairlie, A., Informe: La Comunidad Andina en búsqueda de convergencias (Informe BID / estudio sobre la CAN), mayo 2022, p. 27; Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, p. 9.

⁵⁵ Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, Vol. 11, No. 3, September-December 1984, p. 810, points out that at the time when the TJCA was set up on 5 January 1984 in Quito, the Advocate General did not yet exist. According to the author, this idea could have arisen during the negotiation of the Treaty establishing the TJCA, as otherwise there would not have been a procedure similar to that of changing the number of magistrates for the creation of the office. However, a pragmatic approach could have led to the opening of the TJCA with a limited number of judges, leaving to the Andean institutions the power to adjust the composition of this supranational court to future needs, without resorting to a new treaty or its parliamentary ratification, thus avoiding the lengthy deadlines that those procedures entail.

визначення етапів обговорення, взаємодію з суддями та структурування висновку. Важливо, щоб ця інституція не уповільнювала провадження або не створювала конфліктів юрисдикції, а радше функціонувала як технічне та спеціалізоване доповнення, що збагачує судову роботу.

Інституційне та культурне прийняття цієї інституції також є важливим.

Судді, адвокати, сторони та правники повинні розуміти, що Генеральний адвокат не замінює судових нарад, а надає попередній незалежний аналіз, який посилює правову узгодженість та передбачуваність. Це вимагає інституційного навчання та підвищення обізнаності, а також механізмів поширення для забезпечення того, щоб його висновки були відомі та цінувалися Андійською правовою спільнотою.

Так зване «Андійське перепроектування», що розуміється як процес інституційної модернізації CAN, спрямований на раціоналізацію її правової системи, оптимізацію функціонування її органів та посилення ефективності інтеграційної системи, забезпечує особливо сприятливі рамки для створення Андійського Генерального адвоката.

4. Шлях законодавчого впровадження

Нормативна процедура включення Генерального адвоката до ТЈСА прямо передбачена статтею 6 її Договору про заснування. Відповідно до цього положення, САМРЕ, за консультацією з ТЈСА, може змінити кількість суддів та створити посаду Генерального адвоката, визначивши кількість та повноваження, що мають бути встановлені для цієї мети у Статуті ТЈСА. Таким чином, це положення встановлює формальний та консенсусний механізм для запровадження цієї інституції, забезпечуючи як участь ТЈСА, так і політичне схвалення держав-членів.

У цьому контексті особливо важливо, що процедура створення посади зазнала суттєвої модифікації⁵⁶. У своїй первісній версії (колишня стаття 7 *in fine*) було встановлено, що ТЈСА подаватиме «*заяву*», тобто реалізовуватиме власну ініціативу, яка мала бути ратифікована Комісією Картахенської угоди шляхом «одноголосного рішення». Відповідно до поточної версії (стаття 6 *in fine*), однак, рішення ухвалює САМРЕ після «консультації» з ТЈСА. Хоча поточне формулювання допускає різні тлумачення, схоже, що ТЈСА було позбавлене права ініціативи, спочатку наданого йому під час його створення. Якби це тлумачення було правильним, ТЈСА було б відведене пасивна роль, залежна від волі САМРЕ для втілення інституції Генерального адвоката.

Проте тлумачення, яке повністю виключає ініціативу ТЈСА, було б несумісним з інтересами Андійської інтеграції. Дійсно, стаття 142 чинного Статуту передбачає, що посада Генерального адвоката «заповнюється ТЈСА у той час, коли функціональні та операційні потреби органу цього видають», що свідчить про те, що судова ініціатива продовжує відігравати важливу роль в активації цього механізму. У цьому сенсі здається розумним стверджувати, що жоден інший орган CAN не перебуває у кращій позиції, ніж сам ТЈСА, для точного визначення того, коли такі потреби виправдовують створення посади Генерального адвоката⁵⁷.

На виконання цього мандата перший шлях для впровадження полягає у внесенні змін до Статуту ТЈСА, що наразі міститься у вищезгаданому Рішенні 500 САМРЕ. Ця нормативна реформа повинна визначати суттєві аспекти, такі як кількість Генеральних адвокатів, критерії призначення, необхідний рівень юридичного досвіду, термін повноважень та механізми поновлення. Так само,

⁵⁶ Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración, Vol. I, Quito 2024, p. 231, explains that the Treaty establishing the TJCA was reformed by the Amending Protocol to the Treaty establishing the Court of Justice to the Cartagena Agreement, signed in the city of Cochabamba (Bolivia) on 28 May 1996. To date, this is the version of the key letter of the TJCA that remains in force.

⁵⁷ Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», Revista de Instituciones Europeas, September-December 1984, Vol. 11, No. 3, p. 815, points out that it is for the institutions of the Cartagena Agreement to determine the time needed to move from theory to practice and to establish the post of Advocate General, in the number and with the powers laid down in the Statute. The author considers it likely that this time will not be distant, as the number of contentious and non-contentious cases brought before the TJCA increases, the need to establish the Advocate General will become more and more pressing.

Статут повинен чітко визначати функції та компетенції Генерального адвоката, забезпечуючи функціональну незалежність та доповнювальну роль у рамках процедури, без втручання в обговорення суддів.

Паралельно буде необхідно розробити внутрішні регламенти або спеціальні процесуальні правила, що регулюють практичну діяльність Генеральних адвокатів. Це включає розподіл справ - надання пріоритету тим, що мають особливу складність або правове значення - підготовку письмових, публічних та обґрунтованих висновків; взаємодію з суддями під час стадії нарад; та систематичну публікацію їхніх висновків для забезпечення прозорості та служіння керівництвом з тлумачення для юристів-практиків та науковців.

Для сприяння інституційному прийняттю впровадження може здійснюватися поступово або через пілотну програму, спочатку призначаючи одного чи двох Генеральних адвокатів для окремих справ. Ця фаза дозволить оцінити вплив цієї інституції на узгодженість та якість судової практики, скоригувати внутрішні процедури та сформувані прецеденти щодо відносин між суддями та Генеральними адвокатами до остаточного впровадження.

Нарешті, включення цієї інституції вимагає консенсусу та координації між державами-членами, які повинні узгодити критерії відбору, ротації та справедливого представництва. Система ротації серед держав-членів забезпечила б участь усіх країн у призначенні Генеральних адвокатів, зміцнюючи легітимність посади та гарантуючи плюралізм правових перспектив у тлумаченні Андійського права. Так само, було б доцільно започаткувати навчальні та поширювальні програми, щоб судді, адвокати та науковці повністю розуміли роль Генерального адвоката та користувалися їхніми висновками. Публікація таких висновків сприятиме прозорості, однаковості тлумачення та технічній якості судової практики ТЈСА.

5. Критерії призначення, обов'язки та термін повноважень майбутнього Андійського Генерального адвоката

З інституційної точки зору, механізм призначення майбутнього Андійського Генерального адвоката повинен гарантувати як демократичну легітимність, так і функціональну незалежність цієї інституції. Тому пропонується, щоб він призначався односторонньо САМРЕ, міжурядовим органом, що представляє держави-члени, на основі кандидатур, поданих самими урядами або самим ТЈСА. Така процедура збалансувала б політичний контроль із судовою автономією, водночас дозволивши запровадити стандарти прозорості, такі як публікація номінацій та можливість для академії надавати необов'язкові коментарі.

Щодо функцій, Генеральний адвокат мав би видавати обґрунтовані висновки у всіх попередніх рішеннях, позовах про анулювання та провадженнях про порушення, надаючи ТЈСА неупереджений та всебічний аналіз спірних правових питань. Однак його роль не обмежувалася б процедурною допомогою: він міг би також рекомендувати перегляд судової практики у випадках суперечностей, пропонувати проведення публічних слухань у справах особливої важливості та виступати каталізатором для доктринального діалогу між Андійським правом та іншими інтеграційними системами. Таким чином, це зміцнило б його профіль як гаранта послідовності та систематичної еволюції судової практики.

Щодо тривалості терміну повноважень, період у шість років, з можливістю одноразового поновлення, видається найбільш доцільним балансом між інституційною безперервністю та академічним оновленням. Цей термін збігається з тим, що передбачений для суддів ТЈСА у статті 8 її засновницького договору. Занадто короткі мандати могли б обмежити здатність Генерального адвоката впливати на консолідацію ліній судової практики, тоді як необмежені поновлення могли б створити ризик «інституційного захоплення».

Обмеження однією перебраною каденцією гарантує, що посада зберігає незалежність та динамізм, уникаючи надмірної персоналізації.

Також рекомендується, щоб усунення Генерального адвоката було можливим лише за явну некомпетентність або серйозний проступок, відповідно до підстав, передбачених статтею 11, та процедури, викладеної у статті 12 Статуту ТЈСА, з метою збереження автономії його функції та захисту від можливого політичного тиску.

6. Потенційні внески, які Генеральний адвокат міг би зробити до Суду справедливості Андійського співтовариства

Враховуючи поточний стан права САН, зокрема наявність солідного корпусу усталеної судової практики та багатство тлумачень для попереднього рішення, включення концепції Генерального адвоката могло б генерувати значний правовий, інституційний та академічний матеріал. По-перше, з інтерпретаційної та систематизуючої перспективи, Генеральний адвокат надаватиме детальні, обґрунтовані та аргументовані висновки, що включають загальні принципи Андійського права, відповідні прецеденти та, за необхідності, посилання на порівняльне право. Такий підхід зменшить інтерпретаційну фрагментацію та надасть суддям і правникам узгоджені рамки для вирішення складних справ, тим самим підвищуючи передбачуваність та правову визначеність у рамках системи Співтовариства.

Крім того, з точки зору єдності та узгодженості правового порядку, Генеральний адвокат міг би виступати гарантом гармонізації критеріїв, сприяючи уніфікованому тлумаченню Андійського права між різними державами-членами. Ця функція є особливо актуальною, оскільки ТЈСА наразі бракує внутрішнього незалежного аналітичного механізму, подібного до того, що пропонують Генеральні адвокати Суду ЄС, що обмежує систематизацію та консолідацію критеріїв судової практики.

З точки зору прозорості та інституційної легітимності, публікація публічних висновків дозволить юридичній аргументації ТЈСА бути доступною для національних науковців, практиків та органів влади, зміцнюючи довіру до системи та її рішень. Водночас, процедурна ефективність могла б бути значно покращена, оскільки втручання Генерального адвоката забезпечило б ретельний попередній аналіз спірних правових аспектів, полегшуючи обговорення суддів та сприяючи більш оперативному вирішенню справ.

Крім того, інноваційна роль Генерального адвоката була б особливо цінною в Андійському контексті. Розглядаючи нові або виникаючі правові питання, він міг би пропонувати технічні та академічні рішення, які передбачають майбутні проблеми, включаючи перспективи порівняльного права та адаптуючи їх до правової реальності САН. Ця роль сприяла б поступовому розвитку права Андійського співтовариства, зміцнюючи його автономію та адаптивність.

Коротко кажучи, запровадження Генерального адвоката в ТЈСА зміцнило б послідовність та технічну якість судових рішень, зміцнило б інституційну легітимність ТЈСА та надало б системі механізм незалежного правового аналізу, який наразі відсутній, узгоджуючи андійську судову практику зі стандартами найпередовіших наднаціональних судів.

V. Можливий вплив на процеси регіональної інтеграції у всьому світі

Хоча наразі немає правової основи для офіційної співпраці, Андійський Генеральний адвокат міг би стати природним партнером європейських Генеральних адвокатів у рамках доктринального діалогу, беручи участь у їхніх зустрічах як спостерігач або запрошений гість. Таке зближення відкрило б двері до більш інтенсивного академічного та технічного обміну через спільну публікацію висновків та участь у спеціалізованих форумах з питань інтеграції. Так само, це інституційний зв'язок сприяв би методологічній конвергенції оскільки Генеральні адвокати вирішили б гармонізувати розробку своїх висновків, щоб вони могли слугувати взаємними посиланнями для обох судів. Слід підкреслити, що це не становило б формального об'єднання - оскільки обидві правові системи є автономними - а радше академічне та доктринальне партнерство.

Така співпраця представляла б можливість для зміцнення судового діалогу Північ-Південь та підвищення видимості андського прецедентного права. Існують також прецеденти, що підтверджують цю можливість:

відносно тісні інституційні відносини, які вже підтримуються ТСАС та СЕС, що відображено в регулярних академічних та судових семінарах і зустрічах з питань регіональної інтеграції⁵⁸. Крім того, існує певна ступінь паралелізму між їхніми відповідними корпусами прецедентного права, зокрема в таких сферах, як інтелектуальна власність та конкурентне право. Нарешті, не слід забувати, що в деяких випадках ТСАС черпав натхнення з юриспруденції СЕС, навіть якщо він не є юридично зобов'язаним нею. Іншими словами, інституція Генерального адвоката могла б стати додатковим мостом між цими двома наднаціональними судами.

У цьому контексті слід нагадати, що Генеральні адвокати СЕС відіграли вирішальну роль у судовому діалозі з Судом Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) завдяки своєму незалежному та обґрунтованому правовому аналізу, який дозволив сформулювати послідовні інтерпретаційні критерії, застосовні як до права ЄС, так і до права Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Хоча Суд ЄАВТ не має власного Генерального адвоката, висновки цих членів СЕС сприяють розгляду його юриспруденції в інтерпретаційних рамках права ЄС, тим самим забезпечуючи методологічну конвергенцію між двома системами та зміцнюючи принцип однорідності в межах ЄЕЗ.

Їхня функціональна незалежність та публічний характер їхніх Висновків дозволяють суддям СЕС збалансовано інкорпорувати рішення, прийняті Судом ЄАВТ, підвищуючи узгодженість та легітимність європейського правопорядку. Цитування таких Висновків у рішеннях Суду ЄАВТ⁵⁹ демонструє, що їхня функція виходить за рамки підготовки внутрішніх аналізів і стала активним інструментом судового діалогу, сприяючи єдності, правовій визначеності та послідовності у застосуванні права в обох системах⁶⁰. Отже, створення Генерального адвоката в межах ТСАС могло б породити подібний академічний діалог, з взаємними посиланнями між прецедентним правом СЕС та висновками європейських Генеральних адвокатів, які, у свою чергу, могли б посилатися на свого андського колегу.

Крім того, слід підкреслити, що потенційне рішення ТСАС про запровадження посади Генерального адвоката стало б віхою особливої важливості в інституційному та процесуальному розвитку інтеграційних систем у всьому світі. Наразі лише СЕС - і, принаймні у своєму засновницькому правовому полі, сам ТСАС - розглядали таку можливість; наскільки відомо автору, жодна інша регіональна інтеграційна система не здійснювала такого проекту. Хоча деякі пропозиції в інших регіональних судах були спрямовані на розширення кількості суддів або зміцнення судових структур, створення посади Генерального адвоката не передбачалося конкретно. Однак юриспруденція деяких з цих органів іноді виявляє тенденцію розглядати питання права, що виходять за безпосередній предмет спору, вдаючись до таких методів, як *obiter dicta*. Це особливо стосується Суду ЄАВТ⁶¹,

⁵⁸ Within the framework of interinstitutional cooperation, academic training workshops between the CJEU and the TJCA have been organized on several occasions, with the participation of magistrates, lawyers and technical staff from both institutions. These meetings constitute areas for dialogue and exchange of experience on issues of common interest, such as preliminary ruling interpretation, uniform application of integration law and procedural guarantees. In addition to strengthening the technical capacities of participants, these workshops contribute to building a shared legal culture, fostering methodological convergence between the two jurisdictions and strengthening the principle of consistency in the interpretation of supranational rules.

⁵⁹ See EFTA Court, judgment of 28 January 2013, EFTA Surveillance Authority v. Iceland («Icesave»), Case E-16/11, paragraphs 125 and 134; judgment of 22 December 2016, Case E-3/16, Ski Taxi SA and others v Norwegian Government, paragraphs 34 and 58; judgment of 5 September 2025, Case E-7/24, Fjordkraft AS v Norwegian Government, paragraphs 67 and 110.

⁶⁰ Baudenbacher, C., 'The EFTA Court, the ECJ, and the Latter's Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue', Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs, Oxford 2008, p. 122.

⁶¹ However, it is particularly significant that the EFTA Court was established without providing for the form of the Advocate General. Burrows, N./Greaves, R., The Advocate General and EC Law, Oxford 2007, p. 19, point out that that absence is due to the fact that, in none of the Member States of the European Free Trade Association, there was knowledge or practice of such a figure; it was simply not part of the national legal tradition, which is why it was not considered indispensable for the proper functioning of that court.

який кілька разів виявляв помітний інтерес до розвитку академічних роздумів щодо імплементації Угоди про ЄЕЗ⁶².

Однак досвід показує, що судді не є найпридатнішими суб'єктами для розвитку широких академічних роздумів, оскільки їхня основна роль полягає у вирішенні спорів⁶³. Тому їхні рішення повинні залишатися чіткими та авторитетними, щоб забезпечити їхню ефективність та можливість примусового виконання. Більш ніж через сімдесят років після створення ЄС, вибір, зроблений національними делегаціями щодо створення двох окремих інститутів з різними функціями, виявився особливо обґрунтованим:

з одного боку, Генеральний адвокат, якому доручено пропонувати вирішення спору після зважування різних можливих підходів;

а з іншого боку, судді, які відповідають за винесення остаточного рішення. Заснування андського Генерального адвоката могло б таким чином створити прецедент для інших наднаціональних судів⁶⁴.

Його інкорпорація не тільки збагатила б юриспруденцію ТСАС, але й передала б чітке повідомлення про інституційну зрілість андського інтеграційного процесу, підтверджуючи наднаціональне покликання його правової системи.

Створення Генерального адвоката в межах ТСАС також могло б мати наслідки, що виходять за межі субрегіонального рівня, зокрема у зв'язку з такими ініціативами, як запропоноване заснування Суду справедливості Меркосур⁶⁵. Зміцнюючи легітимність та узгодженість андського прецедентного права, ця інституційна інновація забезпечила б конкретну модель для посилення судового виміру інтеграційних процесів. Порівняльний досвід показує, що успішні механізми, як правило, поширюються по регіональних системах, і інституції Генерального адвоката могла б стати моделлю, здатною до наслідування в рамках Меркосур. Таким чином, САТ не тільки сприяла б поглибленню власної правової системи, але й зробила б свій внесок у міжінституційний діалог Південь-Південь та у зміцнення наднаціонального правосуддя в Латинській Америці, проектуючи доктринальний та методологічний вплив глобального значення.

VI. Висновки

Проведений у цій статті аналіз дозволяє зробити декілька висновків академічного та інституційного значення.

По-перше, хоча андське право прямо передбачає роль Генерального адвоката в Договорі про заснування ТСАС, це положення ще не було імplementовано. Ця ситуація контрастує з європейським досвідом, де існування Генеральних адвокатів виявилось вирішальним для підвищення надійності, узгодженості та легітимності прецедентного права ЄС.

По-друге, аргумент про те, що невелика кількість справ, які перебувають на розгляді в ТСАС, виправдовувала б бездіяльність цього положення, є недостатнім.

⁶² See EFTA Court, judgment of 13 June 2013, Case E-11/12, Beatrix Koch, Dipl. KFM. Lothar Hummel and Stefan Müller v Swiss Life (Liechtenstein) AG, points 119 et seq., concerning the provisional application of decisions of the EEA Joint Committee pursuant to Article 103 of the EEA Agreement.

⁶³ Bobek, M. 'A Fourth in the Court: What are there Advocates-General in the Court of Justice?', The Cambridge yearbook of European legal studies, 2012, Vol.14, p. 535, highlights the functional differentiation between judges and Advocates General, drawing an analogy with the figures of the verdugo and buffers at the cutting of a monarch. According to its analysis, while the verdugo symbolises the guarantee of government effectiveness, the buffet embodies the safeguarding of prudence in the exercise of power, by offering critical reflections and uncomfortable truths that the sovereign must carefully take into account if it wants to govern wilfully.

⁶⁴ Baudenbacher, C., The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges (EFTA Court Spring Conference 2012), p. 24, in his capacity as former President of the EFTA Court, supported a reform providing for the intervention of the Advocate General in relevant cases, since that court does not have its own legal investigation department. It also considered that this reform would contribute to increasing the legitimacy of the EFTA Court.

⁶⁵ Kühn, W. M., The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law', Mexican Yearbook of International Law, 2017, Vol. 17, p. 420, points out that the draft Protocol for the creation of a Mercosur Court of Justice expressly refers to the establishment of the Advocate General for that court.

Додана вартість Генерального адвоката залежить не від обсягу судових спорів, а від його здатності збагачувати правові аргументи, забезпечувати захист наднаціонального інтересу та консолидувати більш передбачуване та систематичне прецедентне право.

По-третє, можливе заснування цієї посади зміцнило б андські інституції та могло б стати орієнтиром для інших міжнародних судів наднаціонального характеру. Таким чином, андський Генеральний адвокат не тільки мав би внутрішній вплив на консолідацію ТСАС, але й представляв би САТ як інноваційний у порівняльному праві економічної інтеграції.

По-четверте, створення Генерального адвоката в ТСАС відкрило б природну сферу діалогу з Генеральними адвокатами СЄС, в академічному та доктринальному ключі. Таке зближення, хоча і не є юридично формалізованим, допомогло б зміцнити методологічний обмін між наднаціональними судами та інтенсифікувати судовий діалог Північ-Південь, підвищуючи видимість андського прецедентного права на міжнародному рівні.

Коротко кажучи, активізація посади Генерального адвоката в андській системі не тільки призвела б до дотримання чинного регуляторного положення, але й використала б стратегічну можливість для зміцнення наднаціонального правосуддя та консолідації процесу регіональної інтеграції.

Хоча цей проєкт вимагає політичної волі, щоб отримати конкретне вираження в рішенні САМРЕ, ТСАС зберігає ключ до його реалізації завдяки своїм повноваженням ініціативи.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Baudenbacher, C., *The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges* (EFTA Court Spring Conference 2012), pp. 1-16.
2. Baudenbacher, C., «The EFTA Court, the ECJ, and the Latter's Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue», *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford 2008, pp. 255-267.
3. Bobek, M. «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», *The Cambridge yearbook of European legal studies*, 2012, vol. 14, pp. 529-561.
4. Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023.
5. Castellanos Peñafiel, L., *Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina*, Quito 2007.
6. Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011.
7. Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor General's changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, pp. 1323-1382.
8. Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 218-272.
9. García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, p. 169-201.
10. Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, pp. 527-538.
11. Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006.
12. Kokott, J., «Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?», *JuS-Kurzinterview* (Gustav-Radbruch-Forum 2018), p. 577-579.
13. Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*, 2025, vol. 13, No. 22, pp. 1-30.
14. Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, pp. 1-10.
15. Kühn, W. M., «The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law», *Anuario mexicano de derecho internacional*, 2017, vol. 17, pp. 405-442.
16. Kühn, W. M., «The upcoming reform of the judicial system of the European Union», *Europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, pp. 89-106

17. Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonia's possible contribution to the democratization of European Union judicial system», *Juridica international*, IX (2004), pp. 14-23.
18. McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, pp. 1105-1132.
19. Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración*, Tomo I, Quito 2024, p. 221-232.
20. Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, pp. 203-221.
21. Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», *Revista Peruana de Derecho Internacional*, Tomo LXIX, May - August 2019, No. 162, pp. 137-145.
22. Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid 2003.
23. Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», *Biblioteca Digital Andina / Universidad Andina Simón Bolívar*, Quito 1995, pp. 1-144.
24. Sharpston, E., «Comparative Legal Reasoning (Overt and Covert) in the Work of the Advocate General», *The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000)*, Oxford 2024, pp. 311-326.
25. Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, pp. 241-248.
26. Tesauro, G./Circolo, A., «Saturno che divora i suoi figli. La Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», *Rivista Eurojus*, 2020, No. 4, p. 188-204.
27. Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, septiembre-diciembre 1984, vol. 11, No. 3, pp. 809-816.
28. Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, pp. 397-404.
29. Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, pp. 9-22.
30. Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, pp. 1-15.

References

Bibliography:

1. Baudenbacher, C., *The EFTA Court 18 Years On - Accomplishments and Challenges* (EFTA Court Spring Conference 2012), pp. 1-16.
2. Baudenbacher, C., «The EFTA Court, the ECJ, and the Latters Advocates General - a Tale of Judicial Dialogue», *Continuity and Change in EU Law: Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford 2008, pp. 255-267.
3. Bobek, M., «A Fourth in the Court: Why are there Advocates-General in the Court of Justice?», *The Cambridge year-book of European legal studies*, 2012, vol. 14, pp. 529-561.
4. Brüggemann, J., *Die Rechtsstellung des Generalanwalts am Gerichtshof der Europäischen Union*, Hamburg 2023.
5. Castellanos Peñafiel, L., *Los límites de la actividad jurisdiccional del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina*, Quito 2007.
6. Clément-Wilz, L., *La fonction de l'avocat général près la Cour de justice*, Brussels 2011.
7. Cordray, M./Cordray, R., «The Solicitor Generals changing role in Supreme Court litigation», *Boston College Law Review*, 2010, pp. 1323-1382.
8. Faircloth Peoples, L., «The use of foreign law by the Advocates General of the Court of Justice of the European Communities», *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 2008, p. 218-272.
9. García Brito, G., «El rol del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, p. 169-201.
10. Jacobs, F., «Reflections of an Advocate General: 1988-2006», *Shaping EU Law the British Way: UK Advocates General at the Court of Justice of the European Union*, Oxford 2022, pp. 527-538.
11. Kokott, J., *Anwältin des Rechts - Zur Rolle der Generalanwälte beim Europäischen Gerichtshof*, Referat im Rahmen der Vortragsreihe «Rechtsfragen der Europäischen Integration», Bonn 2006.
12. Kokott, J., «Der EuGH als Motor des europäischen Integrationsprozesses?», *JuS-Kurzinterview* (Gustav-Radbruch-Forum 2018), p. 577-579.

13. Kühn, W. M., «La experiencia europea en la aplicación de la doctrina del acto aclarado» al procedimiento de remisión prejudicial: Enseñanzas útiles para su implementación en el sistema jurisdiccional andino», *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*, 2025, vol. 13, No. 22, pp. 1-30.
14. Kühn, W. M., «Reflexiones sobre una posible convergencia regional con la participación de la Comunidad Andina y del Mercosur. Lecciones de la experiencia integracionista europea», *Revista General de Derecho Europeo*, 2015, No. 36, pp. 1-10.
15. Kühn, W. M., «The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law», *Anuario mexicano de derecho internacional*, 2017, vol. 17, pp. 405-442.
16. Kühn, W. M., «The upcoming reform of the judicial system of the European Union», *Europarättslig Tidskrift*, 2024, No. 1, pp. 89-106
17. Laffranque, J., «Dissenting Opinion in the European Court of Justice - Estonias possible contribution to the democratization of European Union judicial system», *Juridica international*, IX (2004), pp. 14-23.
18. McConnell, M., «The rule of law and the role of the Solicitor General», *Loyola of Los Angeles Law Review*, 1987, vol. 21, pp. 1105-1132.
19. Mejía Salazar, A., «Orígenes y trayectoria del Tratado constitutivo del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina», *Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: 1979-2024 - 45 años de creación y 40 años al servicio del derecho y la integración*, Tomo I, Quito 2024, p. 221-232.
20. Mendoza Neyra, Y., «El Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina y la singularidad del proceso de integración andino», *Comentario Internacional*, 2020, No. 20, pp. 203-221.
21. Pedraza, J. H., «Comunidad Andina: 50 años por el camino de la integración», *Revista Peruana de Derecho Internacional*, Tomo LXIX, May - August 2019, No. 162, pp. 137-145.
22. Ruiz-Jarabo Colomer, D., «La función del Abogado General del Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Iniciación a la práctica en derecho internacional y derecho comunitario europeo*, Madrid 2003.
23. Salgado, G., «El Grupo Andino de hoy: Eslabón hacia la integración de Sudamérica», *Biblioteca Digital Andina / Universidad Andina Simón Bolívar*, Quito 1995, pp. 1-144.
24. Sharpston, E., «Comparative Legal Reasoning (Overt and Covert) in the Work of the Advocate General», *The Italian Influence on European Law: Judges and Advocates General (1952-2000)*, Oxford 2024, pp. 311-326.
25. Szpunar, M., «The Advocate General in the judicial architecture of the EU Court of Justice», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2022, No. 24, pp. 241-248.
26. Tesauro, G./Circolo, A., «Saturno che divorcia i suoi figli. La Corte di giustizia conferma la legittimità della decadenza dell'avvocato generale Sharpston», *Rivista Eurojus*, 2020, No. 4, p. 188-204.
27. Toledano Laredo, A., «El Abogado General en el Tribunal Andino y en el Tribunal de Justicia de las Comunidades Europeas», *Revista de Instituciones Europeas*, septiembre-diciembre 1984, vol. 11, No. 3, pp. 809-816.
28. Trstenjak, V., «The impact of the DCFR on the case law of the CJEU», *Europäisches und internationales Privatrecht. Festschrift für Christian von Bar zum 70. Geburtstag*, hg. v. Helmut Grothe Peter Mankowski, Munich 2022, pp. 397-404.
29. Zubieta Mariscal, F., «La reforma del Tribunal de Justicia de la Comunidad Andina: un reto impostergable», *Iustitia et Pulchritudo*, 2022, No. 1, pp. 9-22.
30. Čapeta, T., «Seventy years of Advocates General at the Court of Justice of the European Union», *Leiden Europa Lecture*, pp. 1-15.

УДК 340.12+341.17

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.3

Наталія Пархоменко

Доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАН України, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5870-9261

E-mail: nnparkhomenkoo@gmail.com

Подано до друку: 10.10.2025

Рецензія 1: 03.12.2025

Рецензія 2: 20.11.2025

Затверджено до друку: 11.12.2025

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

THE LEGAL REGIME OF EUROPEAN INTEGRATION: CERTAIN THEORETICAL ASPECTS OF THE FULFILMENT OF OBLIGATIONS

Nataliia Parkhomenko

Dr. Hab. in Law, Professor, Head of the Department of V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract | The article examines the theoretical aspects of the fulfilment of state obligations and the conditions of the legal regime of European integration as a special legal regime that arose and is formed within the limits and on the basis of national and supranational legal orders and aims to harmonize the law of Ukraine and EU law, Ukraine's acquisition of EU membership through large-scale internal transformations. It is substantiated that one of the key tools for ensuring this goal is the fulfilment of obligations under the Association Agreement, which is a form of fulfilment of international legal and constitutional duties of the state.

It is emphasized that this process has a complex, multi-level and step-by-step nature, within which the subjects are defined, namely: the state acts as the primary subject of responsibility, public authorities - direct executors, the judiciary - the guarantor, and private subjects and civil society - participants in the actual implementation of harmonized legislation. Such a model should ensure the systematicity and irreversibility of European integration as a legal process, the fulfilment of European integration obligations not as a one-time activity, but as a complex process of functioning of a special legal regime.

The peculiarities of the responsibility of authorized entities for the fulfilment of European integration obligations, as well as the prerequisites for the effective fulfilment of relevant obligations, are analysed: financial, personnel and time - for the implementation of EU norms and procedures, sequence and timeliness of tasks; completion of military operations and focus on stabilization processes in all spheres of social relations,

including redistribution of finances. It is emphasized that one of the main problems can be excessive bureaucracy, corruption and unprofessionalism, which delays reforms and reduces public trust in European integration. Therefore, an important task is the creation of mechanisms that would allow simultaneously to adhere to European standards and maintain flexibility in making decisions that take into account Ukrainian realities. In addition, a key prerequisite for the success of Eurotasks is a constant dialogue with EU institutions, the reality of their intentions regarding Ukraine's membership in the EU, multifaceted and consolidated support and assistance of these institutions in general and individual member states in particular.

It is concluded that the study of the organizational, legal, institutional and functional foundations of Ukraine's fulfilment of European integration obligations makes it possible to assert the need for further development of the theoretical foundations of the legal regime of European integration.

Keywords: realisation of law, implementation of legal norms, obligations, international agreement, Association Agreement, European Union, legal regime, European integration, legal responsibility.

Анотація | У статті розглядаються теоретичні аспекти виконання зобов'язань держави та умови правового режиму євроінтеграції як спеціального правового режиму, який виник і формується в межах і на основі національного та наднаціонального правопорядків і має на меті гармонізацію права України та права ЄС, набуття Україною членства в ЄС шляхом масштабних внутрішніх трансформацій. Обґрунтовано, що одним із ключових інструментів забезпечення цієї мети є виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію, яке є формою виконання міжнародно-правових і конституційних обов'язків держави.

Наголошено, що цей процес має комплексний, багаторівневий і поетапний характер, у межах якого визначені суб'єкти, а саме: держава виступає первинним суб'єктом відповідальності, органи публічної влади - безпосередніми виконавцями, судова влада - гарантом, а приватні суб'єкти та громадянське суспільство - учасниками фактичної реалізації гармонізованого законодавства. Така модель має забезпечити системність і незворотність європейської інтеграції як правового процесу, виконання євроінтеграційних зобов'язань не як одноразової діяльності, а як комплексного процесу функціонування спеціального правового режиму.

Проаналізовано особливості відповідальності уповноважених суб'єктів за виконання євроінтеграційних зобов'язань, а також передумови ефективного виконання відповідних зобов'язань, зокрема фінансові, кадрові та часові, необхідні для впровадження норм і процедур ЄС, забезпечення послідовності та своєчасності виконання завдань; завершення воєнних дій та фокусування на стабілізаційних процесах в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі перерозподіл фінансів. Акцентовано, що однією з головних проблем може стати надмірна бюрократія, корупція та непрофесіоналізм, що затягують реформи та знижують довіру суспільства до євроінтеграції. Тому важливим завданням є створення механізмів, які давали б змогу одночасно дотримуватися європейських стандартів і зберігати гнучкість у прийнятті рішень, що враховують українські реалії. Крім того, ключовою передумовою успішності виконання єврозавдань є постійний діалог з інституціями ЄС, реальність їхніх намірів щодо членства України в ЄС, різноаспектна та консолідована підтримка й допомога цих інституцій загалом та окремих країн-членів зокрема.

Виснувано, що дослідження організаційно-правових, інституційних та функціональних засад виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань дає змогу стверджувати про необхідність подальшого розвитку теоретичних засад правового режиму євроінтеграції.

Ключові слова: реалізація права, виконання норм права, зобов'язання, міжнародний договір, Угода про асоціацію, Європейський Союз, правовий режим, євроінтеграція, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань України, яке вона виконує вже майже три десятки років, є входження до європейського правового простору шляхом інтеграції до Європейського Союзу. Однак набуття членства в ЄС наразі розглядається не лише як засіб удосконалення соціально-економічного та політико-правового розвитку України, підвищення добробуту її громадян, захисту їхніх прав та законних інтересів, але й як чинник екзистенційного виживання

країни, показник її політико-правової та економічної спроможності виконувати міжнародні зобов'язання такого рівня та змісту. Окрім того, «з огляду на проблемну та суперечливу трансформацію зовнішнього курсу Вашингтона, ускладнення геополітичної ситуації у світі, особливого значення для України в умовах широкомасштабної війни набуває політична солідарність і воєнно-фінансова підтримка ЄС і країн Європи. Зростає стратегічна важливість набуття членства в Євросоюзі»¹. Адаже, як зазначено у статті 3 Лісабонського договору, метою Союзу є сприяння миру, його цінностям і добробуту його народів. Союз пропонує своїм громадянам зону свободи, безпеки та справедливості без внутрішніх кордонів, у якій забезпечується вільне пересування людей у поєднанні з відповідними заходами щодо контролю на зовнішніх кордонах, надання притулку, імміграції та боротьби зі злочинністю².

Розглядаючи євроінтеграцію як один із напрямів державної політики, що потребує правового забезпечення та створення відповідного правового режиму, який трансформує засади, зміст та основні напрями державного впливу, взаємодію з іншими суспільними інститутами, а також низку додаткових зобов'язань, обов'язкових для виконання, слід зазначити, що «відносини з ЄС не є лінійним процесом, вони містять здобутки і проблеми, «паузи» і суперечності, важливі домовленості і драматичні події. Образно кажучи, у відносинах Україна - ЄС віддзеркалювалися проблеми й особливості історичного розвитку зовнішньої та внутрішньої української політики»³.

Не зупиняючись на детальному аналізі проблем виконання євроінтеграційних зобов'язань України, варто наголосити, що цей процес супроводжується й уповільнюється корумпованістю влади та постійною реорганізацією діяльності антикорупційних органів влади, неефективністю судочинства та ускладненим доступом до нього, неефективністю системи державного управління тощо. Наразі в умовах війни проведення євроінтеграційних реформ є надскладним завданням.

Стан опрацювання проблеми. Правові аспекти євроінтеграції наразі вже знайшли загальне висвітлення у межах теорії права, галузевих юридичних наук, міжнародного права та права ЄС. При цьому предметом дослідження переважно були питання поняття, сутності, змісту, етапів адаптації та гармонізації законодавства України з правом ЄС.

У вітчизняній правовій науці проблеми інтеграції України з ЄС досліджували представники як теорії права та держави, так і галузевих юридичних наук, а також міжнародного права. Серед них: Г. Анцелевич, О. Бакумов, Ю. Барабаш, І. Бережнюк, О. Білорус, С. Боротничек, І. Брацук, О. Гащицький, А. Гальчинський, М. Гнатівський, О. Головка, В. Денисов, І. Жовква, О. Задорожний, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копійка, В. Костицький, О. Крупчан, А. Крусян, Л. Луць, Л. Матроні, О. Мережко, М. Микієвич, В. Муравйов, Н. Мушак, П. Отенко, Р. Петров, В. Посельський, А. Пухтецька, К. Смирнова, О. Стрельцова, Л. Тимченко, М. Тонєв, В. Устименко, Л. Фалалєєва, В. Чайковська тощо.

У зарубіжній правовій доктрині окремі проблеми права ЄС та його реалізації (імплементатії) стали предметом дослідження: Г. де Бурки, Д. Вейлера, Б. де Вітте, Ю. Габермаса, В. ван Гервена, М. Гердегена, Ф. Гофмейстера, Л. Ентіна, П. Крейга, П. Кептейна, М. Клес, Я. Комарека, Д. Ласока, К. Лінартса, Н. МакКорміка, С. Пречала, Ж. Стейнер, А. Татама, П. Темпл-Моріса, П. Хаберле, Т. Хартлі, Ж. Хенлона, А. Шайо, Д. Шейнга тощо.

Важливими для з'ясування сутності та змісту досліджуваного питання, тенденцій подальшого розвитку євроінтеграції в аспекті нових сучасних викликів є звіти Європейської комісії, резолюції Європарламенту, матеріали Національного координаційного центру імплементатії Угоди про асоціацію, Національної ради реформ, різноманітні аналітичні матеріали, що підготовлені вітчизняними та зарубіжними інформаційними агенціями й аналітичними інституціями, серед яких:

¹ Європейська інтеграція України: стан, виклики, перспективи. Думки і позиції експертів. Центр Разумкова, квітень 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration.pdf

² Consolidated versions of the treaty on European Union and the treaty of the functioning of the European Union (2016/C 202/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=EN>

³ Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін.; Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. - Київ, 2021. - С. 282.

Центр Разумкова, Український інститут майбутнього, Інститут демократії імені Пилипа Орлика, Національний інститут стратегічних досліджень, Центр політико-правових реформ тощо.

Масштабність виконання євроінтеграційних завдань є своєрідним викликом для правової системи України, що вимагає значних зусиль від усіх органів влади. Тому важливим є чітке уявлення та розуміння природи, сутності та змісту виконання норм права як форми її реалізації уповноваженими органами влади щодо здійснення євроінтеграційних реформ.

Наявний науково-аналітичний доробок, динамічність права ЄС і законодавства України, суспільно-політичні й економічні трансформації свідчать про необхідність постійного комплексного та всебічного наукового супроводу, опрацювання й вивчення теоретичних і практичних засад виконання євроінтеграційних зобов'язань як складової імплементації права ЄС у національне законодавство та правового режиму євроінтеграції, що наразі не отримали належного теоретичного опрацювання і будуть **метою** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правові засади виконання. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку (далі - Угода про асоціацію), яка наразі є основним правовим актом для України у сфері євроінтеграції, передбачено політичну асоціацію та економічну інтеграцію України з Європейським Союзом, що залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України у забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах. Крім того, «сторони зобов'язуються: посилювати діалог, який ґрунтується на основних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності й партнерства, а також співробітництво з питань міграції, надання притулку та управління кордонами, використовуючи системний підхід та приділяючи увагу законній міграції та співробітництву в боротьбі з незаконною імміграцією, торгівлею людьми, а також ефективному виконанню положень Угоди про реадмісію; вести боротьбу з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів, зменшувати постачання та попит на незаконні наркотичні засоби і посилювати співробітництво в боротьбі з тероризмом; підтримувати транскордонне й міжрегіональне співробітництво; забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне виконання її положень»⁴.

Угода є програмою й дороговказом українських реформ у різних секторах і галузях, а рівень її імплементації - індикатором ефективності євроінтеграційного курсу України. Угода є наймасштабнішим юридично обов'язковим двостороннім договором за всю історію відносин Україна-ЄС. Вона містить 486 статей, які згруповані у сім розділів, 44 додатки та три протоколи. Загалом імплементація Угоди передбачає виконання українською стороною майже 8000 заходів у межах понад 2000 завдань⁵.

Однак, як наголошувалося, набуття членства в ЄС є складним і довготривалим процесом, який передбачає копітку працю із проведення комплексних і системних реформ у політичній, економічній та соціальній сферах, що насамперед вимагає приведення національного законодавства до стандартів ЄС шляхом виконання комплексу юридичних, інституційних та організаційних зобов'язань, визначених міжнародними угодами між ЄС та Україною, правом ЄС (*acquis communautaire*) для держав, що бажають набути статусу країни-члена ЄС, а також виконання норм національного законодавства, передусім Конституції України, в якій закріплено стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Конституціоналізація таких обов'язків держави означає, з одного боку, неможливість їх обійти чи ухилитися від їх виконання з боку органів державної влади, а також відповідальність за

⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

⁵ Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін.; Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. - Київ, 2021. - С. 292.

їх невиконання перед українським народом як суб'єктом установчої влади. Вагомий елемент такої відповідальності полягатиме і в узятті Україною на себе додаткових зобов'язань перед зарубіжними сторонами (зокрема, у сенсі додержання так званих Копенгагенських критеріїв членства в ЄС). З іншого боку, наявність таких обов'язків як загальних обов'язків державної влади, вочевидь, зумовлює необхідність їх належної конкретизації та планування такої державної політики, реалізація якої дала б змогу досягти поставленої мети - набуття державою повноправного членства в ЄС⁶.

Від часу підписання та ратифікації Угоди (2014) на її виконання між Україною та ЄС було укладено низку важливих міжнародних договорів у торговельній, візовій, енергетичній та інших сферах, а також тривала адаптація законодавства. Серед останніх угод - приєднання до програм «Fiscalis», «Єдиний ринок», «Сполучення Європи» тощо.

30 грудня 2025 року Міжвідомча робоча група з питань забезпечення переговорного процесу про вступ України до ЄС та адаптації законодавства України до права ЄС попередньо затвердила проєкт Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС). Це один із останніх програмних документів, які Україна розробляє та виконує з 2004 року. Водночас реалізація визначених у цій програмі завдань передбачає виконання державою взятих на себе зобов'язань у визначені строки та в певній послідовності із застосуванням усього правового інструментарію. Частина цих обов'язків реалізується шляхом **правозастосування**, однак значна їхня частина здійснюється саме у формі **виконання норм права**, яка є провідною та найефективнішою формою забезпечення зобов'язань, що вимагає осмислення її особливостей та чіткого розуміння її змісту, сутності та послідовності суб'єктами виконання - уповноваженими органами публічної влади.

У вітчизняній загальній теорії права розрізняють поняття виконання та реалізації норм права. Водночас виконання вважається однією із форм реалізації права, сутність якої полягає в обов'язковому здійсненні активної поведінки уповноваженим суб'єктом щодо втілення норм-зобов'язань у реальних суспільних відносинах. Така поведінка визначається імперативно, договірними нормами права, зокрема міжнародними договорами, або актами застосування норм права, утримання від якої тягне настання юридичної відповідальності і водночас спричиняє **порушення функціональної цілісності існуючого правового режиму**.

Слід наголосити, що для позначення процесу виконання міжнародних зобов'язань поряд з терміном «реалізація» у міжнародних актах використовуються також терміни «застосування»⁷ норм міжнародного права. Ці поняття близькі одне до одного, хоча не зовсім тотожні. Так, термін «імплементация» (англ. implementation) означає виконання, здійснення міжнародно-правових та внутрішньодержавних норм для виконання міжнародно-правових зобов'язань, а також створення на міжнародному й внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення⁸, що передбачає як правотворчу, так і правореалізаційну діяльність.

У міжнародному праві використовуються й інші терміни, зокрема «здійснення чи виконання», «дотримання», «використання». Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року використовує ці терміни як рівнозначні.

⁶ Бакумов О.С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держави. Право і безпека. 2018. № 4(71). С. 15.

⁷ Robertson A.H. Human Rights in the World. L., 1972. 181 с.

⁸ Пилипенко В.П. Особливості механізму імплементатії норм міжнародного гуманітарного права національне законодавство. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/829>. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матер. наук.-практ. конференції (жовтень, 1998 року). Київ, 1998. 445 с.; Дмитрієв А.І. Специфіка імплементатії договірних зобов'язань України у сфері міжнародного космічного права. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В.Н. Денисова. Київ: Юстініан, 2006. С. 134–147.

Виконання як форма реалізації міжнародного права передбачає активну діяльність суб'єктів щодо здійснення норм. Виконання притаманне нормам, які передбачають конкретні обов'язки, пов'язані з певними діями (зобов'язальні норми)⁹.

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Таким чином, міжнародні зобов'язання виконуються шляхом реалізації норм національного права, закріплених у законодавчих актах.

Питання конкретних законодавчих заходів, яких вживає держава для виконання свого міжнародного зобов'язання, виходить за межі міжнародно-правового регулювання і належить до компетенції держави, окрім випадків, коли необхідні заходи передбачені в самому міжнародно-правовому акті. Але реалізація норм міжнародного права - це не право, а обов'язок держав, гарантований Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року, яка встановлює, що держава не може посилається на положення свого внутрішнього права для невиконання міжнародного договору (ст. 27)¹⁰.

У праві ЄС імплементація законодавства ЄС - це інтерналізація правового акта ЄС у національні правові системи держав-членів за допомогою їхнього власного законодавства (концепція переважно пов'язана з директивами ЄС), але імплементація також може відбуватися на рівні ЄС через імплементаційні акти. Імплементація, інтерналізація, транспонування або впровадження законодавства ЄС у національне законодавство означає, що уряди повинні вжити національних заходів для дотримання вимог правового акта ЄС. Цей термін переважно пов'язаний з директивами ЄС, зміст яких має бути втілений у життя національними правилами; це може бути первинне чи вторинне законодавство (тобто нормативно-правові акти або законодавчі документи) або прості адміністративні заходи. Держава-член може вільно вирішувати, який тип найкращим чином досягне мети правового акта ЄС, якщо обраний тип є обов'язковим і застосовується без дискримінації¹¹.

Підставою імплементації є міжнародні угоди між ЄС та країною, що прагне бути його членом. Відповідні міжнародні договори та національне законодавство можна поділити на дві групи: до першої належать правові акти, що включають загальні засади євроінтеграції, а до другої - конкретні правові акти щодо приведення у відповідність правового регулювання у певній сфері суспільних відносин із вимогами та стандартами директив і регламентів ЄС, а також імплементаційних актів.

Імплементаційні акти - це тип правового інструменту ЄС, який забезпечує однакове застосування законодавства ЄС у державах-членах. Вони ухвалюються Європейською Комісією (або, в окремих випадках, іншими органами) і передбачають детальні правила та заходи, необхідні для імплементації обов'язкового законодавства ЄС, такого як регламенти або директиви. Згідно зі статтею 291 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС), імплементаційні акти використовуються тоді, коли "необхідні єдині умови для імплементації юридично обов'язкових актів Союзу." Наприклад, директива щодо екологічних стандартів може вимагати імплементаційного акта для визначення технічних критеріїв відповідності. Імплементаційні акти мають спільні ключові характеристики: технічний характер і обов'язковість виконання. Хоча первинне законодавство встановлює рамки, його вплив у реальному світі часто залежить від того, як воно реалізується. Моніторинг імплементаційних актів дає уявлення про технічні вимоги до відповідності, конкретні зобов'язання для підприємств і зацікавлених сторін, а також кінцеві строки та процедурні деталі¹².

⁹ Шамсан Р. Т. Міжнародне та національне значення реалізації норм міжнародного права // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. - Івано-Франківськ. - 2023. - № 62. С. 4.10. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18818/1/7215-Текст%20статті-21693-1-10-20231121.pdf>

¹⁰ Ibid. С. 4.6-4.7.

¹¹ Implementation of EU legislation definition. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/implementation-of-eu-legislation>

¹² What Are Implementing Acts? URL: <https://www.dixitplatform.com/blog/article/what-are-implementing-acts>

З огляду на це євроінтеграційні реформи мають два напрями здійснення або формують дві умовні групи. Перша передбачає створення законодавчої основи, програмних документів і стратегій для гармонізації законодавства з *acquis* ЄС, а також визначення етапів такої гармонізації та органів держави, відповідальних за її здійснення. Такі реформи є технічним напрямом гармонізації законодавства та передбачають вирішення питань правотворчості, закріплення політичної волі держави й створення спеціальних концепцій для законодавчої роботи¹³.

Відповідно, перша група визначає принципи і стандарти, а саме: поваги до прав і свобод людини; дотримання принципу верховенства права; недопущення дискримінації; забезпечення ефективних засобів правового захисту та інші, - обов'язкові для врахування й виконання у правотворчій та правозастосовній діяльності. Тобто, імплементуючи ці принципи у свою діяльність та закріплюючи їх нормативно, держава виконує відповідні зобов'язання.

Друга група реформ спрямована на виконання взятих державою зобов'язань щодо гармонізації різних галузей українського законодавства з правом ЄС відповідно до визначених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС напрямів, національних програмних документів і стратегій¹⁴.

Наприклад, виконуючи статтю XXVII-B (пункт 4) Додатка до Угоди про асоціацію, Україна повинна скасувати положення національного законодавства або припинити внутрішні практики, що є несумісними з правом ЄС в енергетичному секторі, відповідно до переліку.

Гармонізація нормативно-правової бази з правилами і стандартами ЄС має позитивний ефект. Зокрема йдеться про впровадження європейських стандартів у сфері виробництва харчових продуктів, санітарних і фітосанітарних норм, забезпечення транспортної безпеки, встановлення екологічних вимог і проведення інших реформ. Протягом 2014-2017 років Україна скасувала 14475 застарілих стандартів¹⁵.

Отже, створюється правовий режим євроінтеграції як особливе правове поле, що визначає порядок діяльності органів публічної влади та інших суб'єктів правореалізації. Він включає сукупність засобів, які впорядковують сферу виконання євроінтеграційних зобов'язань, а саме діяльність держави щодо приведення законодавства України у відповідність із правом ЄС. При цьому формуються відповідні галузеві правові режими (екологічний, митний, конкурентний тощо), узгоджені зі стандартами ЄС.

Інституційний аспект. Як відомо в теорії права, суб'єктами виконання норм права можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, органи публічної влади, посадові особи, держава загалом. Специфіка євроінтеграційних зобов'язань передбачає наявність спеціально уповноваженого суб'єкта для їх забезпечення та виконання. Насамперед йдеться про державу як сторону відповідних міжнародних угод та її зобов'язання щодо гарантування виконання обов'язків шляхом здійснення необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень міжнародних договорів, які можуть виявитися необхідними для реалізації зазначених у договорі положень. Отже, державу необхідно вважати основним і первинним суб'єктом виконання євроінтеграційних зобов'язань, оскільки саме вона є стороною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, несе міжнародну відповідальність за їх належне виконання та забезпечує імплементацію норм права ЄС у національну правову систему. Першочерговим у цьому процесі є забезпечення узгодження законодавства і юридичної практики з міжнародними зобов'язаннями.

При цьому слід мати на увазі, що держава не виступає окремим суб'єктом у внутрішньодержавних правовідносинах і реалізувати свої права й виконувати обов'язки може лише за допомогою спеціально створених публічних інститутів - державних органів і посадових осіб, які створюються

¹³ Волохов О. С. Ефективність законодавства та міжнародні стандарти правотворчості: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 379.

¹⁴ Ibid. С. 379.

¹⁵ Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін.; Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. - Київ, 2021. - С. 293.

особливим чином та наділені окремими державно-владними повноваженнями. Ці суб'єкти вступають у правовідносини від імені держави і виконують обов'язки, що належать державі¹⁶. Тобто в правовому режимі євроінтеграції держава функціонує як носій загального юридичного обов'язку, який конкретизується й деталізується через діяльність інших суб'єктів, а не як безпосередній виконавець кожної окремої дії. При цьому виконання євроінтеграційних зобов'язань не може бути зведене до діяльності одного суб'єкта, а постає як розподілений багаторівневий процес, структурований відповідно до функціональної логіки правового режиму євроінтеграції.

Тобто у внутрішньому правопорядку в межах правового режиму євроінтеграції такі зобов'язання трансформуються в юридичні обов'язки відповідних органів державної влади і посадових осіб, а норми договорів шляхом їх ратифікації стають частиною національного законодавства. При цьому ці суб'єкти діють не автономно, а в межах єдиного імперативно-координаційного механізму, зумовленого міжнародними зобов'язаннями держави.

Ці органи є безпосередніми виконавцями, від ефективності діяльності яких залежить реальна дієвість імплементації. Зокрема Парламент України забезпечує розроблення та ухвалення правових засад і механізмів євроінтеграції шляхом визначення й конституційного закріплення стратегічного курсу європейської інтеграції, ухвалення відповідних нормативно-правових актів для адаптації законодавства України до *acquis* ЄС, ратифікує міжнародні договори та здійснює парламентський контроль за імплементацією євроінтеграційних актів.

При цьому, на сьогодні поширеною є практика, коли всупереч висновкам Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до ЄС, висновкам щодо відповідності певного законопроектів конкретним положенням права ЄС та міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, ухвалюються законодавчі акти, які не повною мірою ідентичні актам законодавства ЄС, закладаючи цим підґрунтя для колізій у правовому регулюванні певних груп суспільних відносин. Окрім того, необхідним є правове визначення прямої дії актів ЄС, зазначених у додатках до Угоди про асоціацію та закріплених в інших юридично визнаних Україною та/або ухвалених уповноваженими органами державної влади України документах. Це визначення необхідне у разі невжиття уповноваженими органами влади заходів, спрямованих на імплементацію актів ЄС у встановлені строки, або у разі виникнення колізії між актом ЄС і національним правовим актом, яким імплементовано норми акта ЄС¹⁷.

Президент України реалізує євроінтеграційну політику у міжнародних і внутрішніх відносинах, зокрема й шляхом виконання Конституції України й відповідних нормативно-правових актів. Кабінет Міністрів України як ключовий інституційний суб'єкт імплементації організовує виконання Угоди про асоціацію, координує діяльність центральних органів виконавчої влади, розробляє та реалізує плани імплементації актів права ЄС. Міністерства, служби, агентства, інспекції виконують євроінтеграційні зобов'язання шляхом: розроблення підзаконних актів, застосування норм адаптованого законодавства, здійснення контролю, нагляду й правозастосування відповідно до стандартів ЄС тощо.

Важливим є виконання вимог права ЄС, імплементованого в національне право, у сфері здійснення судочинства, зокрема щодо забезпечення незалежності судової влади, створення механізмів запобігання втручанням у діяльність суду, забезпечення виконання судових рішень та відновлення порушених прав і свобод, а також виконання зобов'язань.

Окрім того, правові акти ЄС складають вагомий частину доказової бази, на яку спирається Конституційний Суд України у процесі формування власної позиції та науково-правового обґрунтування висновків за підсумками розгляду відповідних справ. Національні судові органи мають мо-

¹⁶ Яремчук С. В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3 С.42.

¹⁷ Устименко В.А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: монографія / Володимир Устименко; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України». Київ: Академперіодика, 2025. С. 145, 162-163.

жливості, встановлені процесуальним законодавством України, забезпечити безпосереднє виконання не лише норм Угоди про асоціацію, а й норм актів вторинного права ЄС, які чітко ідентифіковані у додатках до цієї Угоди¹⁸.

Отже, на відміну від інших органів державної влади, судові органи виступають суб'єктами забезпечення, стабілізації й гарантування виконання євроінтеграційних зобов'язань шляхом: тлумачення й застосування національного законодавства відповідно до стандартів ЄС, які містяться в актах первинного та вторинного права ЄС; урахування практики Суду ЄС та ЄСПЛ; забезпечення ефективного судового захисту прав, визначених європейськими стандартами. При цьому виконання Угоди про асоціацію передбачає «визнання практики Суду ЄС як джерела національного права (ст. 24 Угоди), що корелюватиме з підходами у праві ЄС, як допоміжного джерела права ЄС»¹⁹.

Беруть участь у виконанні євроінтеграційних зобов'язань і органи місцевого самоврядування шляхом реалізації норм права у сферах регіональної політики ЄС, надання адміністративних і соціальних послуг, дотримання стандартів публічного управління, прозорості й підзвітності тощо.

Для суб'єктів господарювання важливим є обов'язок забезпечення виконання європейських стандартів у сферах конкуренції, захисту споживачів, екології тощо. Саме ці суб'єкти реалізують європейські стандарти у господарській, трудовій, екологічній, фінансовій та інших сферах, є адресатами імперативних приписів, що походять з *acquis* та імплементовані в національне законодавство, і безпосередньо забезпечують ефективність режиму євроінтеграції. При цьому «євроінтеграція України відкриває нові можливості, але водночас вимагає змін у підходах до розвитку економіки. Важливо знайти баланс між здатністю українських компаній конкурувати на міжнародному ринку і їхньою готовністю працювати за підвищеними стандартами. Це змінює роль держави - вона повинна забезпечити чесні умови для бізнесу й створити ефективні інституції, від яких залежить успіх євроінтеграції. Вимоги європейського законодавства при цьому стають надзвичайно важливими, адже вступ до ЄС неможливий без узгодження українських правил і процедур з європейськими стандартами»²⁰.

Не залишаються осторонь євроінтеграційних процесів і інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, беручи участь у громадському контролі за виконанням Угоди про асоціацію, особливо в аспекті реалізації європейських стандартів прав людини.

Отже, виходячи з основних положень теорії держави і права, теорії міжнародного права та права Європейського Союзу, серед суб'єктів виконання євроінтеграційних зобов'язань необхідно виокремити: державу - як первинного суб'єкта зобов'язання; органи публічної влади - як безпосередніх виконавців; судову владу - як гаранта; а фізичних та юридичних осіб, у тому числі суб'єктів господарювання, - як учасників фактичної реалізації стандартів ЄС.

Усі уповноважені на виконання положень Угоди про асоціацію суб'єкти повинні забезпечити на всіх етапах чіткі методологічні підходи до гармонізації на підставі вітчизняної та європейської правової доктрини, зокрема розроблення так званих «дорожніх карт», правових засад імплементації Угоди, інституційних спроможностей держави на різних рівнях, сприятливого легітимізаційного (інформаційного й виховного) середовища, фінансово-організаційних ресурсів, системної співпраці з європейськими інституціями щодо надання інформації, виконання рекомендацій, участі у моніторингових механізмах тощо.

Інструменти та чинники забезпечення. Моніторинг виконання Україною Угоди про асоціацію безперечно свідчить про значний прогрес у її виконанні, однак констатує низку проблем, зумовлених різноманітними чинниками. Уникнути або принаймні мінімізувати ці проблеми вдалося

¹⁸ Ibid. С. 134-135, 146.

¹⁹ Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ, 2018. 104 с. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/leg-al_approximation_guidelines_ukr_new.pdf

²⁰ Євроінтеграція України: проблеми, ризики, виклики. С. 12. URL: <https://uifuture.org/publications/jevointegracziya-ukrayiny-problemy-ryzyky-vyklyky>

б завдяки врахуванню чи запобіганню таким чинникам, а також застосуванню дієвих інструментів забезпечення виконання зобов'язань, зокрема політичної, юридичної та соціальної відповідальності.

Щодо чинників та умов варто наголосити, що правомірна діяльність органів державної влади передбачає обов'язок дотримуватися гармонізованого законодавства, насамперед у сфері державного управління. Зокрема, йдеться про забезпечення належного врядування через діяльність публічної влади відповідно до принципів верховенства права, законності, прозорості, підконтрольності та підзвітності, а також недопущення корупції, конфлікту інтересів і суб'єктивізму в прийнятті рішень тощо.

Особливого значення в цьому процесі набувають кадрові та освітні реформи. Знання англійської мови, підвищення професійного рівня державних службовців і розвиток управлінських навичок на місцевому рівні є необхідними для ефективного використання коштів ЄС та впровадження проектів регіонального розвитку²¹. Важливо також, щоб гармонізовані з правом ЄС закони не лише ухвалювалися, а й ефективно діяли на практиці. В Україні, де досі відчуваються наслідки правового нігілізму - тобто звички нехтувати законами, - саме виконання нових норм може стати найскладнішим етапом і потребуватиме додаткових зусиль з боку державних інституцій²².

Протягом новітньої історії, як зазначалося, реалізація Україною цієї Угоди відбувалася часом несистемно, епізодично та без логічної послідовності дій уповноважених суб'єктів. Відповідно, хоча критерії перевірки чинності правового стандарту є загально визначеними, на практиці досить поширеним є підрив ефективності закону на рівні виконавчої влади, де закони реалізуються та забезпечуються через хронічне недофінансування ключових складових, необхідних для їхнього впровадження. Закон може покладати значні обов'язки на суб'єктів регулювання, водночас вибудовуючи систему, у якій кадрові та фінансові ресурси, необхідні для моніторингу, обробки інформації та реалізації норм, є критично недостатніми. Неналежне забезпечення базових витрат на реалізацію призводить до кадрового дефіциту в ключових компонентах системи, необхідних для її функціонування. Це проявляється на рівнях розслідувань, моніторингу, навчання, інспекцій та примусового виконання²³.

Окрім того, політичний вплив є поширеною стратегією підриву реалізації права. Відомий «залізний трикутник» між державними посадовцями, законодавцями, регуляторними органами та суб'єктами регулювання функціонує таким чином, що нівелює реалізацію закону не лише через послаблення регуляторних норм, а й через характер правозастосування та розмір (або відсутність) санкцій за порушення. Це відбувається через пряме втручання в конкретні ситуації, політичні внески, очікування працевлаштування регуляторного персоналу в прибуткових галузях регульованої індустрії, а також через призначення представників галузі на регуляторні посади, що забезпечує для них сприятливий режим. Розрив між нормою і реалізацією притаманний багатьом законам через їхні внутрішні вади. До них належать як недостатнє розуміння систем, які підлягають регулюванню, так і свідомий законодавчий та регуляторний саботаж, спрямований на позбавлення механізмів реалізації спроможності досягати цілей закону. Ця проблема загострюється на бюрократичному рівні, де ті самі стратегії застосовуються для послаблення регуляторних стандартів і правил, критично важливих для ефективності²⁴.

Отже, проблеми з виконанням завдань, визначених в Угоді про асоціацію, пояснюються багатьма чинниками. З одного боку, це внутрішні українські проблеми: низькі темпи соціально-економічного розвитку, недосконалість системи державного управління, низька ефективність боротьби

²¹ Спецпроект «Виклики євроінтеграції» Чому Україні важливо вже зараз серйозно підійти до підготовки до вступу в ЄС. URL: <https://epravda.com.ua/projects/vikliki-jevrointegraciji/chomu-ukrajini-802228>

²² Козюбра М. І. Виклики, які постають перед Україною на шляху її вступу до Європейського Союзу: конституційно-правові аспекти / Микола Козюбра // Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО / ред. Krzysztof Eckhardt, Petro Stetsyuk; WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa. - Rzeszów: (Bonus Liber), 2024. С. 19.

²³ David Barnhizer The Implementation Gap: What Causes Laws to Succeed or Fail? 2013. P. 3-5.

²⁴ Ibid.

з корупцією, повільність і суперечливість судової реформи. Крім того, варто згадати й специфічні чинники - стан координації органів влади на євроінтеграційному напрямку, ефективність планування та управління підприємствами тощо. Водночас Уряду доводиться доопрацьовувати невиконані попередніми роками завдання, зокрема ті, які мають довгостроковий характер. З іншого боку, на реалізацію Угоди впливають несприятливі зовнішні чинники: зростання геополітичної турбулентності у світі, тривала російська агресія, ускладнення ситуації на європейському континенті, небезпечні відцентрові процеси всередині ЄС тощо²⁵.

Окремим аспектом виконання євробов'язань є визначення меж та глибини гармонізації, оскільки «хоча українське законодавство загалом гармонізується з правом ЄС, це не означає повної уніфікації із законодавством інших країн. Важливо зберегти елементи національної ідентичності - норми, які захищають українську культуру, мову, традиції та інші важливі цінності, що відображають особливості українського державотворення. Водночас ці норми не повинні суперечити базовим європейським стандартам, які гарантують права і свободи громадян, забезпечують функціонування ринку та ефективний контроль з боку держави»²⁶. Проте посилення впливу ЄС поступово наближує українське законодавство та практику його реалізації до єдиних європейських правил. У цьому процесі національні закони втрачають деякі особливості, натомість стають подібнішими до загальноєвропейської моделі. Це допоможе уникнути подвійних стандартів і забезпечити прозоре виконання законів та запровадження єврореформ в економіці, соціальній сфері та державному управлінні.

Щодо відповідальності зобов'язаних суб'єктів. У цьому аспекті принципово важливим є, що відповідно до Статті 476 Угоди про асоціацію виконання зобов'язань має ґрунтуватися на її добросовісному застосуванні, а спори вирішуються шляхом ухвалення Радою асоціації обов'язкового для виконання рішення.

Особливість відповідальності держави, зважаючи на зміст Угоди, яка передбачає політичну асоціацію та економічну інтеграцію, а не повноправне членство, полягає в її політичному та частково декларативному характері. Невиконання євроінтеграційних зобов'язань передбачає переважно політико-економічні, а не правові наслідки, оскільки результатом їхнього невиконання або неналежного виконання може бути затягування процесу набуття членства України в ЄС, припинення або призупинення фінансування з боку ЄС окремих програм інтеграції або взагалі припинення (денонсація чи вихід із договору) такого договору згідно із Законом України «Про міжнародні договори».

Зокрема, згідно зі Статтею 478 Угоди про асоціацію, у разі невиконання зобов'язань сторони проводять консультації, за результатами яких можуть бути передбачені певні заходи, що не можуть включати призупинення будь-яких прав чи обов'язків, передбачених положеннями цієї Угоди. Денонсація Угоди можлива лише в разі порушення іншою Стороною будь-якого з основних елементів цієї Угоди, визначених у статті 2 цієї Угоди, а саме: повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод (як визначено, зокрема, в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед яких Загальна декларація прав людини ООН 1948 року та Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року), а також повага до принципу верховенства права. Саме ці положення повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами

²⁵ Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін.; Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. - Київ, 2021. - С. 294-295.

²⁶ Ibid. С. 21.

цієї Угоди. Забезпечення поваги до принципів суверенітету й територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності, а також протидія поширенню зброї масового знищення, пов'язаних із нею матеріалів та засобів їх доставки також є основними елементами цієї Угоди²⁷.

За таких обставин строки виконання Угоди про асоціацію є дещо «розмитими». Зокрема, відповідно до Статті 481 Угоди, її укладено на необмежений строк. Сторони здійснюють всебічний огляд досягнення цілей цієї Угоди через п'ять років від дати набрання нею чинності, а також в будь-який інший час за взаємною згодою Сторін. Будь-яка Сторона може денонсувати цю Угоду шляхом надсилання повідомлення про це іншій Стороні. Дія цієї Угоди припиняється через шість місяців від дати отримання такого повідомлення. Таке формулювання, на наше переконання, не сприяє динамізму та прогресу виконання положень Угоди і свідчить швидше про далеку перспективу, ніж про завершення Україною взятих на себе зобов'язань. Окремим мотиваційним моментом, як зазначалося на початку, є правовий режим воєнного стану та складне геополітичне становище України, внаслідок чого Україна посилено працює над виконанням зобов'язань та відкриттям відповідних кластерів. Утім, робота триває і потребує ґрунтовного наукового, моніторингового, експертного та аналітичного супроводу, особливо якщо йдеться про другу складову Угоди про асоціацію - економічну, де йдеться не лише про стратегії та принципи, а й про чіткі зобов'язання, плани, індикатори та строки, порушення яких тягне за собою політико-економічну відповідальність.

Висновки. Природу, сутність та зміст правового режиму євроінтеграції доцільно розглядати як спеціальний правовий режим, який виник і формується в межах і на основі національного та наднаціонального правопорядків і має на меті гармонізацію права України з правом ЄС, набуття Україною членства в ЄС через масштабні внутрішні трансформації. Одним із ключових інструментів забезпечення цієї мети є виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію, яке є формою виконання міжнародно-правових і конституційних обов'язків держави.

Цей процес має комплексний, багаторівневий і поетапний характер, у межах якого визначено суб'єктів, а саме: держава виступає первинним суб'єктом відповідальності; органи публічної влади - безпосередніми виконавцями; судова влада - гарантом; а приватні суб'єкти та громадянське суспільство - учасниками фактичної реалізації гармонізованого законодавства. Така модель має забезпечити системність і незворотність європейської інтеграції як правового процесу, виконання євроінтеграційних зобов'язань не як одноразової діяльності, а як комплексний процес функціонування спеціального правового режиму. Відповідно, взявши на себе додаткові обов'язки (поряд із раніше конституційно визначеними), держава також отримала додатковий обсяг юридичної відповідальності за виконання євроінтеграційних зобов'язань.

Передумовами ефективного виконання відповідних зобов'язань є: достатні ресурси - фінансові, кадрові та часові - для впровадження норм і процедур ЄС; послідовність та своєчасність виконання завдань; завершення воєнних дій та зосередження на стабілізаційних процесах в усіх сферах суспільних відносин, зокрема перерозподіл фінансів. Однією з головних проблем може стати надмірна бюрократія, корупція та непрофесіоналізм, які затягують реформи та знижують довіру суспільства до євроінтеграції. Важливим завданням є створення механізмів, які дозволяють б одночасно дотримуватися європейських стандартів і зберігати гнучкість у прийнятті рішень, що враховують українські реалії. Окрім того, ключовою передумовою успішності виконання єврозавдань є постійний діалог з інституціями ЄС, реальність їхніх намірів щодо членства України в ЄС, різноаспектна та консолідована підтримка й допомога цих інституцій загалом та окремих країн-членів зокрема.

Отже, дослідження організаційно-правових, інституційних та функціональних засад виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань дає змогу стверджувати про необхідність подальшого розвитку теоретичних засад правового режиму євроінтеграції щодо: посилення інституційо-

²⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

налізації євроінтеграційної політики як довгострокової та внутрішньо узгодженої діяльності уповноважених суб'єктів; удосконалення організаційних, фінансових та кадрових умов євроінтеграції; визначення статусу актів права ЄС, прямо передбачених у додатках до Угоди про асоціацію, у національній правовій системі; посилення парламентського контролю за своєчасністю та якістю євроінтеграційного законодавства і можливістю моніторингу його реалізації; посилення відповідальності за невиконання євробоб'язань тощо.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. David Barnhizer The Implementation Gap: What Causes Laws to Succeed or Fail? 2013. P. 3-5.
2. Robertson A.H. Human Rights in the World. L., 1972. 181 с.
3. What Are Implementing Acts? URL: <https://www.dixitplatform.com/blog/article/what-are-implementing-acts>
4. Європейська інтеграція України: стан, виклики, перспективи. Думки і позиції експертів. Центр Разумкова, квітень 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration.pdf
5. Євроінтеграція України: проблеми, ризики, виклики. С. 12. URL: <https://uifuture.org/publications/yevrointegracziya-ukrayiny-problemy-ryzyky-vyklyky/>
6. Бакумов О.С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держави. Право і безпека. 2018. № 4(71). С. 15.
7. Волохов О. С. Ефективність законодавства та міжнародні стандарти правотворчості: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 484 с.
8. Дмитрів А.І. Специфіка імплементації договірних зобов'язань України у сфері міжнародного космічного права. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В.Н. Денисова. Київ: Юстініан, 2006. С. 134-147.
9. Козюбра М. І. Виклики, які постають перед Україною на шляху вступу до Європейського Союзу: конституційно-правові аспекти. Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО / red. Krzysztof Eckhardt, Petro Stetsyuk; WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa. - Rzeszów: (Bonus Liber), 2024. - S. 15-38. - (Monografie; nr 46)
10. Пилипенко В.П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права національне законодавство. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/829>.
11. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матер. наук.-практ. конференції (жовтень, 1998 року). Київ, 1998. 445 с.10.
12. Спецпроект «Виклики євроінтеграції» Чому Україні важливо вже зараз серйозно підійти до підготовки до вступу в ЄС. URL: <https://pravda.com.ua/projects/vikliki-yevrointegraciji/chomu-ukrajini-802228>
13. Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін. ; Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. - Київ, 2021. - 392 с.
14. Устименко В.А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: монографія / Володимир Устименко; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України». Київ: Академперіодика, 2025. 452 с.
15. Шамсан Р. Т. Міжнародне та національне значення реалізації норм міжнародного права // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. - Івано-Франківськ. - 2023. - № 62. - С.4.1-4.16. URL: <https://libhero.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18818/1/7215-Текст%20статті-21693-1-10-20231121.pdf>
16. Яремчук С. В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С.42.

Перелік юридичних документів:

17. Consolidated versions of the treaty on European Union and the treaty of the functioning of the European Union (2016/C 202/01) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT=EN>
18. Implementation of EU legislation definition. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/implementation-of-eu-legislation>
19. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ, 2018. 104 с. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf
20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародна угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

References

Bibliography:

1. Bakumov O.S. Konstytutsionalizatsiia stratehichnoho kursu Ukrainy v konteksti doktryny yurydychnoi vidpovidalnosti derzhavy. *Pravo i bezpeka*. 2018. № 4(71). S. 15.
2. David Barnhizer The Implementation Gap: What Causes Laws to Succeed or Fail? 2013. R. 3-5.
3. Dmytriiev A.I. Spetsyfika implementatsii dohovirnykh zobov'язan Ukrainy u sferi mizhnarodnoho kosmichnoho prava. *Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava z vnutrishnim pravom Ukrainy / za red. V.N. Denysova*. Kyiv: Yustinian, 2006. S. 134-147.
4. Koziubra M. I. Vyklyky, yaki postaiut pered Ukrainoiu na shliakhu vstupu do Yevropeiskoho Soiuzu: konstytutsiino-pravovi aspekty. *Polityko-pravovi naslidky vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu ta NATO / red. Krzysztof Eckhardt, Petro Stetsyuk; WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa*. - Rzeszów: (Bonus Liber), 2024. - S. 15-38. - (Monografie; nr 46)
5. *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom: mater. nauk.-prakt. konferentsii (zhovten, 1998 roku)*. Kyiv, 1998. 445 s.10.
6. Pylypenko V.P. Osoblyvosti mekhanizmu implementatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava natsionalne zakonodavstvo. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/829>.
7. Robertson A.N. *Human Rights in the World*. L., 1972. 181 s.
8. Shamsan R. T. Mizhnarodne ta natsionalne znachennia realizatsii norm mizhnarodnoho prava // Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva. - Ivano-Frankivsk. - 2023. - № 62. - S.4.1-4.16. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/18818/1/7215-Tekst%20statti-21693-1-10-20231121.pdf>
9. Spetsproiekt «Vykylyky yevrointehratsii» Chomu Ukraini vazhlyvo vzhe zaraz seriozno pidiity do pidhotovky do vstupu v YES. URL: <https://epravda.com.ua/projects/vykliki-yevrointegracii/chomu-ukrajini-802228>
10. *Ukraina: 30 rokov na yevropeiskomu shliakhu / YU. Yakymenko ta in. ; Ukr. tsentr ekon. i polit. doslidzh. im. O. Razumkova*. - Kyiv, 2021. - 392 s.
11. Ustymenko V.A. Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva do prava Yevropeiskoho Soiuzu: osnovy, kryterii, vymiry stiikosti: monohrafiia / Volodymyr Ustymenko; NAN Ukrainy, DU «IEPD imeni V.K. Mamutova NAN Ukrainy». Kyiv: Akadempriodyka, 2025. 452 s.
12. Volokhov O. S. Efektyvnist zakonodavstva ta mizhnarodni standarty pravotvorchosti: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025. 484 s.
13. What Are Implementing Acts? URL: <https://www.dixitplatform.com/blog/article/what-are-implementing-acts>
14. Yaremchuk S. V. Do problemy formuvannia instytutu vidpovidalnosti derzhavy pered osoboiu v Ukraini. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2014. № 3. S.42.
15. Yevrointehratsiia Ukrainy: problemy, ryzyky, vykylyky. S. 12. URL: <https://uifuture.org/publications/yevrointegraciya-ukrayiny-problemy-ryzyky-vykylyky/>
16. Yevropeiska intehratsiia Ukrainy: stan, vykylyky, perspektyvy. Dumky ipozytsii ekspertiv. Tsentrazumkova, kviten 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration.pdf

List of legal documents:

17. Consolidated versions of the treaty on European Union and the treaty of the functioning of the European Union (2016/C 202/01) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT=EN>
18. Implementation of EU legislation definition. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/implementation-of-eu-legislation>
19. Rekomendatsii dlia ukrainskykh orhaniv derzhavnoho upravlinnia shchodo nablyzhennia do prava YES. Kyiv, 2018. 104 s. Uriadovi ofis koordynatsii yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf
20. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Mizhnarodna uhoda vid 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.4

Дмитро Терлецький

Кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4588-7517
E-mail: trifiloff@gmail.com

Подано до друку: 14.10.2025

Рецензія 1: 27.11.2025

Рецензія 2: 01.12.2025

Затверджено до друку: 16.12.2025

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ

CONSTITUTIONALISM AND DEMOCRACY

Dmytro Terletskyi

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chair of the Department of Constitutional Law, National University "Odesa Law Academy",
Odesa, Ukraine

Abstract | Constitutionalism in its modern understanding reaches far beyond merely opposing a social system founded on unlimited arbitrariness and embodies, at the very least, the constituting and limiting of state power. At the same time, the phenomenon of constitutionalism is a product of the Modern era and is substantively linked to the emergence and development of the modern state. From this perspective, constitutionalism is «modern» to the same extent as the state itself, which, from a certain contemporary moment onward, cannot be deemed or recognized as a modern state solely on the basis of the traditional triad of attributes: «authority – population – territory.» The conception of constitutionalism advocated here — as the normatively and institutionally mediated constituting and exercise of state power, ensuring its limitation and the control over its exercise in accordance with such limitations — undoubtedly synthesizes the historical experience and practical achievements of the mutually non-identical traditions of liberalism and, equally, the mutually non-identical traditions of constitutionalism, and is both liberal and democratic in nature. Liberalism is compatible with democracy, and they are capable of mutually reinforcing one another, although this may likewise lead to a reductionist understanding of democracy as merely electoral democracy, evidenced by the regular conduct, pursuant to pre-established legal rules, of competitive elections for the purpose of rotating the personnel of representative bodies and elected public offices. At the same time, a broader understanding of democracy — in addition to the recognition and affirmation by the state of human rights, which must be legally protected, including by an independent judiciary; the separation of powers and the system of checks and balances derived therefrom; and the requirements of the rule of law, which must primarily ensure the generality, stability, and predictability of legal regulation; as well as local autonomy — necessarily includes a reflection on the desirable order of interaction among politically free and equal individuals, an interaction that

occurs through democratic procedures and by virtue of them, yet is by no means exhausted by their mere establishment. Different approaches to understanding democracy, however, inevitably lead to the determination of the relationship between law and politics in a democratic society. As a methodological guide in these reflections, the author relies on the approach of H. Arendt, according to which only the acquisition of experience in political action enables us to comprehend the fact that the legally guaranteed possibility of political action is the *conditio sine qua non* of any freedom.

Keywords: constitutionalism, constitution, modern state, liberalism, democracy.

Анотація | Конституціоналізм у його сучасному розумінні сягає значно глибше за протиставлення соціальної системи, заснованій на безмежному свавіллі, та уособлює щонайменше конституювання й обмеження державної влади.

При цьому явище конституціоналізму є здобутком Нового періоду історії та змістовно пов'язане з феноменом сучасної держави, її виникненням та розвитком. З цього погляду, конституціоналізм є сучасним тією ж мірою, що й держава, якій із певного, сучасного, моменту, щоб бути та визнаватися (сучасною) державою, недостатньо атрибутивної триєдності «влади - населення - території».

Відстоюване розуміння конституціоналізму як нормативно та інституціонально опосередкованого конституювання та здійснення державної влади, що забезпечує її обмеження та контроль за її здійсненням відповідно до таких обмежень, без сумніву, узагальнює історичний досвід та практичні здобутки відмінних одна від одної традицій лібералізму і, так само, відмінних одна від одної традицій конституціоналізму та є ліберальним і демократичним.

Лібералізм є сумісним із демократією, і вони здатні посилювати одне одного, хоча це так само може призвести до розуміння явища демократії як виключно виборчої демократії, що її засвідчує регулярне проведення, відповідно до наперед юридично визначених засад, конкурентних виборів задля ротації особового складу представницьких органів та виборних посад публічної влади.

Водночас ширше розуміння демократії, окрім визнання та утвердження державою прав людини, що мають бути юридично захищені, зокрема незалежною судовою владою, поділу влади та зумовлених ним механізмів стримувань і противаг, вимог верховенства права, що мають насамперед забезпечити загалність, стабільність та передбачуваність правового регулювання, місцевої автономії тощо, обов'язково включає осмислення бажаного порядку взаємодії політично вільних та рівних особистостей, що реалізується завдяки демократичним процедурам, але аж ніяк не вичерпується їхнім конституюванням.

Різні підходи до розуміння демократії проте неминуче призводять до визначення співвідношення права і політики в демократичному суспільстві. Методологічним орієнтиром у цих міркуваннях автор визначає підхід Г. Арєндт, за яким лише здобуття досвіду політичної діяльності забезпечує наше усвідомлення того факту, що юридично гарантована можливість діяти політично є *conditio sine qua non* будь-якої свободи.

Ключові слова: конституціоналізм, конституція, сучасна держава, лібералізм, демократія.

Залишаючи осторонь триваючу дискусію щодо історично сформованих антецедентів конституціоналізму, початок якій поклали дослідження таких видатних представників конституційної теорії, як Ч. Маклвейн, Ф.Д. Вормут і К.Й. Фрідріх, видається доцільним стверджувати, що конституціоналізм у його сучасному розумінні сягає значно глибше за протиставлення соціальної системи, заснованій на безмежному свавіллі, та уособлює щонайменше конституювання й обмеження державної влади¹.

Обмеження панування не є наперед даним, являючи виборюваний результат розвитку політичної організації суспільства та взаємодії між людьми, які мають владу, і людьми, які цій владі

¹ Див.: Терлецький Д.С. Конституціоналізм та ефективне правління. Український часопис конституційного права. 2023. № 2. С.3-18; Терлецький Д.С. Ад'єктивний конституціоналізм як вияв самобутності. Український часопис конституційного права. 2025. № 2. С. 25-37; Терлецький Д.С. Ад'єктивний конституціоналізм як патологія. Український часопис конституційного права. 2025. № 3. С. 15-28.

коряться. І тільки тоді, коли запровадження обмеженого владарювання є вирішальним для визнання і здійснення влади, такі обмеження втілюватимуться практично. Найвиразніша відмінність сучасного конституціоналізму від його антецедентів - це трансформація бажаного обмеження обмеження здійснене. Разом з тим разюче змінилася сфера обмеження державної влади, поширившись, окрім приватної, на публічну складову. Обов'язковою умовою та наслідком цих змін стало створення тих зумовлених природою людини «допоміжних пересторог», як їх означив А. Гамільтон², що засвідчили значне ускладнення ідеї обмеженого правління під час запровадження практики обмеженого правління. Важливо підкреслити, що юридичні обмеження владних повноважень у сучасному конституціоналізмі стають дієвими не самі по собі, а у функціональному зв'язку з відповідними контрольними механізмами. Тут можна було б, слідом за Ф. Вормутом, повторити, що ці значно ускладнені «допоміжні перестороги» і називаються, власне, сучасним конституціоналізмом³.

Однак нормативно та інституціонально опосередковане здійснення державної влади, що забезпечує її обмеження та контроль за її здійсненням відповідно до таких обмежень, не вичерпує сутності сучасного конституціоналізму, який нерозривно пов'язаний із конституюванням цієї влади.

Загалом, питання *хто і навіщо* здійснює державну владу є так само значущими для сучасного конституціоналізму, як і питання *як* вона здійснюється. І в цьому, переконаний, полягає сутнісна відмінність (сучасного) конституціоналізму, що відрізняє його від історично конструйованих антецедентів.

Віддаючи належне історизму та історичності конституціоналізму, виникнення та розвиток якого неможливо пояснити без історично обґрунтованого аналізу, дозволю собі стверджувати, що явище конституціоналізму є здобутком Нового періоду історії та змістовно пов'язане із явищем сучасної держави, її виникненням та розвитком. З цього погляду, конституціоналізм є сучасним тією ж мірою, що й держава, якій із певного, сучасного, моменту, щоб бути та визнаватися (сучасною) державою, недостатньо атрибутивної триєдності «влади - населення - території»⁴.

Відтоді й дотепер конституціоналізм, нормативно-смысловим стрижнем якого стають «конституції, які обмежують»⁵, постає в цілісній триєдності ідеології, доктрини і практики⁶ та пропонує обґрунтовані й раціональні відповіді на питання *хто, навіщо* та *як* здійснює владу в державі та визначає діяльність як тих, хто творить державу, сприйняту з погляду права, так і тих, хто здійснює владу через інститути держави та на їхній основі. Так само конституціоналізм уособлює певне, особливе обґрунтування набуття і здійснення влади у сучасній державі або, інакше кажучи, певний, особливий спосіб досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення влади у сучасній державі. Його особливість зумовлена, серед іншого, тією обставиною, що «...оскільки сучасна держава може змінювати усю сукупність позитивного права, обмеження, які протистоять владі правителів, більше не можуть походити від традиції чи звичаю, а мають впливати з тих самих принципів, які зумовлюють необхідність встановлення політичної влади»⁷.

Однак чи означає це, що конституціоналізм є єдино можливим способом досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення влади, який завдяки поширенню певних політико-правових ідей та практик у всьому світі сприйняли всі сучасні держави? Аргументовану відповідь на

² Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / пер. с англ. М.: Издательская группа «Прогресс» - «Литера», 1993. С. 347.

³ Wormuth Francis D. The Origins of Modern Constitutionalism. Harper and Brothers, 1949. P. 5.

⁴ Див.: Терлецький Д.С. Конституціоналізм та ефективне правління. Український часопис конституційного права. 2023. № 2. С.3-18.

⁵ Grimm Dieter. Types of Constitutions. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / eds. Michel Rosenfeld, Andras Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 100-105.

⁶ Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. Харків: Право, 2018. С. 46-61.

⁷ Raynaud Philippe. Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit. Armand Colin, 2020. P. 69-70.

це питання⁸ я вважаю за слушне і необхідне доповнити певними міркуваннями щодо співвідношення конституціоналізму і демократії, а також щодо розуміння ідеї свободи в сучасній державі.

Отже, відстоюване мною розуміння конституціоналізму як нормативно та інституціонально опосередкованого конституювання та здійснення державної влади, що забезпечує її обмеження та контроль за її здійсненням відповідно до таких обмежень, без сумніву, узагальнює історичний досвід та практичні здобутки нетотожних одна одній традицій лібералізму⁹ і, так само, відмінних одна від одної традицій конституціоналізму - юридичної та політичної¹⁰ - і є ліберальним та демократичним.

Маючи первотвором давні ідеї обмеженого правління та правління більшості, конституціоналізм та демократія у сучасному розумінні постали з лібералізму, який у будь-якій публічній діяльності ставить людину на передній план, а їхнє поєднання визначає бажаний порядок взаємодії політично вільних та рівних особистостей як правління, легітимність якого зумовлена дотриманням зобов'язань щодо визнання та утвердження людської гідності й свободи, а також демократичного врядування обмеженою та підзвітною політичною владою¹¹.

Сказане в жодному разі не означає ідентичності чи континуїтету лібералізму та демократії, натомість вказуючи на їхню взаємну сумісність. Звичайно, було б безпідставним спрощенням стверджувати про їхню цілковиту сумісність, радше йдеться про досяжну сумісність. При цьому теоретичне узгодження та аналіз практичного поєднання лібералізму та демократії, що історично пройшли шлях від сприйняття демократії як загрози лібералізму до зумовленості демократії лібералізмом¹², від початку й дотепер залишається значущим складником західного політико-правового дискурсу¹³.

Тому замість абсолютизації відмінностей між лібералізмом та демократією, як це, очевидно, апелюючи до Ж.-Ж. Руссо, через протиставлення свободи внаслідок спокійного користування особистою незалежністю свободі внаслідок постійної й активної участі в колективному пануванні, категорично зробив Б. Констан¹⁴, я виходжу з того, що лібералізм постав з боротьби за визнання прав людей, включно з їхнім правом на врядування обмеженою і підзвітною політичною владою, правочинність якої правити та створювати політичні зобов'язання утверджується демократичними засобами¹⁵.

⁸ Див.: Терлецький Д.С. Ад'єктивний конституціоналізм як патологія. Український часопис конституційного права. 2025. № 3. С. 15-28.

⁹ Гаєк Фрідріх А. Принципи ліберального соціального порядку. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2002. С. 20-34; Dowdle Michael W., Wilkinson Michael A. Introduction and Overview. *Constitutionalism beyond Liberalism* / eds. Michael W. Dowdle and Michael A. Wilkinson. Cambridge University Press. 2017. P. 1-14.

¹⁰ Гаєк Фрідріх А. Принципи ліберального соціального порядку. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2002. С. 20-34; Dowdle Michael W., Wilkinson Michael A. Introduction and Overview. *Constitutionalism beyond Liberalism* / eds. Michael W. Dowdle and Michael A. Wilkinson. Cambridge University Press. 2017. P. 1-14; Bellamy Richard. *Constitutionalism*. International Encyclopedia of Political Science, Vol. 1 / eds. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, 2011, P. 416-421.

¹¹ Raynaud Philippe. Le juge et le philosophe. *Essais sur le nouvel âge du droit*. Armand Colin, 2020. P. 69; Scheppele Kim Lane. *Autocratic Legalism*. The University of Chicago Law Review, 2018. Vol. 85, № 2. P. 558-559.

¹² Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism*. Princeton University Press, 2012. P. 38-40.

¹³ Див. напр.: *Constitutional Democracy in Crisis?* / eds. Mark A. Graber, Sanford Levinson, Mark Tushnet. Oxford University Press, 2018. 736 p.; Ginsburg Tom, Huq Aziz Z. *How to Save a Constitutional Democracy*. The University of Chicago Press. 305 p.; Vanberg Viktor J. *Liberal Constitutionalism, Constitutional Liberalism and Democracy*. *Constitutional Political Economy*. 2011. Vol. 22, № 1. P. 1-20.

¹⁴ Констан Бенжамен. Про свободу древніх у порівнянні зі свободою сучасних людей. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. 2-ге вид., перероб. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2009. С. 427-428.

¹⁵ Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism*. Princeton University Press, 2012. P. 23-38.

При цьому я поділяю погляд, згідно з яким є вагомі причини стверджувати, що демократичні процедури необхідні для захисту тих основоположних прав, на визнанні та утвердженні яких заснована ліберальна держава, і що ці права захищені у тому разі, коли демократичних процедур дотримано. Здатність громадянина захищати права на свободу від можливих зловживань, інакше кажучи, є найкращою з доступних юридичних гарантій їхнього забезпечення від обмеження та нехтування урядовцями¹⁶. Слушним видається, зокрема, і за елітарного розуміння демократії, яке в «іншій теорії демократії» аргументував Й. Шумпетер, категорично змістивши фокус уваги з ілюзорних, на його думку, волі народу та вирішення громадянами політичних питань на «змагання за голоси виборців»¹⁷, що для вільного голосування та реальної конкуренції виборці повинні мати юридично визнану й захищену здатність обирати з-поміж конкуруючих кандидатів та, що принципово, політичних програм. Без свободи вираження поглядів, свободи зібрань та об'єднання, а також, обов'язково, «великою терпимістю до розбіжності в поглядах» усяке конкурентне змагання неможливе¹⁸.

«Інша теорія демократії» Й. Шумпетера, яку він протиставив класичній теорії, вирізняється високим рівнем реалізму і здобула чимало прихильників, але, звісно, не вичерпує ні конкурентної теорії демократії, ні тим більше теорії демократії як такої. Іншим прикладом може слугувати теорія поліархії Р. Даля¹⁹, покликана засвідчити міру практичного наближення до ідеального типу, який передбачає рівний розподіл політичних ресурсів, незмінно високу політичну активність усіх громадян та їхню постійну участь у прийнятті політичних рішень²⁰.

Поліархія, яка, за Р. Далем, має позначати близький до демократії реальний стан у світі, передбачає виконання певних «інституційних вимог», кожна з яких може бути виміряна кількісно. Відповідно, поліархією може бути визначена та політична організація суспільства, яка має високі показники за всіма вимогами. Остаточний перелік цих вимог, які Р. Даль послідовно розвивав у своїх дослідженнях, включає такі: майже всі дорослі громадяни мають право голосу; майже всі дорослі громадяни мають право обиратися на публічні посади; політичні лідери мають право змагатися за голоси; вибори є вільними та чесними; всі громадяни мають право створювати політичні партії та інші організації й вступати до них; всі громадяни можуть вільно висловлюватися з усіх політичних питань; існують альтернативні контролювані державою джерела інформації, які охороняються законом; контроль над владними рішеннями з політичних питань конституційно покладено на обраних посадових осіб²¹. Водночас Р. Даль, виразно наголошуючи на тому, що поліархії властивий плюралізм думок, зазначав, що досягнення єдиної позиції щодо певних суспільно значущих питань є складним і не повсякчасним результатом²².

Менш відомою, але не менш обґрунтованою є теорія вертикальної демократії Дж. Сарторі, який, переосмислюючи, зокрема, міркування Й. Шумпетера та Р. Даля, аргументував дескриптивне та нормативне визначення демократії: демократія є виборчою поліархією та, відповідно, демократія має бути поліархією на основі добору і поліархією на основі заслуг²³. Важливим в аргументації Дж. Сарторі є твердження, згідно з яким «...представницький - це не тільки відповідальність *перед*, а й відповідальність *за*. ... Представництво, по суті, складається з двох елементів: чуйності до потреб виборців і незалежної відповідальності»²⁴.

¹⁶ Bobbio Norberto. Liberalism and Democracy. Verso, 1990. P. 12.

¹⁷ Шумпетер Йозеф. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. К.: Основи, 1995. С.333.

¹⁸ Ibid. С. 366.

¹⁹ Dahl Robert A. Polyarchy: participation and opposition. Yale University Press, 1971. 272 p.; Dahl Robert. A Preface to Democratic Theory. University of Chicago Press, Expanded ed., 2006. 176 p.

²⁰ Dahl Robert A. Polyarchy: participation and opposition. Yale University Press, 1971. P. 1-16.

²¹ Dahl Robert. A Preface to Democratic Theory. University of Chicago Press, Expanded ed., 2006. P. 84.

²² Даль Роберт. Дилеми плюралістичної демократії. Демократія: антологія / упоряд.: О. Проценко. К.: «Смолоскип», 2005. С. 533-544.

²³ Сарторі Джованні. Вертикальна демократія. Демократія: антологія. / упоряд.: О. Проценко. К.: «Смолоскип», 2005. С. 486-532.

²⁴ Ibid. С. 531.

Тому «коли демократія визначена як виборча поліархія, ми не говоримо про «добре» функціонування системи, бо виборча конкуренція забезпечує не якість результатів, а лише їхній демократичний характер. Решта - вартість кінцевих результатів - залежить від якості (а не тільки чуйності до потреб виборців) лідерства»²⁵.

Це вибіркоче звернення до теоретичних інтерпретацій демократії покликане довести, що за вузького підходу до розуміння демократії²⁶ лібералізм є сумісним із демократією, і вони здатні посилювати одне одного, хоча це так само може призвести до розуміння явища демократії як виключно виборчої демократії, що її засвідчує регулярне проведення, відповідно до наперед юридично визначених засад, конкурентних виборів задля ротації особового складу представницьких органів та виборних посад публічної влади. Утім показово, що виборча демократія усталено сприймається як синонім «гібридного режиму», який поєднує риси демократичного та авторитарного правління і позначає або систему, що зазнає трансформації (як у напрямку перетворення демократії на авторитаризм, так і в напрямку перетворення авторитаризму на демократію), або відносно стабільну систему, що перебуває на межі невизначеності між демократичним і авторитарним правлінням²⁷.

З цієї причини, коли йдеться про демократію, неодмінно йдеться про дещо більше, ніж про вибори, навіть якщо вони є регулярними та конкурентними, а отже, більше, ніж про певні «інституційні вимоги», які уможливають такі вибори. І такий ширший підхід до розуміння демократії²⁸, окрім визнання та утвердження державою прав людини, що мають бути юридично захищені, зокрема незалежною судовою владою, поділу влади та зумовлених ним механізмів стримувань і противаг, вимог верховенства права, що мають насамперед забезпечити загальність, стабільність та передбачуваність правового регулювання, місцевої автономії тощо, обов'язково включає осмислення бажаного порядку взаємодії політично вільних та рівних особистостей, що реалізується завдяки демократичним процедурам, але аж ніяк не вичерпується їхнім конституюванням.

Такий ширший підхід до розуміння демократії, отже, заперечує, що для утвердження легітимності політичної влади, яка здійснюється в суспільстві, достатньо лише процедур²⁹. Проте і «для політичного лібералізму процедури є лише необхідним, але недостатнім елементом», - твердить В. Дудченко, - «...першочергового значення... набувають правові процедури, які конкретизують відомі субстанційні принципи... і затверджуються як нормативні засади...»³⁰.

На узгодження цінностей лібералізму і демократії, тобто забезпечення прав людини, які уособлює лібералізм, та ідеалів суспільного співіснування і певної волі народу, які знаходять вираз через голосування громадянами на виборах, спрямована деліберативна теорія демократії, вирішальним чином аргументована Дж. Ролзом³¹ та Ю. Габермасом³². Попри очевидно різні підходи до розв'язання цього завдання, які, зокрема, втілилися в публічну дискусію між ними³³, яка досі не

²⁵ Ibid.

²⁶ Coppedge Michael. *Democratization and Research Methods*. Cambridge University Press, 2012. P. 11-23.

²⁷ O'Donnell Guillermo. *Illusions about Consolidation*. *Journal of Democracy*. 1996. Vol. 7, № 2. P. 34-51; Levitsky Steven and Way Lucan A. *The Rise of Competitive Authoritarianism*. *Journal of Democracy*. 2002 Vol. 13, № 2. P. 51-65.

²⁸ Coppedge Michael. *Democratization and Research Methods*. Cambridge University Press, 2012. P. 11-23.

²⁹ Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. с фр. Є.Т. Марічев; ред., передмова Валентина Омеляничка. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 12.

³⁰ Дудченко В.В. Про «типове» та «унікальне» в праві. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 70-71.

³¹ Rawls John. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 464 p.; Rawls John. *Justice as Fairness: A Restatement*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001. 240 p.

³² Habermas Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press, 1989. 322 p.; Habermas Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press, 1996. 676 p.; Habermas Jürgen. *The Theory of Communication Action*. Vol. 2: *System and Lifeworld: A Critique of Functionalist Reason*. Beacon Press, 2003. 464 p.

³³ Habermas Jürgen. *Reconciliation through the public use of Reason: Remarks on John Rawls' political liberalism*. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92, № 3. P. 109-131; Rawls John. *Political liberalism: reply to Habermas*. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92, № 3. P. 132-180; Habermas Jürgen. «Reasonable» versus «True» or the Morality of Worldviews. *The Inclusion of the Other*. The MIT Press; Reprint edition, 2000. P. 75-101.

втрачає своєї актуальності³⁴, Дж. Ролз та Ю. Габермас, не відкидаючи процедуралізм або субстанціалізм, обґрунтували можливість певного консенсусу, який би не обмежувався консенсусом щодо самих процедур ухвалення рішення, а був певним чином інкорпорований у ці процедури. І слідом за Ш. Муф можна твердити, що йдеться про певний моральний консенсус, який не заперечує плюралізм цінностей, різноманіття життєвих стратегій, але робить можливим взаємну суспільну згоду, як щось більше, ніж механічне погодження меншості з волею більшості³⁵.

Для Дж. Ролза основу такої взаємної суспільної згоди закладає індивідуальна рефлексія моральної свідомості щодо норм, що регулюють соціальні відносини. Знаковим у цьому аспекті є артикульований Дж. Ролзом «ліберальний принцип легітимності», за яким «...політична влада є легітимною лише тоді, коли здійснюється відповідно до конституції (писаної чи неписаної), сутнісні положення якої всі громадяни, як розумні та раціональні, можуть схвалити у світлі загальнолюдського розуму»³⁶. Натомість для Ю. Габермаса вирішального значення набуває публічний діалог чи дискурс, що протікає в режимі реального історичного часу у культурно-символічному просторі публічної сфери та забезпечує формування громадської думки із принципових питань, включно з тими, що стосуються конституційного устрою.

При цьому форми комунікації, що уможливають формування раціональної політичної волі через дискурс, - стверджує Ю. Габермас, - самі потребують юридичної інституціоналізації. Набуваючи юридичної форми, дискурсивний принцип, отже, трансформується у принцип демократизму. Однак без класичних прав на свободу, які забезпечують приватну автономію людей як суб'єктів права, немає середовища для юридичної інституціоналізації умов, за яких громадяни могли б спочатку скористатися своєю громадянською автономією³⁷.

Для Дж. Ролза, як і Ю. Габермаса, аби рішення набуло легітимності, недостатньо здійснення принципу більшості. У цьому аспекті обидва є субстанціалістами, адже у пошуках такого принципу, який був би достатнім для обґрунтування легітимності того чи іншого рішення, виходять за його межі. Їхні подальші розбіжні висновки зумовлені різним розумінням поняття справедливості: для Дж. Ролза вона є певним благом, чимось, що може бути «упредметнене» у політичному процесі та інститутах, а для Ю. Габермаса справедливість є не цінністю, а полем значущості, яке надає сенсу. З іншого боку, обидва є процедуралістами у тому сенсі, що вони прагнуть уникнути оцінки політичного устрою з перспективи певного раз і назавжди встановленого блага³⁸.

Незважаючи на відмінності між вузьким і широким підходами до розуміння демократії, обидва зрештою призводять до визначення співвідношення права і політики в демократичному суспільстві. Зумовлені цим дискусії концентровано стосуються двох «взаємодоповнювальних патологій» сучасних правових систем, як їх визначив О. Герстенберг: хоча надання пріоритету політиці може призвести до поглинання індивідів колективними соціальними цілями будь-якого штибу, загроза ж визнання пріоритету за правом полягає в тому, що ключові соціальні та політичні питання вирішуються правничо-адміністративною елітою, а не активними громадянами³⁹. Наявне безмежне різноманіття думок із цього приводу, водночас, слідом за К. Фольком, може бути розмежоване

³⁴ Див. напр.: Hedrick Todd. Rawls and Habermas: Reason, Pluralism, and the Claims of Political Philosophy. Stanford University Press, 2010. 254 p.; Finlayson James Gordon, Freyenhagen Fabian. Habermas and Rawls: Disputing the Political. Routledge, 2012. 330 p.; Pedersen Jørgen. Justification and Application: The Revival of the Rawls-Habermas Debate. Philosophy of the Social Sciences. 2012. Vol. 42, № 3. P. 399-432.

³⁵ Mouffe Chantal. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? Social Research. 1999. Vol. 66, № 3. P. 745-758.

³⁶ Rawls John. Justice as Fairness: A Restatement. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001. P. 41.

³⁷ Habermas Jürgen. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. MIT Press, 1996. P. 455-456.

³⁸ Захарченко М. Дискусія Джона Ролза та Юргена Габермаса: щодо процедуралізму та субстанціалізму в дорадчій моделі демократії. Філософська думка. 2014. № 5. С. 123-129.

³⁹ Gerstenberg Oliver. Bürgerrechte und deliberative Demokratie: Elemente einer pluralistischen Verfassungstheorie. Suhrkamp Verlag AG, 1997. S. 11. Цит. за: Volk Christian. Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. P. 173.

за трьома напрямками. Перший - радикально-демократичний напрям, що обґрунтовує онтологічний пріоритет політики. Другий напрям утілює обґрунтування пріоритету права над політикою. Нарешті, третій напрям пов'язаний із прагненням аргументувати неієрархічне співіснування права і політики⁴⁰. Зокрема, Ю. Габермас запропонував позицію, за якою демократичне суспільство ґрунтується фактично і повинно ґрунтуватися нормативно на рівнозначних відносинах між юрисдикцією і законодавством, конституцією і демократією, приватною і публічною автономією, правом і політикою⁴¹.

Втім, методологічним орієнтиром у міркуваннях про співвідношення права і політики, як центрального питання конституціоналізму, для мене слугує підхід Г. Арендт щодо збігу права і політики⁴², згідно з яким лише здобуття досвіду політичної діяльності забезпечує усвідомлення того факту, що юридично гарантована можливість діяти політично є *conditio sine qua non* будь-якої свободи⁴³.

Підхід Г. Арендт передбачає, що занепад активного громадянства, посилення деполітизації суспільно-політичного життя та втрата досвіду політично узгоджених дій у суспільстві призводять до занепаду свободи загалом, оскільки це зумовлює дегенерацію демократичної політичної культури та процеси дезінтеграції, хоча правовий і конституційний порядок можуть залишатися незмінними протягом певного часу⁴⁴.

Наведені міркування видаються мені принципово важливими для аналізу явища конституціоналізму у цілісній триєдності ідеології, доктрини та практики обмеженого правління, акцентуючи, зокрема, увагу на значущості спільного історичного досвіду взаємодії між владними суб'єктами та підвладними людьми, а також спільного осмислення цього досвіду.

Підкреслюю, що, незважаючи на суперечливі оцінки теоретичного доробку⁴⁵ Г. Арендт, було б помилкою визначати її антиліберальним мислителем. Насправді Г. Арендт послідовно відстоювала конституціоналізм і верховенство права, захищала основоположні права, до яких включала не лише право на життя, свободу та вираження поглядів, а й право на дії та думку, а також критикувала всі форми політичної спільноти, засновані на традиційних зв'язках і звичаях, а також на релігійній, етнічній чи расовій ідентичності⁴⁶.

Розрізняючи лібералізм - визначену політичну ідеологію⁴⁷ - та конституціоналізм - його юридизоване втілення, вважаю за необхідне взяти до уваги, що лібералізм охоплює, як слушно вказував Н. Боббіо, і обмеження влади, що здійснюється державою, і обмеження її функцій. Уособлюючи антитезу абсолютного і свавільного владарювання, лібералізм стосується обох цих аспектів обмеження, хоча вони можуть сприйматися нарізно, аж до повного виключення одне одним. Праволюдяна держава, тобто держава, заснована на ідеї визнання і утвердження прав людини, корелює з ідеєю обмеження владних повноважень, тоді як із ідеєю обмеження функцій держави корелює мінімальна держава. Незважаючи на те, що лібералізм визначає, що держава має бути праволюдною та мінімальною, праволюдні держави, - стверджував Н. Боббіо, - можуть бути немінімальними, прикладом яких є сучасні соціальні держави. Так само існують мінімальні держави, які не можуть

⁴⁰ Volk Christian. *Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom*. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. P. 173-174.

⁴¹ Habermas Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press, 1996. P. 133-151.

⁴² Arendt Hannah. *Between Past and Future*. Penguin Classics; Annotated edition, 2006. P. 147.

⁴³ Arendt Hannah. *The Human Condition: Second Edition*. University of Chicago Press; Enlarged edition, 2018. P. 7-8; Volk Christian. *Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom*. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. P. 230.

⁴⁴ Volk Christian. *Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom*. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. P. 230.

⁴⁵ Arendt Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Penguin Classics, 2017. 752 p.; Arendt Hannah. *The Human Condition: Second Edition*. University of Chicago Press; Enlarged edition, 2018. 380 p.

⁴⁶ Tömmel Tatjana, Maurizio Passerin d'Entreves. Hannah Arendt. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2025 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/arendt>

⁴⁷ Політологія: підруч. для вищ. навч. закл. / за наук. ред. А. Колодій. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Ельга: Ніка-Центр, 2003. С. 277-288.

бути (беззастережно) визначені праволюдними⁴⁸, прикладом яких, за М. Ташнетом, може слугувати, зокрема, сучасний Сінгапур⁴⁹.

Відповідно, праволюдяна держава протилежна абсолютній державі, державі *legibus solutus*, а мінімальна держава - максимальній державі, однак важливо слідом за Н. Боббіо підкреслити, що імпульси боротьби під прапорами лібералізму проти абсолютної та максимальної держави за праволюдяну і мінімальну державу не є заздалегідь взаємозумовленими і не збігаються історично та практично⁵⁰. Це зумовлює гостру дискусію щодо того, якою є або має бути в цьому разі ліберальна держава, і, отже, призводить до різного уявлення про явище конституціоналізму та різного розуміння смислового значення пов'язаного з ним поняття⁵¹.

Аргументовані Дж. Ролзом «політичні, а не метафізичні»⁵² концепції справедливості (незалежні, наскільки це можливо, від контрверсійних філософських та релігійних доктрин), її два принципи⁵³ та зумовлені цим висновки, звісно, не завершують і не вичерпують цієї дискусії, проте слугують прикладом теоретично переконливого й узгодженого обґрунтування соціальної ліберальної держави⁵⁴.

При цьому слід підкреслити, що лібералізм і відповідне ліберальне розуміння конституціоналізму не залишалися і не залишаються незмінними: сучасні підходи суттєво відрізняються від підходів кінця XIX століття, які так само значно відрізняються від підходів кінця XVIII століття. Триумф неолібералізму в другій половині XX століття та подекуди вже проголошений на початку XXI століття його занепад, а також зумовлена цим рефлексія щодо конституціоналізму слугують тому виразним практичним прикладом⁵⁵.

Однак від початку і дотепер лібералізм, заперечуючи абсолютне і свавільне владарювання, як таке, що порушує особистість і права тих, над ким здійснюється влада⁵⁶, не інтерпретує обмежене правління як виключно пасивне. Навпаки, щоб утверджувати визнані права людини, обмежене правління повинне бути активним. Іншими словами, держава, справді прихильна до лібералізму, є діяльною державою, зокрема тому, що має бути винахідливою у досягненні загально- та індивідуально значущих цілей у законний спосіб⁵⁷.

Підхід Г. Арендт, якого я прагну дотримуватися, вочевидь визначає інший погляд на бінарну концепцію негативної і позитивної свободи, яку, спираючись передусім на здобутки німецького ідеалізму, аргументував І. Берлін у визначній розвідці «Дві концепції свободи»⁵⁸, що й дотепер залишається обов'язковою складовою будь-яких міркувань про свободу.

Негативна свобода уявляється ним як відсутність перешкод, бар'єрів, обмежень або втручання з боку інших. На переконання І. Берліна, концепція негативної свободи застосовується для відповіді на питання: «В яких межах суб'єкту - особі чи групі осіб - дозволено чи слід дозволити робити те, що він може робити, і бути тим, чим він може бути, без втручання інших осіб?»⁵⁹. Інакше

⁴⁸ Bobbio Norberto. *Liberalism and Democracy*. Verso, 1990. P. 11.

⁴⁹ Tushnet Mark. *Authoritarian Constitutionalism*. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 393-394.

⁵⁰ Bobbio Norberto. *Liberalism and Democracy*. Verso, 1990. P. 11-12.

⁵¹ Див. напр.: Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм. Харків: Права людини, 2018. С. 15-24.

⁵² Ролз Джон. Справедливість як чесність: політична а не метафізична. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. 2-ге вид., перероб. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Видавничий дім «Смолоосип», 2009. С. 801.

⁵³ Rawls John. *Justice as Fairness: A Restatement*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001. P. 42-50.

⁵⁴ Vincent Andrew. *Modern Political Ideologies*. Wiley-Blackwell; 3rd edition, 2010. P. 42-44.

⁵⁵ Див. напр.: Gerstle Gary. *The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era*. Oxford University Press, 2022. 432 p.; *New Constitutionalism and World Order* / eds. Stephen Gill, A. Claire Cutler. Cambridge University Press, 2015. 388 p.; Purdy Jedediah. *Neoliberal Constitutionalism: Lochnerism for a New Economy*. Law and Contemporary Problems. 2014. Vol. 77, № 4. P. 195-213; Wendy Brown. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. Columbia University Press, 2019. 264 p.

⁵⁶ Лок Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. К.: Наш Формат, 2020. С. 238-245.

⁵⁷ Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism*. Princeton University Press, 2012. P. 40.

⁵⁸ Берлін І. Чотири есе про свободу / пер. з англ. О. Коваленка. К.: Основи. 1994. С. 177-231.

⁵⁹ Ibid. С. 180.

кажучи, негативна свобода означає «свободу від»; йдеться про відсутність обмежень або, як іноді кажуть, «право бути залишеним наодинці». Основна увага приділяється потенційному порушникові свободи: він має відступитися і дозволити насолоджуватися свободою. І що меншим є втручання, то більшою є свобода суб'єкта⁶⁰.

Позитивна свобода, навпаки, застосовується для відповіді на питання: «Що чи хто є джерелом контролю чи втручання, за допомогою якого можна переконати когось робити саме так чи бути саме таким?»⁶¹. Позитивна свобода таким чином нерозривно пов'язана з контролем, вона є «свободою для»; на відміну від негативної, позитивна свобода сконцентрована на носії свободи, а не на її потенційному порушникові⁶².

Загальновідомо, що І. Берлін скептично ставився до позитивної свободи і надавав перевагу негативній свободі. Водночас позитивна і негативна свобода можуть бути усвідомлені інакше, ніж крізь призму протиставлення - як лише два прояви однієї концепції свободи, яка має різні інтерпретації, що не заперечують, а взаємно доповнюють одна одну. Так, зокрема, Дж. МакКаллум, відстоюючи такий підхід, запропонував розуміння свободи як залежності від трьох складових: суб'єкта; певних попереджувальних умов; певних діянь суб'єкта чи станів, яких він набуває. Будь-яке твердження про наявність чи відсутність свободи у тій чи іншій ситуації згідно з таким тріадним підходом детермінує певні припущення щодо того, хто вважається суб'єктом; що вважається обмеженням або межею свободи; та що вважається метою, якої суб'єкт вільний або невільний досягти⁶³.

Запропонований Дж. МакКаллумом підхід становить, як уявляється, не стільки концепцію свободи як такої, скільки інтерпретацію чогось як свободи, і, отже, інтерпретаційну концепцію свободи. Якщо дотримуватися такого розуміння феномену свободи, різні інтерпретації якої не виключають, а доповнюють одна одну, то у контексті взаємозв'язку й взаємовідносин людини і держави ця позиція може бути виражена як поєднання людиною свободи від держави зі свободою через державу.

Важливим для такого розуміння є сприйняття негативної свободи, свободи від втручання не як антитези, а у взаємозв'язку з позитивною свободою та автономією особистості. Свобода не може і не повинна зводитися лише до відсутності обмежень або втручання з боку інших, оскільки включає діяльнісну складову, свободу вчиняти певні дії певним чином за результатами раціонального й обґрунтованого рішення. Тому не протиставлення, а поєднання позитивної та негативної свободи спроможне цілісно пояснити трансформацію забезпеченої можливості у дію, її фактичне втілення людиною у прагненні реалізувати себе і змінити своє життя відповідно до конкретної мети.

Конституювання простору індивідуальної свободи особи - автономії її особистості, якій властивий усвідомлений вибір між різними варіантами поведінки - зокрема, через встановлення підстав, порядку та меж втручання у цей простір з боку держави, можливе лише за такого порядку, який уможлиблює й убезпечує обмежене правління. Воно має бути дієвим у досягненні загально- та індивідуально значущих цілей. Водночас це означає інший погляд на державу, яка сприймається людьми не тільки і не стільки як Левіафан Т. Гоббса - звір, який прагне більшої влади і якого потрібно повсякчасно приборкувати. Держава також є уособленням прагнення людей заснувати такі інституції, що уможливляють їхню співпрацю та узгодження їхніх зусиль задля реалізації завдань, яких вони не здатні досягти поодиноці. Сприйнята у такий спосіб держава не може ані фактично, ані нормативно уникати вирішення економічних і соціальних завдань, які, зокрема, пов'язані з бідністю, охороною здоров'я, освітою та навколишнім середовищем; більше того, вона має прагнути вирішити ці завдання у найбільш дієвий спосіб.

⁶⁰ Möller Kai. *The Global Model of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2012. P. 29.

⁶¹ Берлін І. Чотири есе про свободу / пер. з англ. О. Коваленка. К.: Основи. 1994. С. 180.

⁶² Möller Kai. *The Global Model of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2012. P. 29.

⁶³ MacCallum Gerald C., Jr. *Negative and Positive Freedom*. *The Philosophical Review*. 1967. Vol 76, № 3. P. 312-334; Carter Ian. *Positive and Negative Liberty*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2019 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative>

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Arendt Hannah. *Between Past and Future*. Penguin Classics; Annotated edition, 2006. 320 p.
2. Arendt Hannah. *The Human Condition: Second Edition*. University of Chicago Press; Enlarged edition, 2018. 380 p.
3. Arendt Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Penguin Classics, 2017. 752 p.
4. Bellamy Richard. *Constitutionalism*. International Encyclopedia of Political Science, Vol. 1 / eds. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, 2011, P. 416-421.
5. Bobbio Norberto. *Liberalism and Democracy*. Verso, 1990. 96 p.
6. Carter Ian. *Positive and Negative Liberty*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Winter 2019 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative>
7. *Constitutional Democracy in Crisis?* / eds. Mark A. Graber, Sanford Levinson, Mark Tushnet. Oxford University Press, 2018. 736 p.
8. Coppedge Michael. *Democratization and Research Methods*. Cambridge University Press, 2012. 376 p.
9. Dahl Robert A. *Polyarchy: participation and opposition*. Yale University Press, 1971. 272 p.
10. Dahl Robert. *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press, Expanded ed., 2006. 176 p.
11. Dowdle Michael W., Wilkinson Michael A. *Introduction and Overview. Constitutionalism beyond Liberalism* / eds. Michael W. Dowdle and Michael A. Wilkinson. Cambridge University Press. 2017. P. 1-14.
12. Finlayson James Gordon, Freyenhagen Fabian. *Habermas and Rawls: Disputing the Political*. Routledge, 2012. 330 p.
13. Gerstenberg Oliver. *Bürgerrechte und deliberative Demokratie: Elemente einer pluralistischen Verfassungstheorie*. Suhrkamp Verlag AG, 1997. 143 s.
14. Gerstle Gary. *The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era*. Oxford University Press, 2022. 432 p.
15. Ginsburg Tom, Huq Aziz Z. *How to Save a Constitutional Democracy*. The University of Chicago Press. 305 p.
16. Grimm Dieter. *Types of Constitutions*. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / eds. Michel Rosenfeld, Andras Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 98-132.
17. Habermas Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press, 1996. 676 p.
18. Habermas Jürgen. *Reconciliation through the public use of Reason: Remarks on John Rawls' political liberalism*. The Journal of Philosophy. 1995. Vol. 92, № 3. P. 109-131.
19. Habermas Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press, 1989. 322 p.
20. Habermas Jürgen. *The Theory of Communication Action. Vol. 2: System and Lifeworld: A Critique of Functionalist Reason*. Beacon Press, 2003. 464 p.
21. Habermas Jürgen. «Reasonable» versus «True» or the Morality of Worldviews. *The Inclusion of the Other*. The MIT Press; Reprint edition, 2000. P. 75-101.
22. Hedrick Todd. *Rawls and Habermas: Reason, Pluralism, and the Claims of Political Philosophy*. Stanford University Press, 2010. 254 p.
23. Levitsky Steven and Way Lucan A. *The Rise of Competitive Authoritarianism*. Journal of Democracy. 2002 Vol. 13, № 2. P. 51-65.
24. MacCallum Gerald C., Jr. *Negative and Positive Freedom*. The Philosophical Review. 1967. Vol 76, № 3. P. 312-334.
25. Mouffe Chantal. *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?* Social Research. 1999. Vol. 66, № 3. P. 745-758.
26. Möller Kai. *The Global Model of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2012. 240 p.
27. *New Constitutionalism and World Order* / eds. Stephen Gill, A. Claire Cutler. Cambridge University Press, 2015. 388 p.
28. O'Donnell Guillermo. *Illusions about Consolidation*. Journal of Democracy. 1996. Vol. 7, № 2. P. 34-51.
29. Pedersen Jørgen. *Justification and Application: The Revival of the Rawls-Habermas Debate*. Philosophy of the Social Sciences. 2012. Vol. 42, № 3. P. 399-432.
30. Purdy Jedediah. *Neoliberal Constitutionalism: Lochnerism for a New Economy*. Law and Contemporary Problems. 2014. Vol. 77, № 4. P. 195-213.
31. Rawls John. *Justice as Fairness: A Restatement*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001. 240 p.
32. Rawls John. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 464 p.
33. Rawls John. *Political liberalism: reply to Habermas*. The Journal of Philosophy. 1995. Vol. 92, № 3. P. 132-180.
34. Raynaud Philippe. *Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit*. Armand Colin, 2020. 319 p.
35. Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism*. Princeton University Press, 2012. 680 p.
36. Scheppelle Kim Lane. *Autocratic Legalism*. The University of Chicago Law Review, 2018. Vol. 85, № 2. P. 545-584.
37. Tushnet Mark. *Authoritarian Constitutionalism*. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 391-462.
38. Tömmel Tatjana, Maurizio Passerin d'Entreves. *Hannah Arendt*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2025 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/arendt>

39. Vanberg Viktor J. Liberal Constitutionalism, Constitutional Liberalism and Democracy. *Constitutional Political Economy*. 2011. Vol. 22, № 1. P. 1-20.
40. Vincent Andrew. *Modern Political Ideologies*. Wiley-Blackwell; 3rd edition, 2010. 384 p.
41. Volk Christian. *Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom*. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. 312 p.
42. Wendy Brown. *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. Columbia University Press, 2019. 264 p.
43. Wormuth Francis D. *The Origins of Modern Constitutionalism*. Harper and Brothers, 1949. 243 p.
44. Берлін І. Чотири есе про свободу / пер. з англ. О. Коваленка. К.: Основи. 1994. 272 с.
45. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму системно-аксіологічний аналіз монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.
46. Гаєк Фрідріх А. Принципи ліберального соціального порядку. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. 2-ге вид., перероб. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2002. С. 20-34.
47. Даль Роберт. Дилеми плюралістичної демократії. Демократія: антологія / упоряд.: О. Проценко. К.: «Смолоскип», 2005. С. 533-544.
48. Дудченко В.В. Про «типове» та «унікальне» в праві. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 67-73.
49. Захарченко М. Дискусія Джона Ролза та Юргена Габермаса: щодо процедуралізму та субстанціалізму в до-радчій моделі демократії. Філософська думка. 2014. № 5. С. 123-129.
50. Констан Бенжамен. Про свободу древніх у порівнянні зі свободою сучасних людей. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. 2-ге вид., перероб. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2009. С. 423-435.
51. Лок Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. К.: Наш Формат, 2020. 312 с.
52. Політологія: підруч. для вищ. навч. закл. / за наук. ред. А. Колодій. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Ельга: Ніка-Центр, 2003. 663 с.
53. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм. Харків: Права людини, 2018. 356 с.
54. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є.Т. Марічев; ред., передмова Валентина Омелянчика. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 288 с.
55. Ролз Джон. Справедливість як чесність: політична а не метафізична. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: антологія. 2-ге вид., перероб. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоскип», 2009. С. 801-824.
56. Сарторі Джованні. Вертикальна демократія. Демократія: антологія / упоряд.: О. Проценко. К.: «Смолоскип», 2005. С. 486-532.
57. Терлецький Д.С. Ад'єктивний конституціоналізм як вияв самобутності. Український часопис конституційного права. 2025. № 2. С. 25-37;
58. Терлецький Д.С. Ад'єктивний конституціоналізм як патологія. Український часопис конституційного права. 2025. № 3. С. 15-28.
59. Терлецький Д.С. Конституціоналізм та ефективне правління. Український часопис конституційного права. 2023. № 2. С. 3-18.
60. Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / пер. с англ. М.: Издательская группа «Прогресс» - «Литера», 1993. 592 с.
61. Шумпетер Йозеф. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. К.: Основи, 1995. 527 с.

References

Bibliography:

1. Arendt Hannah. *Between Past and Future*. Penguin Classics; Annotated edition, 2006. 320 p.
2. Arendt Hannah. *The Human Condition: Second Edition*. University of Chicago Press; Enlarged edition, 2018. 380 p.
3. Arendt Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Penguin Classics, 2017. 752 p.
4. Bellamy Richard. *Constitutinalism*. *International Encyclopedia of Political Science*, Vol. 1 / eds. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, 2011, P. 416-421.
5. Berlin I. *Chotyry ese pro svobodu* / per. z anhl. O. Kovalenka. K.: Osnovy. 1994. 272 s.
6. Bobbio Norberto. *Liberalism and Democracy*. Verso, 1990. 96 p.
7. Boryslavska O.M. *Yevropeiska model konstytutsionalizmu systemno-aksiolohichnyi analiz monohrafiia*. Kharkiv: Pravo, 2018. 384 s.

8. Carter Ian. Positive and Negative Liberty. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Winter 2019 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative>
9. Constitutional Democracy in Crisis? / eds. Mark A. Graber, Sanford Levinson, Mark Tushnet. Oxford University Press, 2018. 736 p.
10. Coppedge Michael. Democratization and Research Methods. Cambridge University Press, 2012. 376 r.
11. Dahl Robert A. Polyarchy: participation and opposition. Yale University Press, 1971. 272 p.
12. Dahl Robert. A Preface to Democratic Theory. University of Chicago Press, Expanded ed., 2006. 176 p.
13. Dal Robert. Dylemy pluuralistychnoi demokratii. Demokratii: antolohiia / uporiad.: O. Protsenko. K.: «Smoloskyp», 2005. С. 533-544.
14. Dowdle Michael W., Wilkinson Michael A. Introduction and Overview. Constitutionalism beyond Liberalism / eds. Michael W. Dowdle and Michael A. Wilkinson. Cambridge University Press. 2017. P. 1-14.
15. Dudchenko V.V. Pro «typove» ta «unikalne» v pravi. Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii. Odesa: Yuryd. I-ra, 2008. T. VII. S. 67-73.
16. Federalist: Politicheskie esse A. Gamiltona, Dzh. Medisona i Dzh. Dzheia / per. s angl. M.: Izdatelskaia gruppa «Progress» - «Litera», 1993. 592 s.
17. Finlayson James Gordon, Freyenhagen Fabian. Habermas and Rawls: Disputing the Political. Routledge, 2012. 330 p.
18. Gerstenberg Oliver. Bürgerrechte und deliberative Demokratie: Elemente einer pluralistischen Verfassungstheorie. Suhrkamp Verlag AG, 1997. 143 s.
19. Gerstle Gary. The Rise and Fall of the Neoliberal Order: America and the World in the Free Market Era. Oxford University Press, 2022. 432 p.
20. Ginsburg Tom, Huq Aziz Z. How to Save a Constitutional Democracy. The University of Chicago Press. 305 p.
21. Grimm Dieter. Types of Constitutions. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / eds. Michel Rosenfeld, Andras Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 98-132.
22. Habermas Jürgen. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. MIT Press, 1996. 676 p.
23. Habermas Jürgen. Reconciliation through the public use of Reason: Remarks on John Rawls political liberalism. The Journal of Philosophy. 1995. Vol. 92, № 3. P. 109-131.
24. Habermas Jürgen. The Structural Transformation of the Public Sphere. MIT Press, 1989. 322 p.
25. Habermas Jürgen. The Theory of Communication Action. Vol. 2: System and Lifeworld: A Critique of Functionalist Reason. Beacon Press, 2003. 464 p.
26. Habermas Jürgen. «Reasonable» versus «True» or the Morality of Worldviews. The Inclusion of the Other. The MIT Press; Reprint edition, 2000. P. 75-101.
27. Haiek Fridrikh A. Pryntsypy liberalnogo sotsialnogo poriadku. Liberalizm. Liberalna tradytsiia politychnoho myslennia vid Dzhona Lokka do Dzhona Roulza: antolohiia. 2-he vyd., pererob. / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: «Smoloskyp», 2002. S. 20-34.
28. Hedrick Todd. Rawls and Habermas: Reason, Pluralism, and the Claims of Political Philosophy. Stanford University Press, 2010. 254 p.
29. Konstan Benzhamen. Pro svobodu drevnikh u porivnianni zi svobodoiu suchasnykh liudei. Liberalizm. Liberalna tradytsiia politychnoho myslennia vid Dzhona Lokka do Dzhona Roulza: antolohiia. 2-he vyd., pererob. / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: «Smoloskyp», 2009. S. 423-435.
30. Levitsky Steven and Way Lucan A. The Rise of Competitive Authoritarianism. Journal of Democracy. 2002 Vol. 13, № 2. R. 51-65.
31. Lok Dzhon. Dva traktaty pro pravlinnia / per. z anh. Pavlo Sodomora. K.: Nash Format, 2020. 312 s.
32. MacCallum Gerald C., Jr. Negative and Positive Freedom. The Philosophical Review. 1967. Vol 76, № 3. P. 312-334.
33. Mouffe Chantal. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? Social Research. 1999. Vol. 66, № 3. R. 745-758.
34. Möller Kai. The Global Model of Constitutional Rights. Oxford University Press, 2012. 240 p.
35. New Constitutionalism and World Order / eds. Stephen Gill, A. Claire Cutler. Cambridge University Press, 2015. 388 p.
36. O'Donnell Guillermo. Illusions about Consolidation. Journal of Democracy. 1996. Vol. 7, № 2. R. 34-51.
37. Pedersen Jørgen. Justification and Application: The Revival of the Rawls-Habermas Debate. Philosophy of the Social Sciences. 2012. Vol. 42, № 3. P. 399-432.
38. Politolohiia: pidruch. dlia vyshch. navch. zakl. / za nauk. red. A. Kolodii. 2-e vyd., pererob. i dopov. K.: Elha: Nika-Tsentr, 2003. 663 s.
39. Purdy Jedediah. Neoliberal Constitutionalism: Lochnerism for a New Economy. Law and Contemporary Problems. 2014. Vol. 77, № 4. P. 195-213.
40. Rawls John. Justice as Fairness: A Restatement. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001. 240 p.
41. Rawls John. Political Liberalism. Columbia University Press, 1993. 464 p.
42. Rawls John. Political liberalism: reply to Habermas. The Journal of Philosophy. 1995. Vol. 92, № 3. P. 132-180.
43. Raynaud Philippe. Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit. Armand Colin, 2020. 319 p.
44. Rechytskyi V.V. Neformalny konstyutysionalizm. Kharkiv: Prava liudyny, 2018. 356 s.

45. Rolz Dzhon. Spravedlyvist yak chesnist: politychna a ne metafizychna. Liberalizm. Liberalna tradytsiia politychnoho myslennia vid Dzhona Lokka do Dzhona Roulza: antolohiia. 2-he vyd., pererob. / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: «Smoloskyp», 2009. S. 801-824.
46. Rozanvalon P. Demokratychna lehitymnist. Bezstoronnist, refleksyvnyist, nablyzhenist / per. z fr. YE.T. Marichev; red., peredmovva Valentyna Omelianchyka. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2009. 288 s.
47. Ryan Alan. The Making of Modern Liberalism. Princeton University Press, 2012. 680 p.
48. Sartori Dzhovanni. Vertykalna demokratiia. Demokratiia: antolohiia / uporiad.: O. Protsenko. K.: «Smoloskyp», 2005. C. 486-532.
49. Scheppele Kim Lane. Autocratic Legalism. The University of Chicago Law Review, 2018. Vol. 85, № 2. R. 545-584.
50. Shumpeter Yozef. Kapitalizm, sotsializm i demokratiia / per. z anhl. V. Ruzhytskyi, P. Tarashchuk. K.: Osnovy, 1995. 527 c.
51. Terletskyi D.S. Adiektivnyi konstytutsionalizm yak patolohiia. Ukrainykyi chasopys konstytutsiinoho prava. 2025. № 3. S. 15-28.
52. Terletskyi D.S. Adiektivnyi konstytutsionalizm yak vyiv samobutnosti. Ukrainykyi chasopys konstytutsiinoho prava. 2025. № 2. S. 25-37;
53. Terletskyi D.S. Konstytutsionalizm ta efektyvne pravlinnia. Ukrainykyi chasopys konstytutsiinoho prava. 2023. № 2. S. 3-18.
54. Tushnet Mark. Authoritarian Constitutionalism. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 391-462.
55. Tömmel Tatjana, Maurizio Passerin d'Entreves. Hannah Arendt. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2025 Edition / eds. Edward N. Zalta, Uri Nodelman. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/arendt>
56. Vanberg Viktor J. Liberal Constitutionalism, Constitutional Liberalism and Democracy. Constitutional Political Economy. 2011. Vol. 22, № 1. P. 1-20.
57. Vincent Andrew. Modern Political Ideologies. Wiley-Blackwell; 3rd edition, 2010. 384 p.
58. Volk Christian. Arendtian Constitutionalism: Law, Politics and the Order of Freedom. Hart Publishing; UK ed. edition, 2015. 312 p.
59. Wendy Brown. In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West. Columbia University Press, 2019. 264 p.
60. Wormuth Francis D. The Origins of Modern Constitutionalism. Harper and Brothers, 1949. 243 p.
61. Zakharchenko M. Dyskusiia Dzhona Rolza ta Yurgena Habermasa: shchodo protseduralizmu ta substantsializmu v doradchii modeli demokratii. Filosofska dumka. 2014. № 5. S. 123-129.

УДК 342.8:352.075:321.7

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.5

Михайло Баймуратов

Доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0002-4131-1070

E-mail: baymuratov@ukr.net

Борис Кофман

Доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений юрист України, Одеса, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0599-9143

E-mail: kofmanboris@ukr.net

Денис Бобровник

Кандидат економічних наук, докторант Національного авіаційного університету, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1142-6926

E-mail: bobrovnikdenis@ukr.net

Подано до друку: 15.10.2025

Рецензія 1: 04.12.2025

Рецензія 2: 27.11.2025

Затверджено до друку: 12.12.2025

МОДЕЛІ (ФОРМИ) ДЕМОКРАТІЇ (ДЕМОКРАТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЛЮДИНОЮ, ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ ТА МУНІЦИПАЛЬНОЮ ВЛАДОЮ) В МЕЖАХ ЛОКАЛЬНОГО СОЦІУМУ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

MODELS (FORMS) OF DEMOCRACY (DEMOCRATIC INTERACTION BETWEEN PEOPLE, TERRITORIAL COMMUNITY AND MUNICIPAL AUTHORITY) WITHIN THE BOUNDARIES OF LOCAL SOCIETY: MODERN REALITIES AND PROSPECTS

Mykhailo Baimuratov | Borys Kofman | Denys Bobrovnyk

Doctor of Juridical Science (S.J.D.), Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University. Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Full Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Odessa, Ukraine /

Doctor of Juridical Science (S.J.D.), Professor, Associate Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University. Honored Jurist of Ukraine, Odessa, Ukraine /
PhD in Economics, Post-doctoral Researcher at the National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the study of modern realities and prospects of models (forms) of democracy - democratic interaction between a person, a territorial community and municipal authorities within the framework of local society. It is argued that the formation, development and improvement of the system of local democracy in Ukraine in the form of local self-government is a vivid evidence not only of the recognition and legalization by the state of the socio-normative space of self-government relations that arise between a person, his groups and associations and bodies of public authority (public self-government /municipal authority/, which are formed by the territorial local human community (territorial community) itself through the application and use of electoral, referendum and other technologies and mechanisms of democratic purpose, - but also a powerful factor that indicates a strategic course for the democratization of public and state life within the framework of the construction and implementation (support and provision) of the concept of democratic legal statehood. The article pays special attention to the relevant mechanisms of democratic interaction between the specified subjects that exist and function within the territorial community itself - not only among themselves, but also with subjects operating outside this collective subject national constitutional and national municipal law, that is, with public state authorities (legislative and executive and structures of the latter), as well as with foreign entities that cooperate with such a community (similar entities of municipal law of foreign states, international intergovernmental organizations, including local authorities, foreign and international business structures, as well as national institutions of civil society and international structures of global civil society (in the form of international non-governmental organizations). It is argued that as a result of such interaction, a system of communicative cooperation of entities of constitutional and municipal law is created, both national and international, covering a range of socio-political and socio-economic agents, the list of which, firstly, is not limited and has a steady tendency to expand; and, secondly, it involves entities that actively present usually similar, algorithmic and systematic municipal-organizational and municipal-legal relations aimed at creating an appropriate system of life around any community, based on a complex and contradictory in its functional and competence-obligatory plane local system of production, protection, defense, implementation and guarantee of human rights, created by local self-government bodies. It is argued that models (forms) of democracy that are used or can be used within the local society should be realized and understood as models (forms) of democratic interaction that arise between a person, a territorial community and municipal authorities. The special relevance, content-richness and behavioral and activity identification of such models (forms) of democratic interaction is determined by the fact that a person, his groups and associations exist precisely in the spatial conditions of a local society, which is based on a territorial local human community (territorial community), which functions in the conditions of local self-government, in the philosophical state of everyday life, in the process of realization by the specified subjects of their existential interests through the realization of their constitutional rights, freedoms and duties, - moreover, it is in such socio-normative conditions that each person, firstly, carries out his life cycle; secondly, realizes his life guidelines; and, thirdly, performing a reproductive function in order to continue one's kind (the fertile part of community members). The conclusions state that models (forms) of democratic interaction between a person, a territorial community and municipal authorities are the only optimal, effective and constructive means by which urgent issues of political existence, functioning and development of local society can be resolved, which are manifested externally in the formation of a public-power agenda, in which a person plays a fundamental role as a subject-object of public administration. At the same time, some models (forms) of democratic interaction are already historically established, organizationally supported and normatively supported (direct, representative, plebiscitary), some, although they have the corresponding historical and theoretical retrospective, as well as political practice of application (participative, deliberative, agonial, aggregative), still appear promising for implementation and application in local society, because

representatives of the latter are characterized by a low level of development of the system of individual political values, and hence of political culture, a high level of legal nihilism and insufficient individual, group and collective social responsibility regarding various aspects of the stable existence and functioning of local society. But, despite these negative shortcomings, the indicated models (forms) of democratic interaction have significant potential not only for further application, but also for leveling such shortcomings in local society.

Keywords: democratic legal statehood, public power, models (forms) of democratic interaction between a person, a territorial community and municipal authorities, local self-government, territorial community, electoral, referendum technologies, electoral corps, a person-resident, a person-member of a territorial community, direct, representative, plebiscitary democracy, participatory, deliberative, agonal, aggregative democracy.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню сучасних реалій та перспектив моделей (форм) демократії – демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в межах локального соціуму. Стверджується, що становлення, розвиток та вдосконалення в Україні системи локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування виступає яскравим свідомством не тільки визнання та легалізації державою соціально-нормативного простору самоврядних відносин, що виникають між людиною, її групами та асоціаціями і органами публічної влади (публічної самоврядної / муніципальної влади/, що формуються самою територіальною локальною людською спільнотою (територіальною громадою) через застосування і використання виборчих, референдумних та інших технологій та механізмів демократичного призначення, – а й могутнім фактором, що свідчить про стратегічний курс на демократизацію суспільного і державного життя в межах побудови і реалізації (супроводження і забезпечення) концепту демократичної правової державності. Особливу увагу в статті приділяється відповідним механізмам демократичної взаємодії між вказаними суб'єктами, що існують та функціонують в межах самої територіальної громади, – не тільки між собою, а й з суб'єктами, що діють за межами цього колективного суб'єкта національного конституційного і національного муніципального права, – тобто, з органами публічної державної влади (законодавчої та виконавчої та структурами останньої), а також з іноземними суб'єктами, що співпрацюють з такою громадою (аналогічні суб'єкти муніципального права зарубіжних держав, міжнародні міжурядові організації, в т. ч. й місцевих влад, зарубіжні та міжнародні бізнес-структури, а також національні інституції громадянського суспільства та міжнародні структури глобального громадянського суспільства (у вигляді міжнародних неурядових організацій). Стверджується, що в результаті такої взаємодії створюється система комунікативного співробітництва суб'єктів конституційного та муніципального права, причому як національного, так й міжнародного, що охоплюють коло соціально-політичних та соціально-економічних агентів, перелік яких, по-перше, не є обмеженим та володіє стійкою тенденцією до розширення; а, по-друге, до нього залучають суб'єктів, що активно презентують зазвичай однотипні, алгоритмічні та систематичні муніципально-організаційні та муніципально-правові відносини, що скеровані на створення навколо будь-якої громади відповідної системи життєдіяльності, в основі якої лежить складна і суперечлива у своїй функціональній та компетенційно-облігаторній площині локальна система продукування, охорони, захисту, реалізації та гарантування прав людини, що створюється органами місцевого самоврядування. Аргументовано, що моделі (форми) демократії, які використовуються або можуть використовуватися в межах локального соціуму варто усвідомлювати і розуміти як моделі (форми) демократичної взаємодії, що виникають між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою. Особлива актуальність, змістовна наповненість та поведінково-діяльнісна ідентифікація таких моделей (форм) демократичної взаємодії детермінується тим, що людина, її групи та асоціації існують саме в просторових умовах локального соціуму, що базується на територіальній локальній людській спільноті (територіальній громаді), яка функціонує в умовах місцевого самоврядування, в філософському стані повсякденності, в процесі реалізації вказаними суб'єктами своїх екзистенційних інтересів через реалізацію своїх конституційних прав, свобод і обов'язків, – причому, саме в таких соціально-нормативних умовах кожна людина, по-перше, здійснює свій життєвий цикл; по-друге, реалізує свої життєві настанови; та, по-третє, виконуючи репродуктивну функцію щодо продовження свого роду (фертильна частина членів громади). У висновках стверджується, що моделі (форми) демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою виступають

єдиним оптимальним, ефективним і конструктивним засобом, за допомогою якого можуть бути вирішені нагальні питання політичного існування, функціонування та розвитку локального соціуму, що проявляються зовні у формуванні публічно-владного порядку денного, в якому людина відіграє основоположну роль суб'єкта-об'єкта державного управління. При цьому деякі моделі (форми) демократичної взаємодії вже є історично устояними, організаційно супроводженими і нормативно забезпеченими (безпосередня, представницька, плебісцитарна), деякі, хоча й володіють відповідною історичною і теоретичною ретроспективою, а також політичною практикою застосування (партисипативна, деліберативна, агональна, агрегативна), все ж виступають перспективними для втілення і застосування у локальному соціумі, бо представники останнього характеризуються низьким рівнем розвитку системи індивідуальних політичних цінностей, а звідси й політичної культури, високим рівнем правового нігілізму та недостатньою індивідуальною, груповою і колективною соціальною відповідальністю відносно різних аспектів стабільного існування та функціонування локального соціуму. Але, не дивлячись на ці негативні вади, вказані моделі (форми) демократичної взаємодії володіють суттєвим потенціалом не тільки для подальшого застосування, а й для нівелювання таких вад в локальному соціумі.

Ключові слова: демократична правова державність, публічна влада, моделі (форми) демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою, місцеве самоврядування, територіальна громада, виборчі, референдумні технології, електоральний корпус, людина-житель, людина-член територіальної громади, безпосередня, представницька, плебісцитарна демократія, партисипативна, деліберативна, агональна, агрегативна демократія.

Вступ. Становлення, розвиток та вдосконалення в Україні системи локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі - МСВ), виступає яскравим свідоцтвом не тільки визнання та легалізації державою соціально-нормативного простору самоврядних відносин, що виникають між людиною, її групами та асоціаціями і органами публічної влади (далі - публічної самоврядної /муніципальної влади/¹, що формуються самою територіальною локальною людською спільнотою (територіальною громадою /далі - ТГ) через застосування і використання виборчих, референдумних та інших технологій та механізмів демократичного призначення, - а й могутнім фактором, що свідчить про стратегічний курс на демократизацію суспільного і державного життя в межах побудови і реалізації (супроводження і забезпечення) концепту демократичної правової державності.

В основі такої демократизації лежать відповідні механізми демократичної взаємодії між вказаними суб'єктами, що існують та функціонують в межах самої громади, - не тільки між собою, а й з суб'єктами, що діють за межами цього колективного суб'єкта національного конституційного і національного муніципального права, - тобто, з органами публічної державної влади (законодавчої та виконавчої та структурами останньої), а також з іноземними суб'єктами, що співпрацюють з ТГ (аналогічні суб'єкти муніципального права зарубіжних держав, міжнародні міжурядові організації, в т. ч. й місцевих влад, зарубіжні та міжнародні бізнес-структури, а також національні інституції громадянського суспільства та міжнародні структури глобального громадянського суспільства (у вигляді міжнародних неурядових організацій) (*суб'єктний критерій* - авт.).

Отже, створюється система комунікативної взаємодії суб'єктів конституційного та муніципального права, причому як національного, так й міжнародного², що охоплюють коло соціально-політичних та соціально-економічних агентів, перелік яких, по-перше, не є обмеженим та володіє стійкою тенденцією до розширення; а, по-друге, залучають суб'єктів, що активно презентують зазвичай однотипні, алгоритмічні та систематичні муніципально-організаційні та муніципально-правові відносини, що скеровані на створення навколо будь-якої ТГ відповідної системи життєдіяльності, в основі якої лежить складна і суперечлива у своїй функціональній та компетенційно-

¹ Баймуратов М. Публічна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. Вісник АПСВТ, 2018, №1. С. 41-44.

² Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3

облігаторній площині локальна система продукування, охорони, захисту, реалізації та гарантування прав людини³, що створюється органами МСВ (*комунікаційно-алгоритмічний критерій* - авт.).

Об'єктом таких відносин зазвичай виступають багаточисельні питання стабільного та сталого існування ТГ, що детермінують її функціонування в умовах повсякденності та проходження жителями-членами громади свого життєвого циклу - бо саме такі громади у глобальному їх визначенні виступають первинними колективними асоціаціями людської популяції, на яких базується соціум і феноменологія державності, - зазвичай такі питання мають загально важливий та носять інтерсуб'єктивний характер (*об'єктно-інтерсуб'єктивний критерій* - авт.).

Системність і комплексність муніципально-правових відносин наглядно демонструють не тільки їх стратегічну державотворчу актуальність, екзистенційну контекстуалізацію та праксеологічну об'єктивацію для повсякденного життя людини, її груп та асоціацій, а також наявність сформованої в історичній ретроспективі та доповненої сучасними реаліями системи муніципальних цінностей, що є породженням муніципальної свідомості (правосвідомості), муніципальної психології, - і далі муніципальних свобод, муніципальних прав, муніципальної культури тощо, а у підсумку й сутнісно-телеологічної «муніципальної цивілізації» (*аксіологічний критерій* - авт.).

Разом з тим, варто усвідомлювати і розуміти, що суттєвою частиною згаданого механізму демократичної взаємодії в системі МСВ виступають т. зв. публічно-владні відносини, що, по-перше, органічно пов'язані з процесом прийняття рішень в межах ТГ, які мають важливе значення для всієї громади та впливають на її стабільне, оптимальне, ефективне та продуктивне «соціальне самопочуття», а також, по-друге, вибудовують систему процесуально-процедурних відносин між жителями-членами ТГ та органами публічної влади на місцях, - причому, як у питаннях формування або періодичного оновлення складу останніх через використання виборчих технологій, так й процесу прийняття рішень в системі координат «житель - громада - орган публічної влади» (*самоврядно-владний характер* - авт.).

Варто зазначити, що питання формування механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою є багатограними та пов'язаними зі складними феноменами психологічної та когнітивної природи людини, а також її груп і асоціацій (*психологічно-когнітивний критерій* - авт.), що виводить нас на складні проблеми формування та реалізації індивідуальної, групової та колективної свідомості (правосвідомості) людини-жителя і одночасно члена ТГ (*психічно-поведінковий критерій* - авт.). А з боку органів публічної влади вони торкаються питань управління та компетенційного супроводження і забезпечення управлінських процесів, що формуються та реалізуються в межах локального соціуму, - причому, серед зазначених управлінських процесів основоположну роль та стратегічне значення відіграють демократичні механізми формування та реалізації публічно-владних відносин, що й лежать в основі формування механізму демократичної взаємодії наведених суб'єктів, детермінуючи «згуртованість», «єдність» та «цілісність» локального соціуму, що існує на основі екзистенційних інтересів (*компетенційно-інтеграційний критерій* - авт.).

Системна оцінка формування механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в локальному соціумі та елементного складу такого механізму (суб'єкти, об'єкти, змістовний дискурс, технологічні прийоми його реалізації тощо) дає можливість говорити про їх глибоке соціально-політичне, соціально-нормативне, а також соціально-технологічне «смісловне» навантаження, що лежить не тільки в основі формування публічної влади, причому як загалом в державі, так й в локальному соціумі, а й в наявності стратегічного потенціалу розвитку і вдосконалення останніх на легально-визнаному та легітимно-визначальному рівнях, що апіорі детермінують можливість планового проведення відповідних інститу-

³ Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. Юридична освіта і правова держава. Одеса, 1997. С. 96-101.

ційно-проектних робіт з подальшої трансформації публічної влади, механізмів її формування, легалізації, функціонування, легітимації, розвитку, вдосконалення тощо (*перспективно-трансформаційний критерій* - авт.).

Варто зазначити, що використання механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в локальному соціумі має свою історичну технологічну ретроспективу. Не дивлячись на розвиток державності та соціуму, змістовно-технологічні прийоми, наративи і конотації такого механізму, що сягає «сивої давнини» і використовується в наш час, свідчать про наявність соціальної ітерації (повторювання) в її технологічному застосуванні і використанню невизначеною кількістю неномінованих фізичних суб'єктів через застосування виборчих процедур та інших форм демократичної взаємодії (*перманентно-ітераційний критерій* - авт.).

Актуалізуючи та контекстуалізуючи досліджувану проблематику, необхідно зазначити, що наявність механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою виступає своєрідним «визначальним соціально-релятивістським кодом» сучасного цивілізаційного та демократичного розвитку суспільства у розумінні політичної участі і взаємодії людини, її груп та асоціацій, формування і розвитку правового статусу людини в його межах, а також фактично є ідентифікаційним показником наявності телеологічних домінант в існуванні та функціонуванні публічної влади, що скерована на визнання, супроводження і забезпечення прав, свобод і обов'язків людини як стратегічного напрямку її життєдіяльності в межах державно організованого соціуму (*визначально-ідентифікаційний критерій* - авт.).

Крім того, можна зазначити, що механізм демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою демонструють глибинну синергетичну характерологічну складову в межах локального соціуму, що скерована на вирішення стратегічних завдань існування та функціонування людини, соціуму і держави в їх органічній взаємодії та взаємного зв'язку (*синергетично-стратегічний критерій* - авт.).

Важливим результативним аспектом процесу формування, наявності та функціонування механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою виступає набуття необхідних знань в сфері демократичного процесу у людини, її груп та асоціацій, формування у наведених суб'єктів відповідних вмій і навичок користування його нормативними та технологічними можливостями (*навчально-технологічний критерій* - авт.).

Доктринальне обґрунтування проблематики демократичної взаємодії. Варто усвідомлювати, що в основі профільної проблематики насамперед лежить феномен / феноменологія політичної залученості (участь + взаємодія) фізичних осіб у процесі функціонування політичних систем. Визначаючи роль і значення такої політичної залученості в розумінні загальнодемократичних процесів в державно організованому соціумі, включаючи і його низовий - локальний рівень, вітчизняний дослідник О.О. Боярський⁴ акцентує увагу, по-перше, на важливій ролі наукових робіт класиків системного аналізу в політичній науці Д. Істона і Г. Алмонда. Так, Д. Істон, аналізуючи значення для політичної системи підтримки з боку громадян, однією з головних форм цієї підтримки визначив їх готовність до політичної участі (тобто, участі людини, її груп та асоціацій у різних формах політичної взаємодії з соціумом та публічною владою - авт.). Г. Алмонд виділив такі взаємопов'язані функції політичної системи як політична соціалізація і залучення до участі, артикуляція інтересів і їх агрегування, політична комунікація. Тобто, йдеться про становлення феноменології якісної оцінки участі людини (насамперед, громадянина) у політичних процесах (при цьому варто розуміти, що феноменологія політичної соціалізації, безумовно, відбувається тільки в межах територіальної локальної людської спільноти /в межах ТГ/ та в умовах МСВ в філософському стані повсякденності - саме там, де людина здійснює свій життєвий цикл, реалізуючи свої екзистенційні інтереси у вигляді відповідних прав, свобод і обов'язків, включаючи й політичні права, свободи і

⁴ Боярський О.О. Модернізація форм демократичної участі людини у місцевому самоврядуванні в умовах глобалізації. Evropský Politický A Právní Diskurz. 2021. Volume 8. Issue 4. P. 44-60. URL: <https://epdp13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-4/07.pdf>

обов'язки - отже, саме це трансформує простір існування і функціонування ТГ у політичний простір взаємодії людини, її груп та асоціацій з соціумом та публічною владою - авт.). На наш погляд, такий підхід володіє методологічною ідентифікацією та потенціалом, що розкриває важливу сутність і стратегічно значення локальної демократії у функціонуванні політичної системи держави, що детермінує формування її сталого та передбаченого демократичного розвитку в межах макрофеноменології демократичної правової державності.

По-друге, наведений дослідник наголошує на тому, що зазначена проблематика досліджувалась іншими представниками політичної науки доктринальні дослідження яких профільної спрямованості можна класифікувати через групування в п'ять груп, залежно від об'єктно-предметного відношення до загальної проблематики у такий спосіб:

- першу групу складають роботи теоретико-методологічного плану, що присвячені дослідженню демократії і проблем її вдосконалення (Р. Даль, Р. Далтон, Ш. Волін, Ч. Тіллі, Ю. Габермас, Д. Хелд і ін.). У цю ж групу можна включити роботи Г. Алмонда і С. Верби, що орієнтуються на феноменологію участі (активна форма політичної поведінки) або феноменологію її відсутності (пасивна форма політичної поведінки), - саме їх використовували як критерій у визначенні типів політичної культури і характеру політичної системи. Тобто, йдеться не лише про загальні та нагальні проблеми становлення демократії в державно організованому соціумі, а й про особистісний вимір загальнодемократичного процесу, що практично реалізується на локальному рівні соціуму з використанням відповідного демократичного процесуально-процедурного інструментарію;

- до другої групи можна включити праці, що присвячені проблемам модернізації (Р. Інглхарт, С. Гантінгтон) і демократичного транзиту (Т. Карл, Т. Карозерс, А. Круасан, Х. Лінц, С. Ліпсет, В. Меркель, А. Переворський, Д. Растоу, А. Степан, Ф. Шмиттер і ін.). У цю групу доцільно включити також праці інших, зокрема вітчизняних дослідників з проблем модернізації та транзитології (Ю.М. Колесник, Т.В. Бельська, Л.Л. Бунецький, С.Г. Денисюк, І.Г. Васильєва). Отже, йдеться про дослідження профільних проблем демократичної взаємодії з суттєвою релятивістською та біхевіористською акцентуацією, що скеровані на розвиток, модернізацію та трансформацію, а також запозичення основоположних засад і нормативно-правових стандартів демократії політичними системами держав, що розвиваються;

- третю групу складають роботи, в яких розглядаються тенденції розвитку інституційної структури соціуму та публічної влади в умовах трансформації політичної системи суспільства і, зокрема, процес формування партійної системи (Т. Бевз, Ю. Гайворонський, Г. Голосів, Г. Зеленько, А. Колодій, Р. Манайло-Приходько, Ю. Якіменко та ін.) - в цю ж групу доцільно включити праці, присвячені аналізу забезпечення підтримки перетворень (Р. Роуз, У. Мішлер, М. Манро), а також взаємовпливу еволюції інституційних і соціокультурних складових трансформаційного процесу (О. В. Бродовська). Тобто, йдеться про інструментально-технологічні засади супроводження та забезпечення демократичного процесу саме на локальному рівні соціуму, що в умовах загальних політичних акцій набуває не тільки локального, але й національного масштабу;

- четверта група включає роботи, присвячені розробці теорії політичної участі, виявлення чинників, що впливають на громадян та інших фізичних осіб (включаючи й фізичних осіб, що володіють іншим правовим станом та законно знаходяться на території держави перебування в межах територіальної локальної людської спільноти, в межах якої постійно проживають - авт.) у цьому процесі. У зарубіжній науковій літературі в цій сфері складаються два основних методологічних напрямки - раціоналістичний і соціально-психологічний. У першому з них - політична участь розглядається під кутом зору співвідношення витрат і доходу від участі для раціонально мотивованого громадянина (Є. Дауне, К. Ерроу, М. Олсон та ін.). Більш плідним визнається соціально-психологічний підхід, який акцентує увагу на вплив особистісних можливостей, орієнтацій, а також на вплив інституційних структур на зразки поведінки громадян (С. Верба, Н. Най, Дж. Кім, К. Шлозман, Г. Бреді і ін.). У цю ж групу включаються праці вчених, що присвячені вивченню теорії політичної участі, ступеня залученості громадян у політичний процес, рівня протестного потенціалу, співвідношення електоральних і неелекторальних форм політичної участі, громадянської та політичної

активності. Свій внесок у дослідження наведених проблем, але з позицій конституційних загальнодемократичних настанов внесли вітчизняні вчені-конституціоналісти К. Бабенко, О. Батанов, Н. Воротіна, Н. Гаєва, В. Журавський, В. Кампо, В. Кафарський, М. Козюбра, М. Корнієнко, Т. Костецька, М. Малишко, Г. Мурашин, В. Опришко, М. Орзіх, Н. Руда, М. Ставнійчук, О. Скрипнюк, О. Тодика, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Цвік. Отже, йдеться про проблематику впливу демократичних процесів на людину (особистість), її групи та асоціації та їх поведінкові реакції на виклики таких профільних процесів;

- нарешті, особливу методологічну цінність для проблематики, що досліджується, має п'ята група робіт, в яких феноменологія цілеспрямованого розширення політичної залученості громадян, а також інших жителів-членів ТГ, розглядається як найважливіше завдання у вдосконаленні сучасної демократії. Тенденції до зниження політичної та громадянської активності, що виявляються в різних дослідженнях, визначаються авторами цих робіт як основна загроза демократії, і тому ними пропонується комплекс заходів щодо розширення залученості громадян до політичного життя (Р. Далтон, С. Маседо, Р. Патнем, Дж. Стокер та ін.). Наведені рекомендації щодо цілеспрямованого розширення політичного залучення адресовані основним політичним акторам - державі, тобто її публічній владі (включаючи і органи місцевого самоврядування /далі - органи МСВ/) політичним партіям, громадським асоціаціям, що фактично діють у вигляді інституційних структур громадянського суспільства (одночасно і локального, і загальнодержавного - авт.). Пропоновані заходи включають як зміни у виборчих процедурах, так і суттєві перетворення в функціональних характеристиках сучасної демократії. У цих роботах поняття «залучення» (engagement, involvement) використовується як для аналізу об'єктивного стану рівня політичної участі і залученості громадян у політичний процес, так і для позначення цілеспрямованої діяльності різних політичних акторів, покликаної сприяти розширенню такої участі. Тобто, йдеться про складні та суперечливі процеси формування внутрішньої мотивації людини (особистості), - причому як громадянина, так і фізичної особи, що володіє іншими правовими станами, до участі у демократичних процесах. Свій внесок у дослідження профільної проблематики внесли і представники правової - конституційної та муніципальної науки (зокрема, М. О. Баймуратов, М. М. Баймуратов, О. В. Батанов, Ю. М. Бисага, Д. О. Бобровник, В. І. Борденюк, О. М. Бориславська, О. О. Боярський, Ю. О. Волошин, М. П. Воронов, І. А. Галіахметов, В. А. Григор'єв, І. В. Дробуш, В. М. Кампо, Ю. Б. Ключковський, А. М. Колодій, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, Б. Я. Кофман, В. С. Куйбіда, А. В. Левенець, П. М. Любченко, О. В. Марцеляк, Л. Р. Наливайко, Н. Р. Нижник, М. П. Орзіх, І. М. Панкевич, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, І. Г. Посторонка, О. В. Прієшкіна, М. О. Пухтинський, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, Р. М. Хван та ін.). Однак, треба зазначити, що вони досліджували форми демократичної участі людини у публічному управлінні та МСВ загалом несистемно та фрагментарно, через науковий аналіз окремих форм такої участі, що забезпечені відповідними процесуально-процедурними діями, які є похідними від конституційних політичних прав громадянина, і без створення концептуальної моделі такої участі та її трансформації в умовах глобалізації. Отже, аналіз ступеня розробленості проблеми показує, що в рамках політології, соціології та правової науки створено солідну теоретико-методологічну базу для дослідження факторів, що впливають на процес залучення громадян до політичного життя. Водночас у вітчизняній науковій літературі відсутні роботи, присвячені комплексному аналізу цілеспрямованої діяльності ОМСВ, спрямованої на розширення політичної участі, залучення жителів-членів ТГ до прийняття важливих рішень щодо стабільного і передбаченого існування та функціонування територіальної спільноти в довгостроковому плані в умовах системної трансформації суспільства і держави - через децентралізацію повноважень публічної влади та об'єктивації посилення впливу тенденцій правової глобалізації.

Сутність демократичної взаємодії. Для розуміння сутності демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в межах локального соціуму визначальну роль відіграє процес формування екзистенційних інтересів, що відображають зазвичай: а) життєві настанови (формування поведінкових атитюдів - авт.), б) повсякденні запити і потреби людини, її груп та асоціацій (формування засад соціальних стереотипів, алгоритмів та їх ітерацій -

авт.), а також в) життєві устремління (телеологічні доміанти) зазначених суб'єктів (формування системи індивідуально-групових та індивідуально-колективних цінностей - авт.), що потребують г) практичного втілення у повсякденному житті людини та функціонуванні її груп та асоціацій, що й створені людиною з метою реалізації профільних інтересів (формування системи практичних габітусів - авт.).

Отже, в основі процесу формування екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій лежать перманентні прояви атитюдного (формування поведінкових настанов) і габітусного (формування практичних форм реалізації таких поведінкових настанов) дискурсу, що завдяки процесу соціалізації трансформуються в атитудно-поведінкові та габітусно-діяльнісні настанови муніципальної свідомості (правосвідомості) та муніципальної психології, формуючи в результаті соціальної ітерації, стійкі поведінково-діяльнісні типові форми, алгоритми, стандарти тощо.

Варто зазначити, що наведені процеси супроводжуються становленням, формуванням, активізацією та реалізацією ініціативно-суспільних по своїй локалізації, активно-пасивних по природі свого виникнення, когнітивних настанов людини як сукупності розумових процесів, які дозволяють сприймати, обробляти, запам'ятовувати та розуміти інформацію з навколишнього світу⁵. Ці процеси включають в себе пам'ять, увагу, мислення, сприйняття, мовлення та прийняття рішень. Когнітивні настанови формують основу інтелекту і допомагають людині взаємодіяти зі світом.

Отже, всі процеси навколо формування, побудови, розвитку та вдосконалення демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в межах локального соціуму супроводжуються та забезпечуються наведеними вище когнітивними настановами.

Так, аналізуючи основні когнітивні настанови людини у застосуванні до реалізації публічно-владних відносин у контекстуалізації демократичного дискурсу, можна констатувати наступне:

В усвідомленні та розумінні *феномену уваги*, що проявляється у здатності зосереджуватися на певних стимулах, ігноруючи відволікаючі фактори - в нашому випадку йдеться про усвідомлення та розуміння механізмів взаємодії її профільних суб'єктів, - причому, увага останніх зосереджується саме на усвідомлення та розумінні їх змістовно-рольових аспектів с акцентуацією на технологію функціонування таких механізмів та визначення важливих аспектів індивідуальної, групової та колективної участі в їх реалізації.

В усвідомленні та розумінні *феномену пам'яті*, що проявляється у здатності кодувати, зберігати та відтворювати інформацію - в нашому випадку йдеться про формування індивідуальної, групової та колективної «соціально-політичної та соціально-технологічної пам'яті» щодо феноменології виборів та інших форм демократичної взаємодії (референдуми, збори жителів-членів громади, звернення тощо), їх технології, загальне розуміння порядку та нормативних засад їх використання та визначення кінцевих результатів такого використання тощо.

В усвідомленні та розумінні *феномену мислення*, що проявляється у процесах аналізу, оцінки та формування логічних висновків - в нашому випадку йдеться про формування логічного ланцюжка щодо розуміння фактології використання форм демократичної взаємодії за рахунок застосування відповідних організаційних та організаційно-правових механізмів, їх результативності та наявності причинно-наслідкового зв'язку між першим і другим - по-перше, з використанням прийомів формальної логіки; по-друге, з постановкою відповідних висновків і розумінням їх соціальних наслідків.

В усвідомленні та розумінні *феномену сприйняття*, що проявляється у здатності інтерпретувати інформацію, що надходить через органи чуття (зір, слух, дотик тощо) - в нашому випадку йдеться про формування цілісної системи побудови, існування, функціонування та розвитку соціального світу, що формується на засадах використання органолептичних засобів людини, через пізнання, усвідомлення і розуміння відповідної інформації про механізми та форми демократичної

⁵ Когнітивність. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=когнітивність+це>

взаємодії між профільними соціальними суб'єктами, - з наступною можливістю формування індивідуальних, групових та колективних висновків відносно профільних подій соціально-політичного та соціально-технологічного характеру.

В усвідомленні та розумінні *феномену мови та комунікації*, що тлумачиться як вміння розуміти та виражати свої думки - в нашому випадку йдеться про здібності людини через застосування лексичних форм та засобів соціальної комунікації, по-перше, розуміти сутність форм профільної демократичної взаємодії; по-друге, розуміти порядок індивідуальної, групової та колективної участі у реалізації таких форм взаємодії; по-третє, усвідомлювати та розуміти роль і значення соціальної результативності застосування в використанні таких форм; по-четверте, розуміти можливості їх подальшого розвитку і вдосконалення.

В усвідомленні та розумінні феномену *виконавчого функціонування*, що виступають як процеси вищого порядку, що включають планування, організацію та саморегуляцію - в нашому випадку йдеться про усвідомлення і розуміння ролі і значущості процесуально-послідовного супроводження і забезпечення механізмів та форм демократичної взаємодії між належними і уповноваженими соціальними суб'єктами, що проявляється у формуванні відповідної системи процесуалізації та технологізації в процесі реалізації таких механізмів і форм.

Отже, у використанні, супроводженні та забезпеченні механізмів та форм демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та публічною владою в локальному соціумі застосовуються біхевіористичні та когнітивні настанови. Це підтверджується багатоаспектним висловом Уїнстона Черчилля, який у промові у Палаті Громад 11 листопада 1947 року заявив, що «Демократія є найгіршою формою правління, за винятком всіх тих інших форм, які були випробувані у той чи інший час»⁶. Але важливим тут є те, що при цьому він наголошував, що, хоча демократія недосконала, вона є найкращою з наявних форм правління, де народ повинен мати право керувати і контролювати дії уряду через конституційні засоби. Отже, він, по-перше, визнаючи недоліки демократії, все ж, по-друге, вважав, що вона надає народу можливість брати участь у владі та контролювати уряд, що, по-третє, робить її кращою за будь-які альтернативи. Тобто, фактично йдеться про практичну побудову системи координат взаємовідносин, що базується на демократичній взаємодії між людиною, територіальною громадою (тобто, структурованим простором де вона існує, та створює відповідні свої групи та асоціації для реалізації своїх екзистенційних інтересів) та публічною самоврядною (муніципальною) владою, що є різновидом публічної влади, діє в локальному соціумі та разом з публічною державною владою створює дуумвірат (але з пріоритетом останньої) публічної влади.

Формалізація демократичної взаємодії в контексті демократичного процесу. Підсумовуючи наведене вище, вважаємо за потрібне знову наголосити, що стратегічною особливістю механізму демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою в муніципальному соціумі виступає її *формалізація*, - через обов'язкове використання процесуальної організації форм такої взаємодії, що складаються з відповідних процедур організаційного та процесуально-нормативного значення (*процесуально-процедурний критерій* - авт.). Тобто, можна констатувати, що сутність демократичної взаємодії міститься в розумінні такої взаємодії:

а) як цілісного організаційного та організаційно-нормативного процесу, що володіє відповідною етапно-стадійною характерологією, що:

б) передбачена нормами чинного законодавства або інших підзаконних нормативно-правових актів, включаючи нормативно-правові акти локальної нормотворчості, яку здійснюють органи МСВ,

в) супроводжується, здійснюється та забезпечується відповідними органами публічної влади (органами МСВ), через проведення ними відповідної організаційної діяльності та реалізацію компетенційних повноважень, а також,

⁶ Черчіль про демократію. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=вінстон+черчилль+про+демократію>

г) в процедурному застосуванні, використанні та реалізації управлінських процесів, що у підсумку їх супроводжують та забезпечують, володіючи відповідною логічною послідовністю та об'єктивно-належною етапно-стадійною ідентифікацією в сфері формування, організації здійснення та гарантування, а також легалізації публічної влади,

г') включаючи використання форм її безпосередньої, опосередкованої та іншої інтегративно-вирішальної реалізації, - через

д) соціальне ітераційне застосування синергетичних дій належних та уповноважених учасників-суб'єктів (виборець, учасник референдуму, учасник форм самоорганізації населення тощо) демократичного процесу та реальну демонстрацію їх інтерсуб'єктивної та синергетичної взаємодії.

Важливе значення профільної взаємодії підкреслюється не тільки її характерологією, - тобто, тим, що вона не тільки по своєму поведінково-діяльнісному змісту, але й по своєму якісно-просторовому і функціонально-технологічному супроводженню і забезпеченню відбувається в системі координат демократії як процесу, - а саме в умовах реалізації демократичного політичного режиму як сукупності методів та заходів формування, структуризації і реалізації політичної (публічної) влади, причому як на національному, так й локальному рівнях. Причому, треба усвідомлювати і розуміти, що таке зауваження має стратегічне значення, бо:

- по-перше, публічна державна влада, як й публічна самоврядна (муніципальна) влада формується на локальному рівні соціуму;

- по-друге, через застосування і використання демократичних виборчих, референдумних та інших процесуально-застосовних процедур;

- по-третє, склад публічної державної влади, включаючи й заміщення виборчих посад, здійснюється електоральним корпусом, що складається з жителів-членів територіальної громади;

- по-четверте, всі ці локальні процеси здійснюються за сприяння та допомогою представницьких і виконавчих структур публічної самоврядної (муніципальної) влади.

Отже, *демократію як процес* треба розуміти як спосіб організації суспільства (фактично, локального суспільства), де влада належить народу (на національному рівні) або населенню (тобто, жителям-членам ТГ на локальному рівні), що бере участь в управлінні державою (або місцевими справами - для ТГ) безпосередньо або через обраних представників. Така влада характеризується постійним розвитком, чітко встановленими телеологічними пріоритетами та передбачає, що народ є верховним джерелом влади /сувереном/ (на локальному рівні саме ТГ виступає таким центральним суб'єктом публічної самоврядної /муніципальної/ влади), а уряд (на локальному рівні виконавчі органи органів МСВ) діє в його інтересах, згідно з волею більшості, але з дотриманням прав і свобод меншості.

Звідси основними аспектами демократії як процесу виступають такі:

А) Народовладдя (або влада ТГ на локальному рівні): народ є джерелом влади - при цьому він бере участь у прийнятті рішень як безпосередньо (пряма демократія), так і через своїх представників, яких обирає на виборах (представницька демократія). Отже, йдеться фактично про жителів-членів ТГ, частина яких, відповідно до виборчих цензів, складають електоральний та референдумний корпус, що й через відповідні процесуальні процедури формують публічну владу, як державну, так й самоврядну (муніципальну).

Б) Участь громадян - демократія надає громадянам право брати участь в управлінні, висловлювати свою думку та мати гарантовані свободи. На локальному рівні соціуму, в межах ТГ та в умовах МСВ ці настанови тлумачаться та інтерпретуються більш ширше, а саме:

а) суб'єктом участі тут виступають жителі-члени ТГ, не враховуючи їх правовий стан (громадянство, іноземство, апатридство, біженство тощо);

б) ідентифікуючими ознаками тут виступають наявність законних підстав знаходження фізичної особи на території держави та її фактично проживання в межах відповідної ТГ;

в) наведені фізичні особи мають право приймати участь в управлінні місцевими справами, висловлювати свою думку та володіти відповідними правами і свободами, за виключенням тих, що

обмежені законодавством (ст. 26 Конституції України⁷), включаючи й виборчі права в сфері формування органів публічної влади;

г) наведені фізичні особи з іншим правовим станом володіють відповідними перспективами щодо трансформації свого правового статусу в сфері виборчого права відповідно до положень ч 1 ст. 6 Європейської Хартії «Про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні» 1992 року⁸, відповідно до якої кожна сторона-учасник Хартії (держава-член Ради Європи) зобов'язується надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він задовольняє тим правовим вимогам, які пред'являються громадянам і, крім того, на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі упродовж п'яти років, що передують виборам. Отже, йдеться про надання іноземцям-членам відповідних громад у державі перебування активного та пасивного виборчого права на місцевих виборах. І хоча Україна, будучи державою-членом Ради Європи, ще не приєдналась до цієї конвенції, перспективи такого приєднання, враховуючи активний європейський дискурс нашої держави, мають реальний характер;

д) важливим аспектом участі громадян /суб'єктів виборчого (електорального) корпусу, жителів-членів відповідної територіальної локальної людської спільноти (територіальної громади)/ виступає психічно-психологічні аспекти демократичного процесу, що детермінують формування відповідних форм свідомості (правосвідомості) /виборчої, референдумної та інших форм/ та відповідних форм психології, що проявляються у відповідних діях фізичних осіб у демократичному процесі (реалізація виборчих прав, обов'язків, виконання виборчих процедур тощо) через реалізацію атитюдно-габітусного (поведінково-діяльнісного) дискурсу, що виникає в результаті соціалізації людини, її груп та асоціацій.

В) Взаємодія суб'єктів соціуму, як постійний колабораційний процес, що включає в себе як вибір представників, так і реалізацію їхніх повноважень, формування законів та управління державою.

Г) Захист прав учасників демократичного процесу, що розуміється як соціально-нормативний простір та стан в якому влада більшості обмежена законом і конституцією, які захищають права і свободи меншості та окремих осіб.

Д) Відповідальність учасників демократичного процесу, що розуміється в контексті настання несприятливих наслідків негативного характеру: а) для органів публічної влади як відповідальність за порушення прав людини, її груп та асоціацій через порушення не тільки норм законодавства, та й за втручання в етапно-стадійну послідовність профільного процесу; б) для наведених суб'єктів - людини, її груп та асоціацій - настання відповідальності за порушення конституційних принципів свободи, рівності прав людини, а також конкретних норм виборчого, референдумного та іншого законодавства, що регулюють профільні форми демократичної участі.

Е) Верховенство права, що тлумачиться таким чином, що усі учасники демократичного процесу, включно з представниками влади, підпорядковуються закону, але права та свободи людини є пріоритетними. При цьому треба усвідомлювати і розуміти, що саме на локальному рівні існування і функціонування соціуму, в межах ТГ, органами МСВ створюється локальна система охорони і захисту прав людини, при тому, що саме ці органи публічної влади насамперед створюють простір для формування, прояву та реалізації таких прав⁹.

⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁸ Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні. Страсбург, 5 лютого 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318

⁹ Баймуратов М., Кофман Б. (2023). Парадигма «права людини - муніципальні права людини - муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. Scientific Collection «InterConf», (176), 97-105. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>

Процесуалізація демократичної взаємодії в контексті демократичного процесу. Своєю чергою, *демократія як процедура* розуміється як система механізмів та правил, за якими народ здійснює свою владу, наприклад, через вільні та чесні вибори, голосування, референдуми та інші форми участі в управлінні державою. Вона передбачає рівний вплив учасників на результат процесу прийняття рішень, включаючи захист прав меншин та можливість критики влади.

Ключові елементи демократичних процедур базуються на сукупності норм організаційного та організаційно-правового характеру, що застосовуються та використовуються у відповідній послідовності, що передбачена чинним конституційним (виборчим, референдумним, муніципальним, фінансовим, а також процесуальними галузями /адміністративним, цивільним, кримінальним тощо/) законодавством - і включають низку концептуальних положень, а саме:

А) Ініціатором, суб'єктом організації, нормування, нормативізації, легалізації, охорони, захисту та гарантування демократичних процедур виступає публічна влада: публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада.

Б) Вільні та чесні вибори: народ обирає своїх представників шляхом регулярних, конкурентних та прозорих виборів - при цьому порядок проведення виборів чітко і детально регламентований та регульований через встановлення в профільному законодавстві етапно-стадійної характеристики виборчого процесу та конкретизації та деталізації відповідних виборчих процедур.

В) Голосування та референдуми: можливість прямої участі громадян у прийнятті рішень через встановлені в чинному законодавстві принципи та процедури голосування у виборчому та референдумному процесах, порядок підведення та обнародування їх результатів тощо.

Г) Право громадян на критику: можливість висловлювати свою думку та критикувати дії влади без залякувань через використання відповідних політичних прав та свобод і застосування легальних засобів та методів політичної пропаганди та агітації.

Г') Змагальність та опонентство: наявність різних політичних партій та ідей, що змагаються за підтримку громадян, створює конкурентний простір, в якому в межах законодавства та з використанням інформаційно-поведінкових технологій відбувається презентація політичних програм, що містять відповідні дії щодо трансформації суспільства і держави.

Д) Захист прав меншості: незважаючи на те, що рішення приймаються більшістю, права меншості мають бути захищені через використання відповідних заходів і процедур, що передбачають гарантовані законодавчо-процесуальні можливості участі її представників у соціально-політичному житті.

Е) Відповідальність влади: обрані представники повинні прислухатися до громадян та відповідати на їхні потреби.

Є) Свобода слова: право людини, її груп та асоціацій, а також інших учасників демократичного процесу вільно висловлювати свої думки, що є однією з ключових цінностей демократії.

Наведені засадничі настанови знаходять свій безпосередній прояв у формах демократії, які, в залежності від змістовного наповнення, формулюють відповідну роль населення в демократичному процесі у відповідному поведінково-діяльнісному дискурсі. При цьому, є стратегічно важливим визначити основного суб'єкта такого демократичного процесу, а саме:

- це є фізичні особи, що володіють громадянством або іншим правовим станом (іноземство, апатризм, біженство тощо), якщо це передбачено національним законодавством (*становна ознака - авт.*);

- такі фізичні особи є жителями відповідної території держави, на якій існують, функціонують та розвиваються територіальні локальні людські спільноти (територіальні громади) (*територіально-просторова ознака - авт.*);

- звідси такі фізичні особи виступають і як жителі і одночасно як члени такої громади (*ознака приналежності до специфічної людської спільноти - авт.*), ба більше,

- у своїй сукупності (зазвичай у відповідності до вікових цензів демократичного процесу і демократичних процедур), вони складають виборчий (електоральний) корпус (*ознака приналежності до виборчого або референдумного, або іншого демократичного процесу - авт.*), крім того

- кожний учасник демократичного процесу володіє відповідними правами і обов'язками, виступаючи активним або пасивним учасником його відповідних етапно-стадійних заходів та процедур, - звідси набуваючи відповідного правового статусу суб'єкта демократичного процесу (виборів, референдуму, загальних зборів тощо) (*ознака наявності правового статусу учасника демократичного процесу* - авт.), при цьому

- кожна людина - член електорального корпусу і одночасно житель-член ТГ, а також групи та асоціації, що створені людиною, приймаючи участь у демократичному процесі, набуває відповідних знань, вмінь та навичок з застосування та використання демократичних технологічних інструментів (*ознака наявності індивідуального, групового або колективного технологічного забезпечення демократичного процесу* - авт.)

Моделі (форми) демократичної взаємодії. Отже, найбільш часто використовуваними в історичній ретроспективі та сучасних умовах виступають три форми демократії (демократичної взаємодії): безпосередня, представницька і плебісцитарна.

Безпосередня демократія

Безпосередня демократія (або пряма демократія) - найбільш давня, виходячи з історичних часів існування і функціонування міст-полісів Стародавньої Еллади та муніципій республіканського Риму, форма управління, за якої громадяни приймають основні рішення безпосередньо, шляхом індивідуального голосування, а не через обраних ними представників. В суспільно-політичній практиці сучасних держав це досягається через використання і застосування таких демократичних інструментів, як вибори (в період голосування щодо обрання представницького корпусу або заміщення інституту посадових осіб держави та громади), референдуми, збори та народні ініціативи. У цій системі влада належить народу і здійснюється ним безпосередньо.

Основними характеристиками безпосередньої (прямої) демократії виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії для загальнонаціональних /вибори, референдуми, народна ініціатива/ та локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - безпосереднє прийняття владних рішень».

В) Прийняття рішень народом: Громадяни голосують безпосередньо з важливих питань, замість того, щоб делегувати це право обраним представникам.

Г) Інструменти реалізації:

Референдум: Голосування, за яким приймаються рішення з певних питань державного або місцевого значення.

Народна ініціатива: Процес, за яким громадяни формують і підтримують вимоги до парламенту або для референдуму.

Збори громадян: Збори для прийняття рішень щодо місцевих справ.

Г') Єдине джерело влади: Народ є єдиним джерелом влади в державі.

Д) Два основні види демократії: Безпосередня демократія доповнює представницьку демократію, де народ обирає представників, які ухвалюють рішення від його імені.

Представницька демократія

Представницька демократія (непряма або опосередкована демократія) - виступає як історично похідна та вдосконалена модель (форма) безпосередньої демократії, що виникла в результаті розвитку, оптимізації та вдосконалення останньої. Історичне виникнення представницької демократії сягає корінням в античність, але сучасна форма почала формуватися в епоху Відродження в італійських містах-республіках, таких як Венеція та Флоренція, де представники «середнього класу» (popolo) боролися за участь в управлінні. Подальший розвиток був зумовлений появою республіканських теорій та утвердженням представницького правління як основної форми народовладдя.

Отже, історично, представницька демократія виникає на етапі античності¹⁰ - саме тоді були закладені основи демократії в Стародавній Греції, зокрема в Афінах, де сформувалася перша демократична система, - однак, спочатку, це була пряма демократія, де громадяни брали участь в управлінні безпосередньо, а не через представників, хоча відповідні форми народного представництва починає замінюватися представництвом міських зборів. В період Середньовіччя у містах Північної Італії (Венеція, Флоренція) з'явилися форми народовладдя, які хоча значною мірою й копіювали грецькі та римські зразки, все ж спостерігались окремі випадки здійснення представницької демократії через цензи власності та родовитості. Висування на політичну арену «середнього класу» у містах-республіках епохи Відродження, що борючись за право брати участь в управлінні, призвело до появи перших представницьких форм влади. Розвиток демократії в містах-республіках актуалізував розвиток демократичних республіканських теорій, представниками яких були Марсиль Падуанський та Альтузій. Формування сучасної моделі представницької демократії, за якої громадяни обирають представників, що приймають рішення від їхнього імені, стала домінуючою формою правління, що базується на принципах представницького правління.

Звідси представницька демократія - це форма народовладдя, за якої народ реалізує свою владу не безпосередньо, а опосередковано, через обраних ним представників до органів влади. Ці представники, такі як депутати, що складають депутатський корпус на рівні парламенту держави або місцевих представницьких органів влади на рівні громади, ухвалюють рішення від імені своїх виборців та покликані захищати їхні інтереси через передбачені законодавством форми своєї депутатської діяльності. Така функціонально-концептуальна система координат робить представницьку демократію оптимально можливою, ефективно праксеологічною та конструктивно-управлінською для великих держав, де неможливо забезпечити регулярне зібрання всіх громадян (членів електорального корпусу, що складається з жителів-членів відповідних територіальних громад) для прямого голосування.

Основними характеристиками представницької демократії (непрямої або опосередкованої демократії) виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії для загальнонаціональних /вибори, референдуми, народна ініціатива/ та локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - обрані ним представники - прийняття владних рішень обраними та уповноваженими представниками народу».

В) Виборчий процес: Громадяни обирають своїх представників, які потім беруть участь у процесі прийняття рішень та законодавства від їхнього імені.

Г) Необхідність: Така система є необхідною, особливо у великих державах, де неможливо забезпечити регулярне безпосереднє зібрання всіх громадян для ухвалення рішень.

Г') Відмінність від прямої демократії: Представницька демократія відрізняється від прямої, де громадяни самостійно ухвалюють основні рішення на референдумах або зборах.

Д) Сутність: Основна ідея полягає в делегуванні владних повноважень обраним представникам, які діють в інтересах тих, хто їх обрав.

Плебісцитарна демократія

В історичній ретроспективі плебісцит формується як форма всенародного голосування (або різновид референдуму) з важливих питань, що стосуються зазвичай державної приналежності території, політичної долі держави або інших життєво важливих питань. Сам термін «плебісцит» походить від Стародавнього Риму, де він означав рішення, ухвалені плебеями (плебсом), тобто простим народом. У сучасному розумінні плебісцит є формою прямої демократії, коли народ голосує з

¹⁰ Історія представницької демократії. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=історія+представницької+демократії>

конкретного питання. Варто розуміти, що за своїм призначенням, плебісцити найчастіше проводяться для вирішення питань на рівні загальнонаціонального голосування про належність території до тієї чи іншої держави, про зміну державного устрою, або інших ключових політичних питань, коли влада потребує прояв і результат політичної волі всього електорального корпусу.

Плебісцитарна демократія (референдумна, мандатна, партійна) - це модель демократії, де безпосередній політичний вплив народу зводиться до схвалення або заперечення рішень, які пропонуються владою, тобто, він імперативно обмежений схемою або «схвалити», або «заперечити» - саме таким чином здійснюється прямий вплив народу на політику Її також називають партійною, що означає, що влада концентрується серед виборних членів партії¹¹. Звідси у сутнісно-змістовному демократичному розумінні вона характеризується обмеженим прямим волевиявленням народу, яке зазвичай виявляється через плебісцити (загальнонародні голосування) або референдуми.

Основними характеристиками плебісцитарної (референдумної, мандатної, партійної) демократії виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії для загальнонаціональних /вибори, референдуми (включаючи й плебісцити), народна ініціатива/ та локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - використання референдумних процесуально-процедурних механізмів - безпосереднє прийняття владних рішень щодо важливіших питань соціально-державного життя, що є обов'язковими для публічної влади».

В) Сутність: це форма демократії, яка покладається на безпосереднє звернення до народу для отримання згоди на конкретні, заздалегідь сформульовані питання, що є принципово важливими як для влади, так й для населення (учасників референдуму /референдумного корпусу/, що зазвичай співпадає з електоральним корпусом).

Г) Обмежений прямий вплив: народ бере участь у політиці переважно через голосування (вибори, референдуми), де його вплив зводиться до механістичного схвалення чи відхилення рішень.

Г') Роль партій: публічна державна та муніципальна влади зазвичай зосереджені в руках політичних партій, які представляють інтереси народу і приймають рішення від його імені.

Д) Відмінність від інших форм: на відміну від представницької демократії (де громадяни обирають представників для ухвалення рішень) або прямої демократії (де громадяни беруть участь у голосуванні з широкого кола питань) - при всій схожості у механіко-технологічній реалізації, плебісцитарна демократія зосереджена на конкретних пропозиціях.

Е) Практичне значення: Ця модель часто використовується для прийняття важливих рішень, таких як зміна конституції, або для вирішення суперечливих питань, що дозволяє владі отримати мандат довіри від народу.

Є) Пряма участь: крім голосувань, ця модель також включає інші форми участі народу в політичному житті, такі як страйки, мітинги, петиції тощо.

Своєю чергою, існують й інші моделі (форми) демократичної взаємодії людини, територіальної громади та публічної влади, що характеризуються відносно новим демократичним наповненням і потенціалом, в залежності від ступеня і форм залученості членів електорального корпусу і одночасно жителів-членів ТГ, а також від готовності публічної влади позитивно взаємодіяти з ними - результатом чого виступає побудова якісно нової колабораційної парадигми. До таких моделей (форм) відносяться наступні:

¹¹ Щербак С. (2021). *Макс Вебер і сучасна плебісцитарна демократія*: Спадщина Вебера: на перехресті традицій. Філософська думка, (1), 135-148. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135>

Партисипативна демократія

Історія партисипативної демократії умовно бере початок з V ст. до н. е. (м. Афіни, Стародавня Еллада), а після Другої світової війни поступове розширення виборчих прав, процеси емансипації проклали шлях до її масштабного розвитку. У 80-х рр. XX ст. у Західній Європі та США ідея партисипативної демократії набрала обертів - найбільший внесок у її поширення зробили Б. Барбер, К. Макферсон, Дж. Менсбридж, К. Пейтмен, Дж. Циммерман та С. Шалом. Результатом тривалого шляху трансформації змісту демократії, яка протягом кількох століть сприймалася як засіб включення незможних індивідів у простір політики, стало розуміння партисипативної демократії як неодмінного процесу вимоги ротації керівників, розбору соціальних ієрархій і зміни сприйняття суті свободи. Еволюція ідеї партисипативної демократії, перш за все, пов'язана з проголошенням пріоритетності свобод людини перед інтересами держави¹².

Отже, партисипативна демократія (*демократія участі*) - це модель, де громадяни активно беруть участь у прийнятті політичних, соціальних та економічних рішень в повсякденному житті, зазвичай, на рівні територіальної громади, а не лише через вибори, - саме це й робить її змішаною формою між прямою та представницькою демократією. Отже, така система дозволяє людям безпосередньо впливати на процес управління протягом усього його циклу, а не тільки обираючи представників, ба більше - це модель демократії, яка поєднуючи елементи представницької та прямої демократії, реально прагне до розширення участі громадян (членів електорального корпусу, а також тих фізичних осіб, що до нього не входять, а саме жителів-членів громади) у прийнятті рішень понад традиційні вибори. Вона надає вказаним особам ширші можливості для прямого впливу на управління через обговорення та інші форми участі, а не лише шляхом голосування за представників.

Основними характеристиками партисипативної демократії (демократії участі) виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії частково для загальнонаціональних /вибори, референдуми, народна ініціатива/ та в повному обсязі для локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - обговорення проєктів владних рішень публічної влади та застосування інших форм суспільної дискусії щодо них - прийняття рішень публічною владою по підсумках обговорення таких проєктів».

В) Змішана форма: це гібридна система, що поєднує виборних представників із прямою участю громадян (членів електорального корпусу, а також тих фізичних осіб, що до нього не входять, а саме жителів-членів громади), - таким чином розширюються управлінські можливості всіх повнолітніх членів територіальної локальної людської спільноти, без врахування їх правового стану.

Г) Залучення громадян (жителів): Забезпечує можливості для всіх членів локального суспільства (членів електорального корпусу, а також тих фізичних осіб, що до нього не входять, а саме повнолітніх жителів-членів громади) робити значний внесок у прийняття рішень.

Г) Обговорення як основа: На відміну від традиційних демократій, де легітимність закону переважно залежить від голосування, партисипаторна демократія надає значну вагу обговоренню та досягненню консенсусу, що є її основним джерелом легітимності.

Д) Відмінність від інших форм демократії: а) представницька демократія: населення обирає своїх представників, які ухвалюють рішення від його імені; б) пряма демократія: громадяни безпосередньо ухвалюють рішення без посередників (наприклад, на референдумах); в) плюралістична демократія: влада розподілена між багатьма недержавними організаціями та державою, які конкурують між собою.

¹² Нікітенко Л.О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.63>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/66.pdf>

Е) Розширення можливостей: Збільшує коло людей, які мають доступ до процесу прийняття рішень.

Деліберативна демократія

Поняття «деліберативний» (від фр. обговорювати, сперечатися) введено в науковий обіг завдяки роботам Дж. Дьюї, розвиток в політичній теорії отримало в роботах Й. Когена, К.-П. Риппа, ґрунтовне обґрунтування надав Ю. Хабермас. «Серце деліберативної політики полягає у низці дискусій та переговорів, які роблять можливим раціональне рішення прагматичних, моральних та етичних питань...»¹³. Деліберативність - це процес прийняття рішень, заснований на раціональному, аргументованому обговоренні та пошуку консенсусу, який враховує різні думки та ідеї. Вона передбачає відкритість до аргументів інших учасників дискусії та готовність до співпраці, спрямованої на соціальне порозуміння та спільне формування порядку денного.

Джерело терміну: Поняття тісно пов'язане з філософією Юргена Габермаса.

Суть: Це підхід до прийняття рішень, де головну роль відіграє не конфронтація, а раціональний діалог, де учасники з повагою вислуховують та аналізують аргументи один одного.

Мета: Досягнення суспільного консенсусу та прийняття рішень, які є легітимними, оскільки були сформовані в процесі обговорення, а не нав'язані.

На думку вітчизняних дослідників А.В. Сакун, Т.І. Кадлубович, Д.С. Черняк, досліджуючи державу як політичний інститут в умовах глобалізації та діджиталізації¹⁴, стверджують, що остання має змінюватися, відповідати критеріям публічної політики, максимальної ефективності та утвердження нових принципів забезпечення конкуренції держав. Українська держава, залишаючись вірною обраній стратегії розвитку з орієнтацією на демократичний шлях розвитку, європейську інтеграцію та прихильність європейським цінностям, трансформується та модернізується, формуючи сучасну модель публічного управління, що ґрунтується на засадах ноосферної філософії, принципах деліберативної демократії та концепції «рецептивного» адміністрування, які передбачають встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у політичній сфері суспільства. Узагальнено погляди науковців на поняття «державна політика», «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління». Авторами розглянуто засади концепції ноосферної філософії, в основі якої визнання сфери розуму, моралі та справедливості як джерела управління, політики та влади. А також концепцію «рецептивного адміністрування», яка дозволяє здійснити перехід до держави-партнера, де кожен громадянин має право брати участь у напрацюванні публічних рішень, змінює соціум як такий, формує деліберативну громадську думку. Реалізація моделі «рецептивної» держави призводить до підсилення засад громадянського суспільства, з'являються нові концепції участі громадян в державному управлінні, відбувається розподіл владних повноважень, модернізуються інформаційні системи. Визначено, що сучасна державно-управлінська система набуває властивостей проактивності, адаптивності, нелінійності, комунікативності. Значна увага приділена політичній комунікації в сучасному суспільстві, особливостям спілкування в «мережевому» політичному просторі, реалізації деліберативної політики. Причому, в інформаційному суспільстві комунікативний аспект управлінської діяльності стає провідним та сприяє формуванню нового типу комунікативних взаємин держави з громадянами, роблячи політику держави публічною та прозорою, а деліберативність стає основою державно-управлінської системи. Зазначається, що у вказаних процесах неабияку роль відіграє громадянська освіта, яка здатна сформувати низку компетентностей свідомого громадянина (у нашому розумінні, фізична особа, що володіє будь-яким правовим ста-

¹³ Habermas J. «Die Einbeziehung des Anderen: Essays zur politischen Theorie». Studien zur politischen Theorie. URL: <https://dnb.info/948229802/04>

¹⁴ Сакун А.В., Кадлубович Т.І., Черняк Д.С. Деліберативність як основа державно-управлінської системи в умовах глобалізації та діджиталізації. Регіональні студії. 2022. №30. С. 91-97. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.15>

ном та законно знаходиться на території держави перебування через постійне проживання в межах відповідної ТГ - авт.), що робить можливим встановити суб'єкт-суб'єктні відносини між державою, владою та суспільством, перетворити державу на сучасну та конкурентоспроможну¹⁵.

Деліберативна демократія (*демократія вибору*) - це модель демократії, в якій політичні рішення ухвалюються на основі раціонального та аргументованого громадського дискурсу з метою досягнення консенсусу. Це означає, що процес прийняття рішень ґрунтується на публічних обговореннях, де різні точки зору обговорюються з урахуванням доказів та логіки, а не лише на підрахунку голосів.

Основними характеристиками деліберативної демократії (демократії вибору) виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії в процесі реалізації загальнонаціональних /вибори, референдуми, народна ініціатива/ та локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - широке і вільне демократичне обговорення рішень публічної влади - прийняття публічною владою рішень по підсумках такої соціальної дискусії».

В) Громадський дискурс: Наголошується на важливості публічних дебатів як джерела легітимності влади.

Г) Пошук консенсусу: Метою є не просто виявлення волі більшості, а пошук рішень, на які можуть погодитися різні сторони.

Г') Раціональне обґрунтування: Дискусія має бути раціональною та аргументованою, базуватися на фактах і логіці.

Д) Вплив громадянського суспільства: Ця модель прагне наділити громадянське суспільство правом обговорювати політичні рішення та впливати на них, забезпечуючи при цьому поінформованість та свідомість громадян.

Агональна демократія

У своїй концепції агоністичної моделі демократії (від грец. ἀγών (агон) - боротьба, змагання) сучасні соціальні теоретики Ш. Муфф та Е. Лакло запропонували визначати політичне як перманентний антагонізм (друг/ворог), уникнути якого жодному суспільству ніколи не вдасться. Відповідно, завдання політики, на їхню думку, полягає в тому, щоб перевести антагонізм в єдиний символічний простір, в якому антагонізм перетворюється на агонізм (ми/вони), що визнає різницю ідентичностей та «нормальність» їхнього протистояння в боротьбі за право завжди часткової та тимчасової конституалізації гегемоністської¹⁶.

Демократія, на думку Муфф і Лакло, є універсальністю, яка знаходить себе як таку через акти тимчасових перетворень на конкретну партикулярність, яка, своєю чергою, сама прив'язується до універсального як відкритого горизонту, але не як до певного принципу. Отже, «універсальність несумісна з будь-якою партикулярністю і, проте, неспроможна існувати поза партикулярного»¹⁷. Ідентичність - це завжди незавершений проект, оскільки не має універсального референта, який має необхідне тіло і необхідний зміст, так що відмінність ніколи не може бути повністю конституційована як відмінність, а дистанція між універсальним і партикулярним - подолана¹⁸.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Held David. *Models of Democracy*, 3rd Edition. Cambridge. Copublished with Polity Press, 2006. 352 p.

¹⁷ Муфф Ш. Простори публічної полеміки, демократична політика та динаміка настроїв. URL: <http://politzone.in.ua/index.php?id=220>

¹⁸ Laclau E. *Universalism, Particularism and the Question of Identity*. Rajchman, J. (ed.) *The Identity in Question*. New York: Routledge, 1995. P. 101.

Агональна демократія (*демократія ідентичності*) - це концепція, яка підкреслює демократію як процес постійного **змагання** між різними ідеями, групами та інтересами, а не як статичну систему. Вона виходить з того, що демократія - це динамічний процес боротьби та конфлікту, а не гармонійне узгодження.

Основними характеристиками агональної демократії (демократії ідентичності) виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: існують та функціонують публічна державна влада та публічна самоврядна (муніципальна) влада (використання цієї форми /моделі/ демократії в процесі реалізації загальнонаціональних /вибори, референдуми, народна ініціатива/ та локальних виборчих процедур /локальна інтерпретація національних виборчих процедур/).

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - широке та вільне обговорення проектів рішень публічної влади в процесі дискусії з можливими (практично бажаними) конфліктними ситуаціями та застосуванням різних примирливих процедур - прийняття по підсумках цього процесу публічною владою відповідних рішень».

В) **Концепція:** Агональна демократія розглядає демократичне управління як постійне протистояння та боротьбу за владу і вплив, що є невід'ємною частиною демократичного процесу.

Г) **Джерело:** Назва та сутність цієї концепції походить з семантичного розуміння давньогрецького слова «агон» (боротьба, змагання) і ґрунтується на ідеї, що конфлікт є конструктивним, а не руйнівним.

Г') **Відмінність:** Вона відрізняється від інших концепцій, які акцентують на консенсусі та співпраці, і наголошує на ролі змагання та конкуренції у формуванні суспільного ладу.

Агрегативна демократія

Проблематику агрегативної демократії досить детально досліджував видатний австрійсько-американський економіст, політолог, соціолог і історик Й. Шумпетер в своїй праці «Капіталізм, соціалізм та демократія», що була видана у 1947 році¹⁹. Агрегативну модель демократії цей дослідник протиставляє класичній моделі демократії, що пропагує принципи загального блага. На його думку, класична парадигма демократії є не тільки неефективною, але і шкідливою, оскільки вона перешкоджає економічному розвитку та поступу, що стає загрозою для стабільності суспільства. Саме тому цей автор розвиває положення, згідно до якого приватні, а не суспільні, інтереси представляються більш ефективними та здатними стабілізувати суспільство. Тобто, на нашу думку, йдеться, по-перше, про суттєве посилення ролі і значення локальної демократії, що інтенсивно продукує приватні інтереси від імені людини, її груп та асоціацій; по-друге, про те, що на думку Й. Шумпетера, ідея «влади народу» (в значенні «влада всіх») підмінюється «владою групи», яка була легітимним шляхом допущена до влади²⁰. Варто констатувати, що дана модель видозмінює класичне уявлення про демократію, перетворюючи його з мети в засіб. За умов класичної демократії відбувається процес відчуження індивіда, оскільки він не спроможний впливати на формування та прийняття політичного рішення, а його функція зводиться до банального процесу голосування, в якому часто відсутня альтернатива. В той же час, в умовах агрегативної демократії прояв індивідуальної позиції на «низовому рівні» соціуму у появі альтернативних позицій, - суттєво посилює роль і значення позиції кожного жителя-члена громади.

Отже, агрегативна демократія (*демократія плюралізму*) - це модель (форма) демократії, що пов'язана з функціонуванням публічної муніципальної влади, яка передбачає не тільки вирішення місцевих питань, але й організацію взаємодії між різними рівнями влади та інститутами, - ба бі-

¹⁹ Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Демократія: критичний погляд. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 1. С. 32-39. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.5>

²⁰ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм та демократія. Київ: Основи, 1995. С. 117.

льше, цей термін використовується в контексті взаємодії суспільства та публічної влади для досягнення спільних рішень, де основний спосіб реалізації влади та впливу народу полягає у прямому голосуванні (агрегуванні) за окремими рішеннями або вибором представників. Її також називають демократією через голосування, що означає плюралізм думок та їхнє об'єднання через голоси громадян.

У інноваційному розумінні та парадигмальному контексті, це форма демократії, що передбачає вирішення питань шляхом об'єднання (агрегації) волевиявлень громадян, що є основою публічної самоврядної (муніципальної) влади. Варто зазначити, що терміносистема «агрегативна демократія» є менш поширеною у використанні, ніж інші форми демократії, тому чіткого загальноприйнятого визначення в сучасній політологічній теорії і науці фактично не існує, але його можна трактувати таку модель, як таку, що базується на механізмі збору та узагальнення індивідуальних думок для прийняття колективних рішень.

Основними характеристиками агрегативної демократії (демократії плюралізму) виступають наступні настанови:

А) Публічна влада: агрегативна демократія є формою демократії, що виникає завдяки становленню, формуванню, існуванню і функціонуванню публічної муніципальної влади як відносно самостійного та автономного рівня публічної влади.

Б) Система координат щодо прийняття владних рішень: «Народ (електоральний корпус, повнолітні жителі-члени територіальної громади) - використання публічною владою механізмів збору та узагальнення індивідуальних думок жителів-членів територіальної громади щодо проєктів владних рішень - прийняття владних рішень через голосування електорального корпусу».

В) Збір волевиявлень: Ключовим елементом профільної моделі (форми) демократії виступає збір та узагальнення індивідуальних думок громадян (суб'єктів електорального корпусу, а також жителів-членів територіальної громади), - причому, публічна самоврядна (муніципальна) влада формується як результат функціонування такого збору голосів, а не лише через представницькі органи.

Г) Вирішення проблем: основна функція такої моделі полягає у вирішенні проблем на місцевому рівні, проте вона також охоплює ширші процеси, пов'язані з взаємодією між різними рівнями влади та інституціями.

Г') Взаємодія та згода: така модель передбачає організацію процесу, де інтереси різних груп та інститутів (у нашому випадку, муніципалітетів) агрегуються, тобто об'єднуються для досягнення спільної мети²¹, - отже, рішення приймаються шляхом голосування: громадяни висловлюють свою волю, голосуючи "за" або "проти" певних пропозицій чи кандидатів.

Д) Плюралізм думок: у цій моделі цінується розмаїття поглядів, а їхнє об'єднання відбувається через процес голосування.

Е) Наголос на волі народу: головний принцип полягає в тому, що влада належить народу, і він висловлює свою волю безпосередньо або через обраних представників.

Є) Прийняття рішень: рішення приймаються на основі сукупності «агрегованих» позицій громадян (суб'єктів електорального корпусу, жителів-членів територіальної громади).

Ж) Відмінність від інших форм:

а) від прямої демократії, що передбачає безпосереднє схвалення рішень усіма громадянами на референдумах чи зборах, агрегативна демократія може бути проміжною формою, що об'єднує індивідуальні думки через певні механізми;

б) від представницької демократії, що передбачає, що народ делегує повноваження представникам, які діють від його імен, агрегативна ж демократія може надавати громадянам більш прямий вплив на прийняття рішень;

²¹ Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Демократія: критичний погляд. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія Право. Випуск 81: частина 1. С. 32-39. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.5>

в) на відміну від дорадчої (деліберативної) демократії, де акцент робиться на обговоренні та пошуку консенсусу, агрегативна демократія більше фокусується на підрахунку голосів та визначенні переможця.

Аналіз існуючих в теорії та на практиці моделей (форм) демократичної взаємодії людини, громади та публічної влади на рівні локального соціуму свідчить про їх достатньо високий організаційно-функціональний та ефективно-результативний потенціал, який може бути реалізований насамперед не тільки завдяки достатньо високому рівню політичної і правової культури, а й високому ступеню соціальної активності жителів-членів територіальних громад, що усвідомлюють і розуміють роль і значення такої взаємодії для розвитку і вдосконалення умов існування територіальних локальних людських спільнот. А звідси можна констатувати, що подальший розвиток і вдосконалення таких форм демократичної взаємодії, що базуються на політичній участі людини, її груп та асоціацій у загальнодемократичному процесі, включаючи й появу нових моделей, - особливо, враховуючи загальнодемократичні тенденції до розвитку локального соціуму в епоху глобалізації, володіє позитивною перспективою, бо, по-перше, фактично змінює не тільки логіку реалізації публічної влади, враховуючи демократизацію соціального і державного життя, - а й, по-друге, об'єктивує зміну логіки процесів супроводження і забезпечення її формування і конституювання, тобто через трансформацію профільних форм демократичної взаємодії.

Висновки. Резюмуючи та узагальнюючи положення, що викладені вище, можна дійти наступних висновків:

- моделі (форми) демократії, що використовуються або можуть використовуватися в межах локального соціуму варто усвідомлювати і розуміти як моделі (форми) демократичної взаємодії, що виникають між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою;

- особлива актуальність, змістовна наповненість та поведінково-діяльнісна ідентифікація моделей (форм) демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою детермінується тим, що людина, її групи та асоціації існують саме в просторових умовах локального соціуму, що базується на територіальній локальній людській спільноті (територіальній громаді), яка функціонує в умовах місцевого самоврядування, в філософському стані повсякденності, в процесі реалізації вказаними суб'єктами своїх екзистенційних інтересів через реалізацію своїх конституційних прав, свобод і обов'язків, - причому, саме в таких соціально-нормативних умовах кожна людина, по-перше, здійснює свій життєвий цикл; по-друге, реалізує свої життєві настанови; та, по-третє, виконуючи репродуктивну функцію щодо продовження свого роду (фертильна частина членів ТГ);

- моделі (форми) демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою виступають єдиним оптимальним, ефективним і конструктивним засобом, за допомогою якого можуть бути вирішені нагальні питання політичного існування, функціонування та розвитку локального соціуму, що проявляються зовні у формуванні публічно-владного порядку денного, в якому людина відіграє основоположну роль суб'єкта-об'єкта державного управління;

- деякі моделі (форми) демократичної взаємодії між людиною, територіальною громадою та муніципальною владою є історично устояними, організаційно супроводженими і нормативно забезпеченими (безпосередня, представницька, плебісцитарна), деякі, хоча й володіють відповідною історичною і теоретичною ретроспективою, а також політичною практикою застосування (партиципативна, деліберативна, агональна, агрегативна), все ж виступають перспективними для втілення і застосування у локальному соціумі, бо представники останнього характеризуються низьким рівнем розвитку системи індивідуальних політичних цінностей, а звідси й політичної культури, високим рівнем правового нігілізму та недостатньою індивідуальною, груповою і колективною соціальною відповідальністю відносно стабільного існування та функціонування локального соціуму;

- в процесі формування, організаційно-процесуального супроводження і нормативно-правового забезпечення, а також практичної реалізації моделей (форм) демократичної взаємодії між лю-

диною, територіальною громадою та муніципальною владою важливу роль відіграють органи публічної самоврядної (муніципальної) влади, а також соціально активні жителі-члени територіальних громад, що становлять важливу частину електорального корпусу, який й виступає основним суб'єктом застосування і використання демократичного інструментарію публічної влади.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Habermas J. «Die Einbeziehung des Anderen: Essays zur politischen Theorie». Studien zur politischen Theorie. URL: <https://d-nb.info/948229802/04>
2. Held David. Models of Democracy, 3rd Edition. Cambridge. Copublished with Polity Press, 2006. 352 p.
3. Laclau E. Universalism, Particularism and the Question of Identity. Rajchman, J. (ed.) The Identity in Question. New York: Routledge, 1995. P. 101.
4. Історія представницької демократії. Штучний інтелект. URL: Історія представницької демократії. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=історія+представницької+демократії>
5. Баймуратов М. Публічна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. Вісник АПСВТ, 2018, №1. С. 41-44.
6. Баймуратов М., Кофман Б. (2023). Парадигма «права людини - муніципальні права людини - муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. Scientific Collection «Inter-Conf», (176), 97-105. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>
7. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. Юридична освіта і правова держава. Одеса, 1997. С. 96-101.
8. Баймуратов М.О. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право. 2021. № 2. С. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3
9. Боярський О.О. Модернізація форм демократичної участі людини у місцевому самоврядуванні в умовах глобалізації. Evropský Politický A Právní Diskurz. 2021. Volume 8. Issue 4. P. 44-60. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-4/07.pdf>
10. Гайко О. Парадигми демократії: агрегативна (Й. Шумпетер), деліберативна (Ю. Хабермас) та агоністична (Ш. Муфф). Соціологія у (пост)сучасності: Збірн. тез доповідей учасників VII Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 13 - 15 квітня 2009 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 51-53 URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/f1ded00a-41e0-4854-92ec-8a4e8c820129/content>
11. Когнітивність. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=когнітивність+це>
12. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Демократія: критичний погляд. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 1. С. 32-39. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.5>
13. Муфф Ш. Простори публічної полеміки, демократична політика та динаміка настроїв. URL: <http://politzone.in.ua/index.php?id=220>
14. Нікітенко Л.О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.63>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/66.pdf>
15. Сакун А.В., Кадлубович Т.І., Черняк Д.С. Деліберативність як основа державно-управлінської системи в умовах глобалізації та діджиталізації. Регіональні студії. 2022. №30. С. 91-97. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.15>
16. Черчіль про демократію. Штучний інтелект. URL: <https://www.google.com/search?q=вінстон+черчилль+про+демократію>
17. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм та демократія. Київ: Основи, 1995. 528 с.
18. Щербак С. Макс Вебер і сучасна плебісцитарна демократія. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135>

Перелік юридичних документів:

19. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні. Страсбург, 5 лютого 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318
20. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

References

Bibliography:

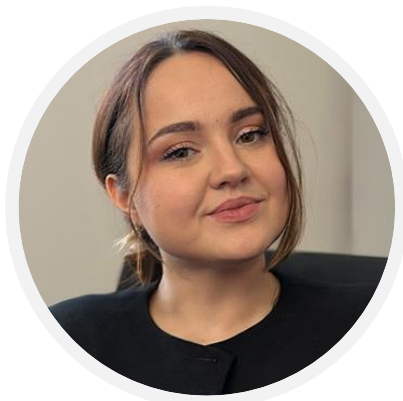
1. Baimuratov M. Publichna vlada v systemi publichnoi vlady v Ukraini v umovakh munitsypalnoi reformy. *Visnyk APSVT*, 2018, №1. S. 41-44.
2. Baimuratov M., Kofman B. (2023). Paradyhma «prava liudyny - munitsypalni prava liudyny - munitsypalna liudyna» yak stratehichniy napriam rozvytku derzhavnosti v umovakh hlobalizatsii. *Scientific Collection «InterConf»*, (176), 97-105. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>
3. Baimuratov M.O. Lokalna systema zakhystu prav liudyny v Ukraini: sutnist ta stanovlennia. *Yurydychna osvita i pravova derzhava*. Odesa, 1997. S. 96-101.
4. Baimuratov M.O. Mizhnarodne munitsypalne pravo yak haluz mizhnarodnoho publichnoho prava: do pytannia pro formuvannia haluzi. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Serii: Pravo. 2021. № 2. S. 7-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_2_3
5. Boiarskyi O.O. Modernizatsiia form demokratychnoi uchasti liudyny u mistsevomu samovriaduvanni v umovakh hlobalizatsii. *Evropský Politický A Právní Diskurz*. 2021. Volume 8. Issue 4. R. 44-60. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-4/07.pdf>
6. Cherchil pro demokratiuu. *Shtuchnyi intelekt*. URL: <https://www.google.com/search?q=vins-ton+cherchill+pro+demokratiuu>
7. Habermas J. «Die Einbeziehung des Anderen: Essays zur politischen Theorie». *Studien zur politischen Theorie*. URL: <https://d-nb.info/948229802/04>
8. Haiko O. Paradyhmy demokratii: ahrehatyvna (Y. Shumpeter), deliberatyvna (YU. Khabermas) ta ahonistychna (SH. Muff). *Sotsiologhiia u (post)suchasnosti: Zbirn. tez dopovidei uchasnykiv VII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv ta aspirantiv (Kharkiv, 13 - 15 kvitnia 2009 r.)*. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina, 2009. C. 51-53 URL: <https://ekhnur.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/f1ded00a-41e0-4854-92ec-8a4e8c820129/content>
9. Held David. *Models of Democracy*, 3rd Edition. Cambridge. Copublished with Polity Press, 2006. 352 p.
10. Istoriiia predstavnytskoi demokratii. *Shtuchnyi intelekt*. URL: <https://www.google.com/search?q=istoriia+predstavnytskoi+demokratii>
11. Kohnityvnist. *Shtuchnyi intelekt*. URL: <https://www.google.com/search?q=kohnityvnist+tse>
12. Kononenko YU.S., Dzholos S.V. *Demokratiia: krytychnyi pohliad*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2024. Serii PRAVO. Vypusk 81: chastyna 1. S. 32-39. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.5>
13. Laclau E. *Universalism, Particularism and the Question of Identity*. Rajchman, J. (ed.) *The Identity in Question*. New York: Routledge, 1995. P. 101.
14. Muff SH. *Prostory publichnoi polemiky, demokratychna polityka ta dynamika nastroiv*. URL: <http://politzone.in.ua/index.php?id=220>
15. Nikitenko L.O. *Evoliutsiia idei partysypatyvnoi demokratii*. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.63>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/66.pdf>
16. Sakun A.V., Kadlubovych T.I., Cherniak D.S. *Deliberatyvnist yak osnova derzhavno-upravlynskoi systemy v umovakh hlobalizatsii ta didzhitalizatsii*. *Rehionalni studii*. 2022. №30. S. 91-97. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.15>
17. Shcherbak S. *Maks Veber i suchasna plebistsytarna demokratiia*. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135>
18. Shumpeter Y. *Kapitalizm, sotsializm ta demokratiia*. Kyiv: Osnovy, 1995. 528 s.

List of legal documents:

19. *Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
20. *Konventsiiia pro uchast inozemtsiv u suspilnomu zhytti na mistsevomu rivni*. Strasburh, 5 liutoho 1992 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318

УДК 342.8

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.6

Вікторія Дубас

Доктор філософії права, доцентка кафедри конституційного права
юридичного факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка,
Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9918-8239

E-mail: viktoriia.dubas.lnu@gmail.com

Подано до друку: 02.10.2025

Рецензія 1: 28.11.2025

Рецензія 2: 19.11.2025

Затверджено до друку: 10.12.2025

ЗМІНИ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

REFORMING UKRAINE'S ELECTORAL LEGISLATION: ON THE ROAD TO THE EUROPEAN UNION

Viktoriia Dubas

Phd, Associated Professor of Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the study of changes in Ukraine's electoral legislation in the context of European integration and harmonization with the legal standards of the European Union. Special attention is paid to the analysis of the constitutional foundations of electoral law, the provisions of the Electoral Code of Ukraine, and international legal norms that define the principles of conducting democratic elections. The norms of the European Union law regarding the participation of EU citizens in local elections and elections to the European Parliament are examined, as well as the possibilities and limitations of implementing these standards in Ukrainian legislation.

The article analyzes the legal foundations for the participation of EU citizens in elections, the mechanisms for ensuring active and passive electoral rights, and the balance between national interests and European integration obligations. Particular attention is paid to issues of amending the Constitution of Ukraine under martial law and to distinguishing between the political rights of Ukrainian citizens and citizens of EU member states who permanently reside in Ukraine.

It is established that adapting Ukraine's electoral legislation to the European Union standards requires taking into account security, legal, and constitutional constraints, as well as ensuring a balance between European integration aspirations and the protection of national identity. The conclusions substantiate the thesis that reforming Ukraine's electoral legislation is an important element in implementing democratic principles and the country's European integration course. The reform process should combine constitutional principles,

national interests, and Ukraine's international obligations, while also considering the specifics of the internal security situation and the needs of civil society.

Keywords: electoral legislation, democracy, electoral rights, Electoral Code of Ukraine, European integration, European Union directives, local elections, active and passive electoral rights, national security, constitutional identity, local self-government.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню змін виборчого законодавства України в контексті європейської інтеграції та узгодження з правовими стандартами Європейського Союзу. Особлива увага приділяється аналізу конституційних засад виборчого права, положень Виборчого кодексу України та міжнародно-правових норм, що визначають принципи проведення демократичних виборів. Досліджено норми права Європейського Союзу щодо забезпечення участі громадян держав-членів ЄС у місцевих виборах та виборах до Європейського парламенту, а також визначено можливості та обмеження імплементації цих стандартів у законодавство України.

У статті проаналізовано правові засади участі громадян держав-членів ЄС у виборах, механізми забезпечення активного та пасивного виборчого права, а також співвідношення національних інтересів і євроінтеграційних зобов'язань. Особливу увагу приділено питанням внесення змін до Конституції України в умовах воєнного стану та розмежуванню політичних прав громадян України та громадян держав-членів ЄС, які постійно проживають на території України.

Встановлено, що адаптація українського виборчого законодавства до стандартів Європейського Союзу потребує врахування безпекових, правових і конституційних обмежень, а також забезпечення балансу між євроінтеграційними прагненнями та захистом національної ідентичності. У висновках обґрунтовано тезу, що реформування виборчого законодавства України є важливим елементом реалізації демократичних принципів та євроінтеграційного курсу держави. Процес реформування має поєднувати конституційні принципи, національні інтереси та міжнародні зобов'язання України, водночас враховуючи специфіку внутрішньої безпекової ситуації та потреби громадянського суспільства.

Ключові слова: виборче законодавство, демократія, виборчі права, Виборчий кодекс України, європейська інтеграція, директиви Європейського Союзу, місцеві вибори, активне і пасивне виборче право, національна безпека, конституційна ідентичність, місцеве самоврядування.

*«І як держава потребує принципу правонаступництва, щоб існувати в часі, так вона потребує й інтеграції, щоб існувати у просторі»
Тімоті Снайдер¹*

Вступ. Можливо, однією з ключових характеристик функціонування демократичного порядку є здатність держави організувати чесні та справедливі вибори, аби забезпечити кожному громадянину можливість реалізувати своє право голосу. Право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування гарантується статтею 38 Конституції України. Однією з основних форм реалізації цього права є участь громадян у виборах, які слугують механізмом формування представницьких органів влади. Попри те, що в науковій літературі виокремлюється значна кількість інших форм безпосередньої демократії (наприклад, народна законодавча ініціатива, мирні зібрання, петиції, відкликання обраної особи тощо)², саме вибори вирізняються серед них правовою природою, політичним значенням та наслідками для формування системи публічної влади.

¹ Цит. за: Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен, 2020. С. 297.

² Конституція України. Науково-практичний коментар / (редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; вступ. сл. В. Зеленського); за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. - Харків: Право, 2024. С. 324-326

Так, вибори є важливим механізмом впливу громадян на прийняття політичних рішень та на визначення основних пріоритетів державного розвитку. Водночас проведення виборів не має розглядатися як самоціль для демократичної держави. З цього погляду, Конституційний Суд України у Рішенні від 28.04.2009 № 8-рп/2009 зазначає, що «визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад має встановлений Основним Законом України порядок формування органів державної влади, зокрема періодичність їх обрання та призначення»³. Тому важливого значення набуває не лише регулярність виборчого процесу, а й забезпечення його відповідності загально визнаним принципам виборчого права. Проблематика проведення виборів в Україні вже ставала предметом наукового аналізу в попередніх дослідженнях⁴. Водночас слід наголосити, що сьогодні проведення виборів в Україні ускладнене безпековими викликами та дією правового режиму воєнного стану, що унеможлиблює їх організацію у передбачений законодавством порядок. Однак це не означає, що наукова та правотворча дискусія щодо вдосконалення виборчого законодавства має бути призупинена. Навпаки, вже сьогодні доцільно напрацьовувати ініціативи, спрямовані на вдосконалення виборчого процесу та його подальшу гармонізацію з європейськими демократичними стандартами в контексті євроінтеграційного курсу України. З огляду на це, метою цього дослідження є аналіз необхідних змін виборчого законодавства України задля узгодження зі стандартами Європейського Союзу.

Основний виклад. Примітно, що суспільні відносини, пов'язані з реалізацією представницької демократії, регулюються на конституційному рівні. Зокрема, відповідні правові норми закріплені у Розділі III Конституції України, що свідчить про їхню особливу значущість та перебування під посиленою правовою охороною. На конституційному рівні закріплюються й принципи виборчого права, зокрема положення статті 71 Конституції України визначають, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення. Такий підхід конституцієдавця ґрунтується на стандартах проведення демократичних виборів, які втілено у статті 21 Загальної декларації прав людини. Відповідно до якої кожна людина має право брати участь в управлінні своєю державою безпосередньо або через вільно обраних представників, має право рівного доступу до державної служби, а воля народу має бути основою влади уряду та виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні процедури, які забезпечують свободу волевиявлення. Окрім того, європейські стандарти виборчого права закріплюються і в інших актах міжнародного права, як-от: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 25), Копенгагенський документ 1990 року, Кодекс належної практики у виборчих справах Венеційської комісії 2002 року та інші. Аналіз положень цих актів свідчить, що вони формують систему принципів демократичних виборів, зокрема принципи загального, рівного, прямого і вільного виборчого права, таємності голосування, періодичності виборів, достовірності виборчого процесу та політичного плюралізму.

Стандарти проведення виборів в Європейському Союзі (далі також - ЄС) закріплені у положеннях установчих договорів ЄС, Хартії основних прав ЄС⁵, Акті ЄС «Про вибори депутатів Європейського Парламенту шляхом загального прямого голосування» (із змінами та доповненнями)⁶. Положення цих актів щодо забезпечення реалізації виборчих прав громадян ЄС отримали подальший розвиток у Директиві Ради 93/109/ЄС від 6 грудня 1993 року та Директиві Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року. Аналіз зазначених директив дає змогу виокремити не лише принципи загального, прямого виборчого права, вільного волевиявлення та періодичності проведення виборів, а й

³ Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09>

⁴ Дубас В. Вибори та війна: виклики та можливості української демократії / В.В. Дубас, А.С. Костюніна // Український часопис конституційного права (Ukrainian Journal of Constitutional Law). 2024. № 3. С. 42-53. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2024.4>

⁵ Хартія основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року URL: <https://www.asser.nl/media/798224/hartiya-osnovnyh-grav-uevgorpejskogo-soyuzu-2.pdf>

⁶ Про вибори депутатів Європейського Парламенту шляхом загального прямого голосування: Акт Європейського Союзу від 20 вересня 1976 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923>

принцип недопущення подвійного голосування, який відповідає конституційному принципу рівного виборчого права. Принцип недопущення подвійного голосування передбачений у Директиві 93/109/ЄС⁷, зокрема положення статті 9, передбачає обов'язок виборця декларувати відсутність факту голосування в іншій державі-члені ЄС задля запобігання випадкам, коли одна особа голосує двічі в кількох державах. Принцип рівності (недискримінації) виборчих прав отримав подальший розвиток у положеннях Директиви Ради 94/80/ЄС, яка регулює порядок реалізації права голосу та права балотуватися на муніципальних виборах громадянами ЄС, які проживають у державі-члені, громадянами якої вони не є. Таким чином, не допускається дискримінація виборчих прав на виборах до Європейського парламенту та місцевих виборах щодо громадян ЄС за ознаками місця проживання чи громадянства. Положення статті 3 Директиви Ради 94/80/ЄС визначає, що кожний громадянин Союзу має право голосувати і бути кандидатом на виборах до Європейського парламенту (принцип рівності виборчих прав громадян ЄС). Можливість участі громадян ЄС у державі проживання закріплена у статті 4 Директиви Ради 94/80/ЄС: громадяни ЄС, які постійно проживають у державі-члені, відмінній від держави свого громадянства, можуть брати участь у виборах до органів місцевого самоврядування на тих самих умовах, що й громадяни держави проживання, зокрема, вони мають право як голосувати, так і бути кандидатами⁸. До речі, аналогічні положення щодо забезпечення виборчих прав іноземців, які проживають на певній території понад встановлений законом період, містяться у рекомендаціях Венеційської комісії, викладених у Кодексі належної практики у виборчих справах⁹.

Аналіз зазначених директив був висвітлений частково, у межах якого наголошено, що особливість відповідних положень полягає в наданні громадянам ЄС, які проживають у державі-члені, відмінній від їхньої держави громадянства, права брати участь у виборах до Європейського парламенту та місцевих виборах у державі проживання як виборці та кандидати на тих самих умовах, що й громадяни відповідної держави¹⁰. Водночас забезпечення реалізації цього права покладається на органи влади держав-членів, а не на інституції Європейського Союзу. Однак увагу варто зосередити на тому, що у Конституції України закладено інший підхід у питанні реалізації політичних прав. Власне йдеться про те, що політичні права (право обирати, право бути обраним, право брати участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання у політичні партії та громадські організації) відповідно до положень статті 36, 38, 70 Конституції України належать виключно громадянам України. У науковій літературі поширеною є думка, що такий підхід втілює застарілі концепції конституціоналізму та певною мірою гальмує процеси євроінтеграції України¹¹. З цього погляду, питання участі іноземців на місцевому рівні для України справді не є новим. Залишається відкритим питання ратифікації Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, відповідно до якої стаття 6 гарантує кожному постійному мешканцю – іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він відповідає тим правовим вимогам, що пред'являються громадянам і, крім того, на законних підставах постійно проживає у відповідній державі протягом п'яти років, що передують виборам¹².

⁷ Council Directive 93/109/EC of 6 December 1993 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0109>

⁸ Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/80/oj/eng>

⁹ Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія). Венеція, 18-19 жовтня 2002 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-cor-ukr)

¹⁰ Дубас В. Адаптація виборчого законодавства України: виклики євроінтеграції (тези доповіді) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXXI звітної наукової конференції. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2025, 6-7 лютого 2025 року, Львів, 2023. С. 145-147.

¹¹ Чернявський А. Вплив міграційних процесів на еволюцію виборчого права. (тези доповіді) // Сучасні виклики для міграційної політики: правові, освітні та історичні аспекти: матеріали II науково-практичного круглого столу, Суми, 20 червня 2025 р. / ред.колегія: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. - Суми: Сумський державний університет, 2025. С. 90

¹² Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 05 лютого 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318

Натомість Ігор Заяць наголошує, що звична практика багатьох європейських держав щодо прав іноземців голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування могла б стати пагубною для України. Інститут обрання іноземців до органів місцевого самоврядування міг би бути успішно використаний як інструмент «гібридної війни»¹³. Очевидно, що, здобувши незалежність, Україна обрала обережний підхід щодо реалізації виборчих прав іноземцями, зокрема на місцевому рівні. На моє переконання, такий підхід є цілком виправданим з погляду захисту конституційного ладу України та запобігання загрозам національній безпеці. Крім того, з погляду європейської та євроатлантичної інтеграції варто говорити не про іноземців загалом, а про права громадян держав-членів ЄС, які постійно проживають в Україні. Оскільки саме участь таких осіб у виборах на національному та місцевому рівнях регламентується відповідними європейськими директивами та потребує чіткого науково-правового осмислення для визначення меж реалізації ними виборчих прав в Україні.

Реалізація загального виборчого права на різних видах виборів в Україні регулюється, окрім норм Конституції України, Виборчим кодексом України (далі також - ВК України). Право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах мають громадяни України, які на день проведення виборів досягли вісімнадцятирічного віку. Не мають права голосу громадяни, визнані судом недієздатними. Водночас громадяни України можуть реалізувати своє право голосу на місцевих виборах за умови, що вони належать до складу відповідної територіальної громади або проживають на відповідній території, яка визначається за їхньою виборчою адресою (стаття 7 ВК України)¹⁴. Таким чином, додатковою умовою участі у місцевих виборах є належність громадянина до відповідної територіальної громади. У статті 141 Конституції України таких осіб названо «жителями», тоді як у згаданій статті Виборчого кодексу України йдеться про «виборців». Відповідно до статті 140 Конституції України правом на здійснення місцевого самоврядування наділені саме жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста. Враховуючи термінологічне різноманіття щодо визначення суб'єктів виборчих прав на місцевому рівні, у наукових дослідженнях¹⁵ порушується питання, чи охоплюється вимога громадянства поняттями «виборці» та «жителі».

Щодо поняття «виборці», законодавством України визначено, що ними є громадяни України, які мають право голосу (частина 3 статті 7 ВК України). Щодо поняття «жителі», ні Конституція України, ні Виборчий кодекс прямо не визначають, чи охоплює воно виключно громадян України. У зв'язку з цим обґрунтованим є висновок Руслани Максакової, яка зазначає, що використання в Розділі XI Конституції України терміну «жителі» не свідчить про можливість участі у місцевих виборах іноземців чи осіб без громадянства, а вказує на те, що суб'єктами виборчих прав у відповідних виборах є громадяни України, які належать до складу (тобто є членами) відповідних територіальних громад¹⁶. Це означає, що вимога громадянства є обов'язковою для реалізації права голосу на місцевих виборах. Зрештою, варто зауважити, що право на місцеве самоврядування реалізується жителями не лише через участь у місцевих виборах, а й за допомогою ширшого кола інструментів участі в місцевому врядуванні, зокрема через подання місцевих петицій, звернень до органів місцевого самоврядування тощо. Останні ж належать ширшому колу осіб, ніж громадяни України.

Таким чином, право на участь у виборах належить виключно громадянам України, у зв'язку з цим питання внесення змін до Конституції України виходить на перший план. Окрім необхідності системного перегляду законодавства України у разі внесення змін до Конституції України, наявні

¹³ Заяць І. Юрисдикційний дуалізм в конституційному праві України та міжнародно-правові інструменти його подолання (тези доповіді) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (4-5 лютого 2016 р.): у 2-ох частинах. Ч. 1, Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 142.

¹⁴ Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>

¹⁵ Никорович Б. Окремі аспекти закріплення за іноземцями та особами без громадянства виборчих прав у вітчизняному законодавстві. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 197-200; Максакова Р. Юридична конструкція виборчих прав в Конституції України: питання трансформації в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 166-172.

¹⁶ Максакова Р. Юридична конструкція виборчих прав в Конституції України: питання трансформації в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 170.

також обмеження щодо можливості внесення таких змін сьогодні. Зокрема, в умовах воєнного стану зміни до Конституції України неможливі відповідно до частини 2 статті 157 Конституції України та статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Крім того, зміни до Розділу III «Вибори. Референдум» (стаття 70) мають бути затверджені всеукраїнським референдумом, який призначає Президент України (стаття 156 Конституції України), а проведення такого референдуму в умовах воєнного стану заборонено (статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та статті 20 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Водночас витрати на підготовку та проведення референдуму здійснюються за рахунок державного бюджету (статті 64-65 Закону України «Про всеукраїнський референдум»), що створює додаткові організаційні та фінансові труднощі для реалізації відповідних конституційних змін. Зазначені обставини, своєю чергою, ускладнюють імплементацію Директиви 93/109/ЄС та Директиви 94/80/ЄС.

Попри окреслені проблеми, у наукових дискусіях обговорюється потреба внесення таких змін до Конституції України, а також питання, чи дійсно існує протиріччя між регулюванням виборчих прав громадян держав-членів ЄС та національним підходом до регулювання політичних прав, зокрема виборчих прав. Так, Михайло Савчин, аналізуючи конституційні засади європейської інтеграції в умовах війни, виокремлює два підходи щодо обов'язковості внесення змін до Конституції України. Перший підхід полягає у тому, що адаптація аналізованих положень актів ЄС потребує внесення змін до Конституції України, які неможливо провести в умовах воєнного стану. Як зауважує науковець, такий підхід у правознавстві називають ориджиналізмом або текстуалізмом, і він ґрунтується на переконанні, що юридичні норми та інститути визначаються виключно волею конституцієдавця та безпосередньо змістом конституційного тексту. Водночас зазначається, що є інший підхід, який спирається не на буквально тлумачення Конституції, а на її так званій «дух». Суть цього підходу полягає в тому, що Преамбула Конституції України закріплює європейську ідентичність Українського народу та незворотність європейського й євроатлантичного курсу України, що, у свою чергу, передбачає позитивні зобов'язання органів публічної влади щодо реалізації цього курсу. Михайло Савчин підкреслює, що такий підхід надає органам влади ширшу свободу дій та наближає українську модель до італійської, на відміну від німецької чи французької¹⁷.

Зміни до Преамбули Конституції України внесені 21 лютого 2019 року Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)»¹⁸. Крім Преамбули, згідно з цими змінами, окремі положення Конституції доповнено повноваженнями, спрямованими на реалізацію європейської інтеграції та забезпечення участі України в інститутах ЄС. Так, Верховна Рада України наділена повноваженнями щодо визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики й реалізації стратегічного курсу держави на членство в ЄС і НАТО (пункт 5 частини 1 статті 85 Конституції України). Президент України є гарантом реалізації цього курсу (стаття 102 Конституції України), а Кабінет Міністрів України забезпечує його практичне втілення (пункт 1-1 статті 116 Конституції України). Зважаючи на це, засадничі положення щодо делегування представників України до Європейського парламенту врегульовані Конституцією України імпліцитно¹⁹. У зв'язку з цим порядок обрання представників держави до Європейського парламенту, як громадянами України, так і громадянами держав-членів ЄС, які постійно проживають на території України, може бути врегульований законом. Відповідно, така регламентація не потребує внесення змін до Конституції України.

Вибір другого підходу щодо необов'язковості внесення змін до тексту Конституції України видається недостатньо обґрунтованим. Принаймні з огляду на те, що залишається відкритим питання реалізації виборчих прав громадян інших держав-членів ЄС на місцевому рівні. А також щодо

¹⁷ Савчин М.В. Конституційні рамки європейської інтеграції в умовах війни. Міжнародний науковий вісник. 2025. Вип. 1 (29). С. 31-32.

¹⁸ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Закон від 21 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>.

¹⁹ Савчин М.В. Конституційні рамки європейської інтеграції в умовах війни. Міжнародний науковий вісник. 2025. Вип. 1 (29). С. 31-32.

виборів до Європарламенту, поза увагою залишається пасивне виборче право. Йдеться про громадян інших держав-членів ЄС, які постійно проживають в Україні та планують висувати свої кандидатури на цих виборах до Європарламенту. Водночас, виборча система пропорційного представництва на місцевих виборах передбачає проведення виборів органів місцевого самоврядування за пропорційною системою з відкритими списками місцевих організацій політичних партій (частина 2 статті 192 ВК України). У зв'язку з цим виникає потреба у внесенні змін до статті 36 Конституції України, яка встановлює, що право на об'єднання в політичні партії належить виключно громадянам України, а не іноземним громадянам держав-членів ЄС.

Адаптація законодавства України до правової системи Європейського Союзу здійснюється з метою досягнення відповідності *acquis communautaire*, зважаючи на критерії, що висувуються ЄС до держав-кандидатів. Як випливає з викладеного вище, внесення змін до Конституції України видається необхідним для забезпечення такого узгодження. Водночас питання вибору конкретних моделей реалізації виборчих прав громадян держав-членів ЄС залишається предметом внутрішнього регулювання, з урахуванням безпекових і правових умов, що діють в Україні. На нашу думку, питання, пов'язані з набуттям статусу держави-члена ЄС, доцільно врегулювати в окремому розділі Конституції України, який би закріплював загальні принципи європейської інтеграції, встановлював рамки участі України в інститутах ЄС та визначав конституційні рамки адаптації права ЄС. Більше того, держави-члени ЄС також застосовують різноманітні підходи забезпечення участі іноземців у місцевих виборах на національному і муніципальному рівнях. Так, у деяких країнах участь у муніципальних виборах можлива після попередньої реєстрації у виборчих списках, а право обіймати окремі керівні посади залишається лише за її громадянами (Бельгія). В інших державах право голосу та право балотуватися пов'язується з реєстрацією особи як резидента відповідного муніципалітету або автоматичним включенням до виборчих списків (Фінляндія, Швеція). Водночас окремі країни встановлюють додаткові умови, зокрема щодо строку проживання або наявності зв'язку з територіальною громадою, наприклад через володіння нерухомістю (Люксембург, Латвія). Більш обережний підхід застосовано в Польщі, де громадяни інших держав-членів ЄС можуть брати участь у муніципальних виборах за умови постійного проживання та включення до виборчого реєстру, однак із певними обмеженнями щодо доступу до окремих посад²⁰. Можливість запровадження державами-членами певних обмежень щодо участі громадян інших держав-членів у місцевих виборах гарантується саме Директивою 94/80/ЄС²¹. Зокрема, стаття 5(3) Директиви дозволяє обмежити обіймання керівних посад в органах місцевого самоврядування лише своїми громадянами, а стаття 12 надає право встановлювати мінімальний строк проживання для надання права голосу або балотування у разі, якщо частка виборців-іноземців перевищує 20 % загального виборчого корпусу. Крім того, положеннями статті 288 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачається, що директива є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів²². З огляду на це, конкретні форми та механізми реалізації виборчих прав громадян інших держав-членів ЄС варто запровадити, зокрема обмеживши право обіймати та балотуватися на посаду голови громади лише громадянами України.

Нині вже здійснюються кроки щодо вирішення питання забезпечення виборчих прав іноземних громадян держав-членів ЄС. Так, на Четвертій сесії Діалогу високого рівня щодо доброго де-

²⁰ Гудзь Л., Гудзь Т. Гармонізація виборчого законодавства України на місцевому рівні з правом Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 1. С. 196-197. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.27>.

²¹ Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/80/oj/eng>

²² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями (210/c83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06

мократичного врядування, яка відбулася 4 липня 2025 року, обговорювалися правові та інституційні передумови проведення демократичних виборів після завершення воєнного стану²³. У рамках цих ініціатив запрацювала Робоча група з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо організації та проведення виборів в умовах особливого періоду або у повоєнний період, утворена розпорядженням Голови Верховної Ради України від 22 грудня 2025 року № 1993. Однією з підгруп визначено напрям, присвячений виконанню міжнародних зобов'язань України у сфері виборів, зокрема, щодо адаптації національного законодавства до стандартів ЄС та забезпечення реалізації виборчих прав громадян держав-членів ЄС. Водночас слід зазначити, що питання виборчих прав іноземних громадян держав-членів Європейського Союзу не є пріоритетним для України, адже гостро стоять проблеми забезпечення участі у виборах передусім самих громадян України на виборах у повоєнний період, зокрема окремих категорій, таких як військовослужбовці, особи з інвалідністю, а також виборці, для яких стан здоров'я чи вік зумовлюють необхідність додаткових умов участі у виборах, а також громадян, які перебувають за межами території України.

Підсумовуючи, питання внесення змін до Конституції України у сфері виборчого права потребує комплексного підходу, що має обов'язково враховувати конституційні засади, закріплені в Преамбулі та Розділі I Конституції України. Особливу увагу слід приділити визначенню суб'єктів виборчого права. Аналіз європейського досвіду демонструє різні моделі участі іноземців у місцевих і європейських виборах. Ці моделі можуть слугувати орієнтиром для адаптації українського виборчого законодавства, забезпечуючи баланс між євроінтеграцією, гарантуванням національної безпеки та захистом конституційної ідентичності. Однак реалізація таких змін обмежена умовами правового режиму воєнного стану, тому системні проблеми, пов'язані з необхідністю внесення змін до Конституції України, можуть бути вирішені лише після припинення або скасування воєнного стану та на пізніших етапах приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Таким чином, оновлення українського виборчого законодавства має враховувати конституційні принципи, захищати національні інтереси та забезпечувати виконання зобов'язань України в рамках європейської та євроатлантичної інтеграції.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Гудзь Л., Гудзь Т. Гармонізація виборчого законодавства України на місцевому рівні з правом Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 1. С. 194-199. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.27>.
2. Дубас В. Адаптація виборчого законодавства України: виклики євроінтеграції (тези доповіді) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXXI звітної наукової конференції. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2025, 6-7 лютого 2025 року, Львів, 2023. С. 145-147.
3. Дубас В. Вибори та війна: виклики та можливості української демократії / В.В. Дубас, А.С. Костюніна // Український часопис конституційного права (Ukrainian Journal of Constitutional Law). 2024. № 3. С. 42-53. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2024.4>.
4. Заяць І. Юрисдикційний дуалізм в конституційному праві України та міжнародно-правові інструменти його подолання (тези доповіді) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (4-5 лютого 2016 р.): у 2-ох частинах. Ч. 1, Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. 220 с.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / (редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; вступ. сл. В. Зеленського); за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав наук України; Конст. Суд України. - Харків: Право, 2024. 1176 с.
6. Максакова Р. Юридична конструкція виборчих прав в Конституції України: питання трансформації в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 166-172.

²³ Шлях України до повоєнного доброго демократичного врядування обговорили на Діалозі високого рівня у Львові. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/263654.html>

7. Никорович Б. Окремі аспекти закріплення за іноземцями та особами без громадянства виборчих прав у вітчизняному законодавстві. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 197-200.
8. Савчин М. Конституційні рамки європейської інтеграції в умовах війни. Міжнародний науковий вісник. 2025. Вип. 1 (29). С. 30-32.
9. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен, 2020. 392 с.
10. Чернявський А. Вплив міграційних процесів на еволюцію виборчого права. (тези доповіді) // Сучасні виклики для міграційної політики: правові, освітні та історичні аспекти: матеріали II науково-практичного круглого столу, Суми, 20 червня 2025 р. / ред.колегія: В. М. Завгородня, А. М. Куліш та ін. - Суми: Сумський державний університет, 2025. 95 с.
11. Шлях України до повоєнного доброго демократичного врядування обговорили на Діалозі високого рівня у Львові. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-no-vyna/263654.html>.

Перелік юридичних документів:

12. Council Directive 93/109/EC of 6 December 1993 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0109>.
13. Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/80/oj/eng>.
14. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.
15. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія). Венеція, 18-19 жовтня 2002 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-cor-ukr).
16. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 05 лютого 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318.
17. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями (210/c83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
19. Про вибори депутатів Європейського Парламенту шляхом загального прямого голосування: Акт Європейського Союзу від 20 вересня 1976 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923>.
20. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Закон України від 21 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України року № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09>.
22. Хартії основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року. URL: <https://www.asser.nl/media/798224/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu-2.pdf>.

References

Bibliography:

1. Cherniavskiy A. Vplyv mihratsiinykh protsesiv na evoliutsiiu vyborchoho prava. (tezy dopovidi) // Suchasni vyklyky dlia mihratsiinoi polityky: pravovi, osvichni ta istorychni aspekty: materialy II naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, Sumy, 20 chervnia 2025 r. / red.kolehiia: V. M. Zavhorodnia, A. M. Kulish ta in. - Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 2025. 95 s.
2. Dubas V. Adaptatsiia vyborchoho zakonodavstva Ukrainy: vyklyky yevrointehratsii (tezy dopovidi) // Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy XXXI zvitnoi naukova konferentsii. Lviv: Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2025, 6-7 liutoho 2025 roku, Lviv, 2023. S. 145-147.

3. Dubas V. Vybory ta viina: vyklyky ta mozhlyvosti ukrainskoi demokratii / V.V. Dubas, A.S. Kostiuina // Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava (Ukrainian Journal of Constitutional Law). 2024. № 3. S. 42-53. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2024.4>.
4. Hudz L., Hudz T. Harmonizatsiia vyborchoho zakonodavstva Ukrainy na mistsevomu rivni z pravom Yevropeiskoho Soiuzu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, 2025. Serii PRAVO. Vypusk 92: chastyna 1. S. 194-199. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.27>.
5. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar / (redkol.: R. O. Stefanchuk (spivholova), O. V. Petryshyn (spivholova), YU. H. Barabash ta in.; vstup. sl. V. Zelenskoho); za zah. red. R. O. Stefanchuka y O. V. Petryshyna; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Konst. Sud Ukrainy. - Kharkiv: Pravo, 2024. 1176 s.
6. Maksakova R. Yurydychna konstruktsiia vyborchykh prav v Konstytutsii Ukrainy: pytannia transformatsii v umovakh yevrointehratsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. 2025. Vyp. 88. CH. 1. S. 166-172.
7. Nykorovych B. Okremi aspekty zakriplennia za inozemtsiamy ta osobamy bez hromadianstva vyborchykh prav u vitchyznianomu zakonodavstvi. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 12. S. 197-200.
8. Savchyn M. Konstytutsiini ramky yevropeiskoi intehratsii v umovakh viiny. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk. 2025. Vyp. 1 (29). S. 30-32.
9. Shliakh Ukrainy do povoiennoho dobroho demokratychnoho vriaduvannia obhovoryly na Dialozi vysokoho rivnia u Lvovi. Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Topnovyna/263654.html>.
10. Snaider T. Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka / per. z anhl. H. Herasym. Lviv: Choven, 2020. 392 s.
11. Zaiats I. Yurydyksiyni dualizm v konstytutsiinomu pravi Ukrainy ta mizhnarodno-pravovi instrumenty yoho podolannia (tezy dopovidi) // Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy KHXI zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (4-5 liutoho 2016 r.): u 2-okh chastynakh. CH. 1, Lviv: Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2016. 220 s.

List of legal documents:

12. Council Directive 93/109/EC of 6 December 1993 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31993L0109>.
13. Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/80/oj/eng>.
14. Khartii osnovopolozhnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu vid 7 hrudnia 2000 roku. URL: <https://www.asser.nl/media/798224/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu-2.pdf>.
15. Kodeks nalezhnoi praktyky u vyborchykh spravakh. Kerivni pryntsyipy ta poiasniuvalna dopovid, ukhvaleni Yevropeiskoiu komisiieiu «Za demokratiu cherez pravo» (Venetsiiska komisiia). Venetsiia, 18-19 zhovtnia 2002 roku. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev2-cor-ukr).
16. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu z protokolamy ta deklaratsiiamy (210/s83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
17. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
18. Konventsii pro uchast inozemtsiv u suspilnomu zhytti na mistsevomu rivni vid 05 liutoho 1992 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318.
19. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantynchoho dohovoru: Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2019 roku № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n2>.
20. Pro vybory deputativ Yevropeiskoho Parlamentu shliakhom zahalnoho priamoho holosuvannia: Akt Yevropeiskoho Soiuzu vid 20 veresnia 1976 roku. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923>.
21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny vosmoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy u systemnomu zviazku z polozhenniamy chastyn shostoi, somoi statti 83, punktu 9 chastyny pershoi statti 106, chastyn tretoi, chetvertoi statti 114 Konstytutsii Ukrainy roku № 8-rp/2009 vid 28 kvitnia 2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09>.
22. Vyborchy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19 hrudnia 2019 roku № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

УДК 342.4:341.217(4)

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.7

Марта Бобко

Аспірантка, Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

ORCID ID: 0009-0007-0925-4719

E-mail: martadvorakovska@gmail.com

Подано до друку: 24.10.2025

Рецензія 1: 26.11.2025

Рецензія 2: 02.12.2025

Затверджено до друку: 16.12.2025

РЕФЕРЕНДУМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

REFERENDUM AS A CONSTITUTIONAL AND LEGAL MEANS OF ENSURING STATE INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION

Marta Bobko

Phd Student, Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | The article investigates the referendum as a constitutional and legal tool for ensuring the integration of states into the European Union. The study examines the role of institutions of direct democracy in transferring sovereign powers to the supranational level and their importance for the democratic legitimisation of integration decisions. Based on an analysis of the constitutional practices of EU Member States, the main models of using referendums in the process of European integration are identified, including the mandatory constitutional referendum, the optional referendum as a means of political legitimisation of integration decisions, and the referendum as a component of the constitutional amendment process.

The article also proposes a classification of European integration referendums by subject matter and examines the practice of such referendums in EU Member States. Particular attention is given to the constitutional foundations and legislative regulation of the nationwide referendum in Ukraine. The study explores potential applications of this institution in Ukraine's integration into the European Union, considering the Constitution of Ukraine, current legislation, and the practice of constitutional jurisprudence.

The article demonstrates that referendums can serve constitutive, legitimising, and restrictive roles in European integration. At the same time, their use must strictly follow the constitutionally defined model of the relationship between direct and representative democracy.

Keywords: referendum, European integration, European Union, popular sovereignty, direct democracy.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню референдуму як конституційно-правового засобу забезпечення інтеграції держав до Європейського Союзу. У роботі проаналізовано роль інститутів прямої демократії у процесах передачі суверенних повноважень на наднаціональний рівень та їх значення для демократичної легітимації інтеграційних рішень. На основі аналізу конституційної практики держав-членів ЄС визначено основні моделі застосування референдуму у процесі європейської інтеграції, зокрема обов'язковий конституційний референдум, факультативний референдум як інструмент політичної легітимації інтеграційних рішень, а також референдум як елемент процедури внесення змін до конституції.

У статті також запропоновано класифікацію євроінтеграційних референдумів залежно від їх предмета та проаналізовано практику проведення таких голосувань у державах Європейського Союзу. Окрему увагу приділено конституційним засадам та законодавчому регулюванню всеукраїнського референдуму. Досліджено можливі форми використання цього інституту у процесі інтеграції України до Європейського Союзу з урахуванням положень Конституції України, чинного законодавства та практики конституційної юриспруденції.

Обґрунтовується висновок, що референдум може виконувати у сфері європейської інтеграції установчу, легітимаційну та обмежувальну функції. Водночас його застосування має здійснюватися виключно в межах конституційно визначеної моделі співвідношення безпосередньої та представницької демократії.

Ключові слова: референдум, європейська інтеграція, Європейський Союз, народний суверенітет, безпосередня демократія.

Вступ. Інтеграція держав до Європейського Союзу передбачає трансформацію механізмів здійснення публічної влади та передання частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень. Такі процеси безпосередньо впливають на функціонування національних конституційних систем. У зв'язку з цим виникає питання забезпечення належної демократичної легітимації інтеграційних процесів та їх відповідності принципу народного суверенітету. У сучасних конституційних державах одним із можливих засобів такої легітимації є референдум, який дозволяє безпосередньо залучити громадян до ухвалення ключових рішень щодо інтеграції.

Інститути прямої демократії, передусім референдум, посідають важливе місце у системі конституційно-правового забезпечення інтеграції держав до Європейського Союзу. У доктрині конституційного права усталеною є позиція, відповідно до якої передання суверенних повноважень на наднаціональний рівень потенційно зачіпає засади конституційного ладу. Тому в ряді держав рішення щодо участі у наднаціональних інтеграційних об'єднаннях або поглиблення інтеграційних процесів розглядаються як такі, що потребують безпосереднього волевиявлення народу. У такому разі референдум вважається інструментом, за допомогою якого установча влада безпосередньо долучається до вирішення питань європейської інтеграції, забезпечуючи тим самим належний рівень конституційної легітимності інтеграційних рішень.

У науковій літературі проблема використання референдумів у процесі європейської інтеграції досліджувалася як у межах загальної теорії конституціоналізму, так і в контексті функціонування правопорядку Європейського Союзу. Зокрема, питання передачі суверенних повноважень та демократичної легітимації інтеграційних процесів аналізувалися у працях Г. де Бюрки, Д. Грімма, П. Крейга, Ю. Габермаса, Дж. Вайлера та інших авторів. У вітчизняній правовій науці окремі аспекти інституту референдуму досліджувалися у роботах Ю. Барабаша, О. Бориславської, В. Федоренка, О. Скрипнюка, В. Ковальчука та інших учених. Водночас питання ролі референдуму у конституційно-правовому забезпеченні інтеграції України до Європейського Союзу потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням сучасних інтеграційних процесів.

Метою статті є аналіз ролі референдуму у конституційно-правовому забезпеченні інтеграції держав до Європейського Союзу та визначення можливостей застосування всеукраїнського референдуму у процесі інтеграції України до ЄС.

Сьогодні загальнонаціональні референдуми у всьому світі залишаються важливим і водночас унікальним інструментарієм народовладдя, який вимагає політичної виваженості, визнання та подільності цінностей референдної демократії в суспільстві та державі, досконалого законодавчого забезпечення та належного наукового обґрунтування у кожному окремо взятому випадку організації та проведення всенародного голосування. Адже рішення, прийняті учасниками загальнодержавного референдуму, навіть консультативного, мають відповідну юридичну силу та наслідки¹.

Хоча практика сучасних конституційних держав свідчить про те, що референдум може набувати «активної чи пасивної форми народовладдя»², більшість науковців сходяться на тому, що референдум є пріоритетною формою безпосередньої демократії, сутність якої полягає у прийнятті громадянами шляхом голосування конституції, законів, міжнародних договорів та інших найбільш важливих рішень загальнодержавного і місцевого значення. Забезпечення в державі належних умов для проведення референдуму є необхідною основою реалізації народного суверенітету, оскільки воно не лише гарантує вираження волі народу, а й на найвищому рівні сприяє ефективній взаємодії громадян і органів влади у процесі управління державою³.

Досвід держав-членів ЄС. Держави-члени Європейського Союзу досить активно застосовували інститут загальнонаціонального референдуму у процесі конституційно-правового забезпечення власної інтеграції до ЄС. Аналіз відповідної практики дає змогу виокремити кілька основних моделей його використання, які доцільно розглянути послідовно. По-перше, йдеться про *обов'язковий конституційний референдум*, який відповідно до конституційних приписів або конституційної юриспруденції є обов'язковою юридичною передумовою передання (делегування) частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень. По-друге, у низці держав застосовується *факультативний референдум*, що використовується як додатковий інструмент демократичної легітимації інтеграційних рішень за ініціативою органів публічної влади. По-третє, референдум може виступати *елементом загальної процедури внесення змін до конституції*, який унаслідок свого предмета охоплює питання, пов'язані з європейською інтеграцією.

Прикладом застосування обов'язкового референдуму у процесі конституційно-правового забезпечення європейської інтеграції є практика Ірландії. Вплив на її формування мало рішення Верховного Суду Ірландії у справі *Crotty v. An Taoiseach* (1987), у якому суд дійшов висновку, що передання нових суверенних повноважень Європейським Співтовариствам або Європейському Союзу виходить за межі звичайної зовнішньополітичної компетенції уряду. У зв'язку з цим такі рішення, на думку суду, потребують безпосереднього схвалення народу на референдумі⁴. Наслідком цього стало формування конституційної практики, відповідно до якої ратифікація кожного установчого договору ЄС, що передбачає розширення його повноважень, здійснюється лише після проведення обов'язкового загальнонаціонального референдуму⁵.

В ірландській конституційній практиці мав місце випадок відхилення ратифікації Ніццького договору на загальнонаціональному референдумі 2001 року⁶, незважаючи на його попереднє схвалення парламентом. Ніццький договір передбачав, зокрема, реформування інституційної структури Європейського Союзу у зв'язку з підготовкою до майбутнього розширення. З точки зору ірла-

¹ Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с. С. 9.

² Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. С. 47.

³ Скрипнюк О., Ковальчук В. Чи стане всеукраїнський референдум дієвим механізмом демократичної легітимації в умовах сучасного конституціоналізму? Право України. 2020. № 8. С. 83-104. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2020_8-s4.pdf

⁴ *Crotty v. An Taoiseach*. 1987, IESC 4; 1987, IR 713 (Supreme Court of Ireland). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/5/6/187e7d4f-aa3e-43da-a1e2-bb3fc41d2fbd/publishable_en.pdf

⁵ Hogan G., Whyte G., Kenny D., Walsh R., Kelly: *The Irish Constitution*, 5th ed., Bloomsbury, 2018, pp. 2253–2260 (analysis of *Crotty* and EU integration).

⁶ Referendum on the Treaty of Nice, Ireland, 7 June 2001, official results published by the Department of the Environment and Local Government. URL: <https://www.electoralcommission.ie/referendum/treaty-of-nice-2001>

ндського конституційного права такі зміни вимагали безпосереднього схвалення народу. Лише повторний референдум 2002 року, проведений після надання Ірландії додаткових політико-правових гарантій (зокрема щодо збереження політики військового нейтралітету), завершився позитивним результатом і відкрив можливість для ратифікації Ніццького договору⁷.

У ряді держав-членів Європейського Союзу референдум у питаннях європейської інтеграції не має юридично обов'язкового характеру і використовується як факультативний інструмент демократичної легітимації інтеграційних рішень. У таких випадках можливість його проведення передбачена конституційними положеннями, проте реалізація цього механізму залежить від політико-правового рішення органів публічної влади, передусім глави держави або парламенту. Прикладом такої моделі є Франція. Конституційною підставою для проведення референдуму щодо питань, пов'язаних із європейською інтеграцією, є стаття 11 Конституції Французької Республіки, яка надає Президенту право виносити на референдум законопроекти, що стосуються організації публічної влади або ратифікації міжнародних договорів, здатних впливати на функціонування інституцій⁸. На її підставі у 2005 році на референдум було винесено питання ратифікації Договору про Конституцію для Європи, в результаті якого було прийнято негативне рішення. І хоча з формальної точки зору Конституція Франції допускала можливість схвалення Договору парламентським шляхом, але внаслідок політичного рішення вона була заблокована результатами факультативного референдуму⁹.

Ще однією моделлю використання референдуму у процесах європейської інтеграції є його застосування як елемента загальної процедури внесення змін до конституції. Для частини держав із жорсткою конституцією характерною є вимога обов'язкового залучення народу до процесу внесення змін до основного закону. Відповідно, якщо участь у європейській інтеграції або ратифікація установчих чи ревізійних договорів Європейського Союзу зумовлює зміну конституційних положень, референдум застосовується в силу конституційних вимог щодо порядку внесення змін до конституції, а не внаслідок спеціального рішення щодо легітимації інтеграційного акту. Наприклад, відповідно до статті 148 Конституції Литви зміни до окремих її положень, зокрема щодо основ конституційного ладу, підлягають затвердженню на референдумі¹⁰. В межах такої конституційної процедури у 2003 році було проведено референдум щодо вступу Литви до Європейського Союзу.

Що стосується предмета євроінтеграційного референдуму, у практиці держав-членів Європейського Союзу на загальнонаціональне голосування виносилися різноманітні питання, аналіз яких дає підстави поділяти євроінтеграційні референдуми на три основні види залежно від їх предмета: 1) референдуми щодо вступу держави до Європейського Союзу; 2) референдуми щодо ратифікації установчих або ревізійних договорів ЄС (останні змінюють обсяг переданих повноважень або інституційну структуру ЄС); 3) галузеві референдуми щодо окремих політик ЄС, які спрямовані на схвалення або відхилення конкретних інтеграційних рішень в окремих сферах (як то економічна та фіскальна політика, міграція, правосуддя та внутрішні справи, зовнішні відносини чи міжнародні угоди ЄС).

Починаючи з першої хвили розширення, більшість держав-кандидатів виносила питання вступу до ЄС на загальнонаціональний референдум, навіть за відсутності прямої конституційної вимоги. Прикладами є референдуми у Австрії, Фінляндії та Швеції 1994 року, а також масштабна

⁷ Declaration on the Protection of Irish National Interests, annexed to the Conclusions of the European Council, Seville, 21–22 June 2002. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/6/17/a442cb15-0528-4560-9d12-0b46fb5c75d4/publishable_en.pdf

⁸ Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>.

⁹ Paul Hainsworth. France Says No: The 29 May 2005 Referendum on the European Constitution. Parliamentary Affairs, Volume 59, Issue 1, January 2006. P. 98-117. URL: <https://doi.org/10.1093/pa/gsj015>

¹⁰ Конституція Литовської Республіки. 25 жовтня 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/log/law/lit_konst1.htm

хвиля референдумів 2003 року в державах Центральної та Східної Європи, зокрема у Польщі, Угорщині, Литві, Латвії та Чеській Республіці.

Іншу групу становлять референдуми, пов'язані з ратифікацією установчих або ревізійних договорів Європейського Союзу. Йдеться про загальнонаціональні голосування, у межах яких громадяни висловлюють свою позицію щодо надання згоди на зміни до первинного права ЄС, тобто до договорів, які визначають правову природу Союзу, обсяг його компетенцій, основні принципи функціонування та інституційну структуру. На відміну від референдумів, що проводяться з приводу вступу до Європейського Союзу, у цьому випадку держава вже є його членом, а предметом голосування стає питання подальшого розвитку та поглиблення інтеграційних процесів.

Специфіка таких референдумів зумовлена особливостями процедури внесення змін до установчих договорів ЄС. Відповідно до статті 48 Договору про Європейський Союз, зміни до первинного права можуть набрати чинності лише після їх ратифікації всіма державами-членами згідно з їхніми конституційними вимогами. У зв'язку з цим негативний результат референдуму хоча б в одній державі-члені фактично унеможливує набрання чинності відповідним договором для всього Союзу. Тому такі референдуми набувають особливого значення, оскільки можуть виступати причиною призупинення подальших інтеграційних кроків. Так, у Данії негативний результат референдуму 1992 року щодо Маастрихтського договору призвів до зупинення ратифікаційного процесу. Подібна ситуація склалася і в Ірландії, де негативні результати референдумів щодо Ніццького та Лісабонського договорів зумовили проведення повторних голосувань.

У практиці держав-членів Європейського Союзу сформувався ще один різновид євроінтеграційних референдумів, предметом яких є окремі напрями та політики ЄС. Такі галузеві референдуми охоплювали широкий спектр політик, але однією з найбільш поширених тем стало питання участі у валютній інтеграції та запровадження євро. Наприклад, на референдумах у Данії (2000 р.)¹¹ та Швеції (2003 р.) виборці висловилися проти приєднання до євросони¹². Ще одним прикладом галузевих референдумів є голосування щодо економічної та фінансової політики ЄС, зокрема, у Греції 2015 року (щодо умов фінансової допомоги у межах переговорів з інституціями ЄС та державами євросони). Хоча формально предметом голосування були умови конкретного пакета фінансової підтримки, референдум набув значно ширшого значення, перетворившись на інструмент політичного тиску в межах кризового управління на рівні Союзу¹³.

До галузевих референдумів належать також голосування, предметом яких є питання міграційної та внутрішньої безпекової політики Європейського Союзу. Так, у 2016 році в Угорщині було проведено референдум щодо обов'язкових квот на розподіл шукачів притулку, ухвалених на рівні ЄС. Хоча референдум не досяг необхідного порогу явки, його проведення засвідчило використання інструментів прямої демократії для оспорювання рішень, прийнятих у межах ЄС¹⁴.

Всеукраїнський референдум та перспективи його застосування у конституційно-правовому забезпеченні інтеграції України до ЄС. Конституційну основу референдуму закладено у статті 5 Конституції України, яка визначає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні та передбачає здійснення влади як через органи державної влади, так і безпосередньо. Як

¹¹ Jørgensen Carsten. Denmark votes no to euro. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/denmark-votes-no-euro>

¹² Berg Annika. The social partners and the euro referendum. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/social-partners-and-euro-referendum>

¹³ Referendums on EU Matters. Study. Brussels: European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU\(2017\)571402_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU(2017)571402_EN.pdf)

¹⁴ Theresa Gessler. The 2016 Referendum in Hungary: Quota Referendum. East European Quarterly. Central European University (2017). Vol. 45, № 1-2. P. 85-97. URL: https://politicalscience.ceu.edu/sites/politicalscience.ceu.hu/files/attachment/basicpage/1096/theresagessler_0.pdf

зазначає Ю. Барабаш, фактично весь Розділ III розкриває і деталізує положення ч. 2 ст. 5 Конституції України в частині безпосередньої демократії та виборів¹⁵.

Особливе значення мають положення статей 72-74 Конституції України, які визначають коло суб'єктів, уповноважених ініціювати та призначати всеукраїнський референдум, а також окреслюють його предмет. Так, у статті 72 Основного Закону передбачено, що всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх конституційних повноважень. Конституційна конструкція, закріплена у статті 72, передбачає доволі обмежене використання інституту референдуму. Верховна Рада України, відповідно до пункту 2 частини першої статті 85 Конституції України, наділена повноваженням призначати всеукраїнський референдум лише з питання зміни території України. При цьому, як передбачено статтею 18 Закону України «Про всеукраїнський референдум», предметом такого голосування є затвердження закону про ратифікацію міжнародного договору, що передбачає зміну території держави, попередньо прийнятого парламентом. Президент України, у свою чергу, має право призначати референдум щодо затвердження законопроекту про внесення змін до Розділу I «Загальні засади», Розділу III «Вибори. Референдум» та Розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» відповідно до процедури, визначеної статтею 156 Конституції України, а також проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою згідно з пунктом 6 частини першої статті 106 Конституції України.

Стаття 73 Конституції України встановлює єдиний випадок, коли проведення всеукраїнського референдуму має обов'язковий характер - вирішення питання зміни території України. Поряд із цим, предмет всеукраїнського референдуму визначається Конституцією України через встановлення окремих питань, що можуть бути винесені на народне голосування, а також через визначення сфер, у яких проведення референдуму не допускається. Відповідно до Конституції, це питання податків, бюджету та амністії. Предмет всеукраїнського референдуму конкретизує Закон України «Про всеукраїнський референдум», який визначає, що предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання: 1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; 2) загальнодержавного значення; 3) про зміну території України; 4) про втрату чинності законом України або окремими його положеннями.

Аналіз наведеного переліку дає підстави визначити кілька можливих випадків застосування референдуму щодо питань європейської інтеграції відповідно до чинного Закону. Передусім ідеться про затвердження на всеукраїнському референдумі закону про внесення змін до розділів I, III та XIII Конституції України. У разі внесення змін до розділу I проведення всеукраїнського референдуму становитиме обов'язкову стадію конституційної процедури. У такому випадку референдум матиме імперативний характер і виконуватиме установчу функцію.

Другим можливим випадком застосування всеукраїнського референдуму в процесі конституційно-правового забезпечення інтеграції України до ЄС може бути винесення відповідного питання на народне голосування як питання загальнодержавного значення. Така можливість передбачена пунктом 2 частини першої статті 3 чинного Закону України «Про всеукраїнський референдум». У цьому випадку предметом голосування може стати загальне питання щодо підтримки вступу України до Європейського Союзу. Разом із тим, результати такого референдуму не матимуть безпосереднього нормотворчого ефекту. Відповідно до частини другої статті 4 зазначеного Закону, вони є обов'язковими для розгляду та прийняття рішення у порядку, визначеному Конституцією та законами України. За таких обставин референдум виконуватиме передусім функцію демократичної легітимації інтеграційного курсу, тоді як його юридична реалізація потребуватиме подальших конституційних та міжнародно-правових процедур.

Водночас, Закон України «Про всеукраїнський референдум» є звичайним законом, а отже, може бути змінений Верховною Радою України. Це означає, що питання предмета референдуму,

¹⁵ Барабаш Ю.Г. Коментар до статті 69 Конституції України. Конституція України. Науково-практичний коментар; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с. С. 512.

порядку його призначення та юридичні наслідки результатів можуть бути уточнені без внесення змін до Конституції України. У контексті конституційно-правового забезпечення європейської інтеграції це відкриває можливість для конкретизації законодавчих положень щодо винесення на референдум питання підтримки набуття Україною членства в Європейському Союзі. Зокрема, законодавець міг би деталізувати зміст категорії «питання загальнодержавного значення», прямо віднісши до неї питання схвалення вступу до міжнародного інтеграційного об'єднання, а також визначити особливості юридичних наслідків такого волевиявлення, наприклад, встановити обов'язок уповноважених органів розпочати у визначений строк відповідні конституційні чи міжнародно-правові процедури.

Поряд із цим, законодавець не вправі розширювати конституційно визначений предмет референдуму або змінювати його природу таким чином, щоб це суперечило статтям 73-74 Конституції України чи підміняло встановлені нею процедури здійснення народного суверенітету. Тому внесення змін до Закону може лише уточнювати механізм використання референдуму у сфері європейської інтеграції, однак не може замінити необхідність конституційного врегулювання тих питань, які є предметом регулювання Конституції України.

Насамкінець важливо наголосити на тому, що інститут референдуму, в силу сучасних технічних можливостей та засобів інформаційного впливу, може використовуватись із політично-маніпуляційною метою. Причому, як стверджує О. Бориславська, «якщо проблеми гарантування вільного голосування шляхом чесного підрахунку голосів, врегулювання питань агітації, забезпечення безсторонності державних органів і т.ін., переважно притаманні країнам молодій демократії, то вплив на таке голосування за допомогою інтернет-ресурсів та соцмереж присутній і в країнах з усталеними демократичними традиціями»¹⁶.

Висновки. Референдум є важливим засобом конституційно-правового забезпечення інтеграції держави до ЄС та, одночасно, інструментом демократичної легітимації процесів європейської інтеграції. Практика держав-членів Європейського Союзу свідчить про існування кількох основних моделей використання референдуму у процесі інтеграції до ЄС: обов'язкового конституційного референдуму, факультативного референдуму як інструменту демократичної легітимації політичних рішень, а також референдуму як елемента загальної процедури внесення змін до конституції.

За предметом євроінтеграційні референдуми можуть бути поділені на три основні групи: референдуми щодо вступу держави до Європейського Союзу; референдуми щодо ратифікації устновчих або ревізійних договорів ЄС; галузеві референдуми щодо окремих політик Союзу. Кожен із цих видів виконує різні функції у процесі інтеграції - установчу, легітимаційну або обмежувальну.

Конституційна модель референдуму в Україні характеризується обмеженим колом питань, які можуть бути винесені на всеукраїнський референдум, та чітким розмежуванням повноважень між законодавчим органом і народом як носієм суверенітету. У процесі інтеграції України до Європейського Союзу можливими є кілька форм застосування всеукраїнського референдуму: затвердження змін до розділів I, III Конституції України, що передбачає обов'язкове проведення референдуму, а також винесення питання підтримки членства України в ЄС як питання загальнодержавного значення з метою демократичної легітимації інтеграційного курсу.

Чинний Закон України «Про всеукраїнський референдум» допускає подальшої законодавчої конкретизації механізмів використання референдуму у сфері європейської інтеграції, однак така конкретизація має здійснюватися виключно в межах конституційної моделі референдуму та не може підміняти конституційно встановлені процедури здійснення народного суверенітету.

¹⁶ Бориславська О.М. Парламентаризм в умовах європейської моделі конституціоналізму: доктринальні основи та сучасні виклики. *Правова держава*, (30), 51-58. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132898>

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Berg Annika. The social partners and the euro referendum. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/social-partners-and-euro-referendum>
2. Gessler Theresa. The 2016 Referendum in Hungary: Quota Referendum. *East European Quarterly*. Central European University (2017). Vol. 45, № 1-2. P. 85-97. URL: https://politicalscience.ceu.edu/sites/politicalscience.ceu.hu/files/attachment/basicpage/1096/theresagessler_0.pdf
3. Hogan G., Whyte G., Kenny D., Walsh R., Kelly: *The Irish Constitution*, 5th ed., Bloomsbury, 2018, pp. 2253–2260 (analysis of Crotty and EU integration).
4. Jørgensen Carsten. Denmark votes no to euro. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/denmark-votes-no-euro>
5. Paul Hainsworth. France Says No: The 29 May 2005 Referendum on the European Constitution. *Parliamentary Affairs*, Volume 59, Issue 1, January 2006. P. 98-117. URL: <https://doi.org/10.1093/pa/gsj015>
6. Referendums on EU Matters. Study. Brussels: European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU\(2017\)571402_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU(2017)571402_EN.pdf)
7. Барабаш Ю.Г. Коментар до статті 69 Конституції України. Конституція України. Науково-практичний коментар; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с. С. 512.
8. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. С. 47.
9. Бориславська О.М. Парламентаризм в умовах європейської моделі конституціоналізму: доктринальні основи та сучасні виклики. *Правова держава*, (30), 51–58. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132898>
10. Скрипнюк О., Ковальчук В. Чи стане всеукраїнський референдум дієвим механізмом демократичної легітимації в умовах сучасного конституціоналізму? *Право України*. 2020. № 8. С. 83-104. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2020_8-s4.pdf
11. Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с. С. 9.

Перелік юридичних документів:

12. Crotty v. An Taoiseach. 1987, IESC 4; 1987, IR 713 (Supreme Court of Ireland). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/5/6/187e7d4f-aa3e-43da-a1e2-bb3fc41d2fbd/publishable_en.pdf
13. Declaration on the Protection of Irish National Interests, annexed to the Conclusions of the European Council, Seville, 21–22 June 2002. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/6/17/a442cb15-0528-4560-9d12-0b46fb5c75d4/publishable_en.pdf
14. Referendum on the Treaty of Nice, Ireland, 7 June 2001, official results published by the Department of the Environment and Local Government. URL: <https://www.electoralcommission.ie/referendum/treaty-of-nice-2001>
15. Конституція Литовської Республіки. 25 жовтня 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
16. Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>.

References

Bibliography:

1. Barabash YU.H. Komentar do statti 69 Konstytutsii Ukrainy. *Konstytutsiia Ukrainy*. Naukovo-praktychnyi komentar; za zah. red. R. O. Stefanchuka y O. V. Petryshyna; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Konst. Sud Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2024. 1176 s. S. 512.
2. Berg Annika. The social partners and the euro referendum. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/social-partners-and-euro-referendum>
3. Boryslavska O. M. Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2018. S. 47.

4. Boryslavska O.M. Parliamentaryism v umovakh yevropeiskoi modeli konstytutsionalizmu: doktrynalni osnovy ta suchasni vyklyky. *Pravova derzhava*, (30), 51–58. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132898>
5. Gessler Theresa. The 2016 Referendum in Hungary: Quota Referendum. *East European Quarterly*. Central European University (2017). Vol. 45, № 1-2. P. 85-97. URL: https://politicalscience.ceu.edu/sites/politicalscience.ceu.hu/files/attachment/basicpage/1096/theresagessler_0.pdf
6. Hogan G., Whyte G., Kenny D., Walsh R., Kelly: *The Irish Constitution*, 5th ed., Bloomsbury, 2018, pp. 2253–2260 (analysis of Crotty and EU integration).
7. Jørgensen Carsten. Denmark votes no to euro. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/denmark-votes-no-euro>
8. Paul Hainsworth. France Says No: The 29 May 2005 Referendum on the European Constitution. *Parliamentary Affairs*, Volume 59, Issue 1, January 2006. P. 98-117. URL: <https://doi.org/10.1093/pa/gsj015>
9. Referendums on EU Matters. Study. Brussels: European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department for Citizens Rights and Constitutional Affairs, 2017. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU\(2017\)571402_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/571402/IPOL_STU(2017)571402_EN.pdf)
10. Skrypniuk O., Kovalchuk V. Chy stane vseukrainskyi referendum diievyim mekhanizmom demokratychnoi lehitymatsii v umovakh suchasnoho konstytutsionalizmu? *Pravo Ukrainy*. 2020. № 8. S. 83-104. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2020_8-s4.pdf
11. Stefanchuk R. O., Fedorenko V. L. *Vseukrainskyi referendum u systemi referendumnoi demokratii: monohrafiia*. Odesa: Vydavnychy dim «Helvetyka», 2020. 162 s.C. 9.

List of legal documents:

12. Crotty v. An Taoiseach. 1987, IESC 4; 1987, IR 713 (Supreme Court of Ireland). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/5/6/187e7d4f-aa3e-43da-a1e2-bb3fc41d2fbd/publishable_en.pdf
13. Declaration on the Protection of Irish National Interests, annexed to the Conclusions of the European Council, Seville, 21–22 June 2002. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/6/17/a442cb15-0528-4560-9d12-0b46fb5c75d4/publishable_en.pdf
14. Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliky vid 4 zhovtnia 1958 roku. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>.
15. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliky. 25 zhovtnia 1992 r. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
16. Referendum on the Treaty of Nice, Ireland, 7 June 2001, official results published by the Department of the Environment and Local Government. URL: <https://www.electoralcommission.ie/referendum/treaty-of-nice-2001>

УДК 347.965.1:343.121(477)

doi.org/10.30970/jcl.4.2025.8

Вікторія Легкун

Студентка магістратури, Львівський національний університет
імені Івана Франка,
Львів, Україна

ORCID ID: 0009-0001-9083-6439

E-mail: legkunviktoria@gmail.com

Подано до друку: 19.10.2025

Рецензія 1: 05.12.2025

Рецензія 2: 08.12.2025

Затверджено до друку: 17.12.2025

ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

GUARANTEES OF ADVOCACY AS A PREREQUISITE FOR THE EFFECTIVE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF THE INDIVIDUAL

Viktoriia Lehkun

Student of Master's Degree at Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

Abstract | The sense of legal security and protection in society is one of the elements of the independence of the bar institution in a democratic state. This article highlights a pressing contemporary issue - the obstruction of the lawful activities of defence attorneys in criminal proceedings by pre-trial investigation bodies. Increasingly, there is a noticeable trend of installing surveillance devices in lawyers' offices (before the entry of information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations), as well as conducting investigative (search) actions — in particular, searches in the homes and workplaces of human rights defenders, during which information carriers containing attorney-client privilege are seized. The implementation of such actions by law enforcement bodies indicates a violation of the legal guarantees provided to attorneys at the legislative level. Taken as a whole, these actions not only place the bar institution in an unequal procedural position compared to the prosecution but also directly affect the ability (or inability) of defense attorneys to properly protect the rights of individuals to whom such assistance is guaranteed by the Constitution. To address this issue, the author substantiates the need for a step-by-step introduction of amendments and additions to the legislation, which will establish a reliable mechanism for ensuring the inviolability of attorneys' professional activities and, at the same time, guarantee full and proper legal assistance as enshrined in the Constitution of Ukraine.

Keywords: independence of the bar institution, surveillance devices, attorney-client privilege, guarantees of legal practice, protection of human rights.

Анотація | Відчуття правового спокою та захищеності в суспільстві є одним із елементів незалежності інституту адвокатури в демократичній державі. У даній статті автор висвітлює актуальну проблему сьогодення - перешкодження законній діяльності захисників у кримінальних провадженнях з боку органів досудового розслідування. Все частіше простежується тенденція встановлення засобів прослуховування у офісах адвокатів (до внесення відомостей у ЄРДР), проведення слідчих (розшукових) дій – зокрема, обшуків у квартирах та робочих приміщеннях правозахисників, внаслідок яких вилучають носії інформації, що містять адвокатську таємницю. Реалізація зазначених діянь органами правопорядку свідчить про порушення адвокатських гарантій, які надаються останнім на законодавчому рівні. У своїй сукупності це не лише ставить інститут адвокатури у нерівне процесуальне становище поряд із стороною обвинувачення, а й має прямий вплив на можливість (неможливість) захисника здійснювати належний захист прав осіб, яким така допомога гарантована Основним Законом. Задля подолання даної проблеми автор обґрунтовує необхідність поетапного внесення змін і доповнень до Законодавства, що формуватиме надійний механізм гарантування недоторканості професійної діяльності адвоката та забезпечуватиме повноцінну і належну правничу допомогу гарантовану Конституцією України.

Ключові слова: незалежність інституту адвокатури, засоби прослуховування, адвокатська таємниця, гарантії адвокатської діяльності, захист прав осіб.

Актуальність теми. Україна як конституційна держава ставить перед собою основну мету - гарантування та дотримання прав і свобод людини й громадянина, а також забезпечення конституційних гарантій їх захисту задля побудови такого суспільства, де кожен матиме змогу жити в умовах справедливості, рівності та розвитку. Джон Локк, Шарль Луї Монтеск'є, Томас Пейн та інші мислителі-просвітителі обґрунтували природу людських прав, яка не залежить від держави¹. Права і свободи людини в Україні мають природу, що виходить за межі державного волевиявлення, і визнаються такими, що існують незалежно від їх нормативного закріплення. Конституція України лише фіксує ці права, визнаючи їх невідчужуваними та непорушними. «Людина в цивілізованому світі має широкі права і свободи не тому, що вони проголошені Конституцією. Конституція проголошує ці права і свободи тому, що людина наділена ними від природи», - стверджував Л. Юзьков².

Видається, що Україна, як правова держава, декларуючи в Конституції людину найвищою соціальною цінністю, бере на себе зобов'язання гарантувати, охороняти й забезпечувати реалізацію її основоположних прав і свобод. Права і свободи людини є не лише правовими конструкціями, а й фундаментальними елементами суспільного життя, що визначають характер взаємодії між особою, суспільством і державою. Їх реальне забезпечення в умовах «людиноцентричної системи конституційних цінностей»³ передбачає не лише наявність нормативної бази, а й ефективне функціонування правозастосовних інститутів, незалежного судочинства й правової просвіти населення. Як зазначає Конституційний Суд України, «конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування й розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це неприпустимо в правовій державі»⁴.

¹ Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с. С. 123-128.

² Стаття у щотижневнику «Закон і бізнес»: «Пам'яті найкращих» (№ 12, 30.03-05.04.2019). URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/stattya-u-shchotyzhnevnyku-zakon-i-biznes-pamyati-naykrashchyh-no-12-3003-05042019>

³ Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія / О. В. Гришук; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: ВАГЕ, 2019. 416 с. С.24.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

Здавалося б, за наявності такого надійного підґрунтя та гаранта, як Основний Закон, людина не мала б жодних підстав відчувати себе незахищеною. Втім, у сучасних реаліях права та свободи індивіда зазнають чималих обмежень, що, як наслідок, створює суттєве занепокоєння у свідомості й житті людини. Так, на конституційному рівні закріплено низку прав і свобод, що відповідають міжнародним стандартам, відображеним у таких актах, як: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й Європейська конвенція з прав людини. Одне з ключових місць серед них посідає право кожного на отримання професійної правничої допомоги, яке в національному законодавстві гарантоване частиною 1 статті 59 Конституції України.

Виходячи зі змісту статті 131-2 КУ, для надання правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Доцільно зауважити, що інститут адвокатури в умовах сучасності відіграє вкрай важливу роль для суспільства загалом та для кожної людини окремо, адже в сучасному правовому полі посідає центральне й безальтернативне місце, слугуючи гарантом безпеки. Таким чином, через призму адвокатської діяльності держава гарантує людині, окрім доступу до професійної правничої допомоги, загальне відчуття правового спокою й захищеності. В одному зі своїх рішень (справа про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 року) Конституційний Суд України наголосив, що «право вільно отримувати правову допомогу адвоката» є проявом реалізації державою «обов'язку забезпечувати можливість надання кваліфікованої правової допомоги особам у правовідносинах із державними органами»⁵. Схожу позицію щодо значення професійної допомоги адвоката для гарантування людських прав КСУ висловив у низці інших рішень⁶.

У демократичному суспільстві адвокатура функціонує як незалежна інституція, на чому наголошує Конституція України в абзаці 2 статті 131-1 та Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у частині 2 статті 5. Поняття «незалежність» є одним з головних принципів адвокатської діяльності, важливою гарантією верховенства права в демократичному суспільстві. За сутністю незалежність адвокатури тлумачиться як непідпорядкованість цього інституту державі, убезпечення від будь-якого стороннього втручання. Реалізація цього принципу в професійній діяльності адвоката передусім знаходить відображення у взаємовідносинах адвокат-держава.

Як передбачається в Стандартах незалежності юридичної професії, ухвалених Міжнародною асоціацією юристів, незалежність юридичної професії є важливою гарантією дотримання й захисту прав людини та необхідна для ефективного й належного доступу до юридичних послуг⁷. Справедлива система здійснення правосуддя, яка гарантує незалежність адвокатів у виконанні їхніх професійних обов'язків без будь-яких неналежних обмежень, тиску чи втручання, прямого чи опосередкованого, є невід'ємною частиною встановлення й підтримки верховенства права.

Говорячи про інститут адвокатури як невід'ємну частину системи правосуддя, варто зауважити, що ключове становище в ній відведено особі адвоката, який є його безпосереднім «обличчям» і водночас суб'єктом виконання покладених на інститут адвокатури завдань. Правничим підґрунтям діяльності адвоката слугують гарантії, які передбачені як у національному законодавстві, зокрема в статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і в міжнарод-

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>

⁶ Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-v/2016.pdf>; Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_v_2019.pdf

⁷ IBA Standards For The Independence of the Legal Profession 1990 p. (International Bar Association, IBA). URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>

ному праві. До джерел міжнародного права, в яких містяться стандарти незалежності адвоката, зокрема, належать Основні принципи щодо ролі юристів⁸, Стандарти Міжнародної юридичної асоціації щодо незалежності юридичної професії⁹ тощо.

Загалом, профільний Закон України передбачає 17 основоположних гарантій, які держава має забезпечити адвокату під час здійснення ним повноважень, щоб він мав змогу діяти вільно й неупереджено в межах Закону та інтересів особи, яка звернулася за правничою допомогою.

Однак упродовж останніх років у ЗМІ періодично з'являється інформація про безпідставне кримінальне переслідування адвокатів, яке здійснюється з метою тиску на них, що в разі підтвердження може свідчити про небезпечну тенденцію до порушення гарантій адвокатської діяльності¹⁰. Важливо наголосити, що відкриття кримінальних проваджень, проведення слідчих (розшукових) дій (зокрема, обшуків як у квартирах, так і в робочих приміщеннях правозахисників), встановлення засобів прослуховування в кабінетах, вручення підозр (про що йдеться в таких публікаціях) може мати й законний характер. Проте якщо все перелічене є безпідставним, застосовується внаслідок виконання адвокатом його обов'язків, - у такому разі йдеться про порушення гарантій адвокатської діяльності, що неминуче негативно впливає на можливість захисту прав людей, яким такий адвокат надає правничу допомогу.

Водночас системність і періодичність дій органів досудового розслідування щодо кримінального переслідування адвокатів (яке, як правило, навіть не завершується направленням обвинувального акта до суду) свідчить про потребу виявлення недоліків законодавства, передусім кримінально-процесуального, а також удосконалення механізму реалізації законодавчих гарантій адвокатської діяльності.

Слід зазначити, що лише за період весни 2025 року у ЗМІ з'явилася інформація щодо: ситуації, пов'язаної зі встановленням засобів для прослуховування в офісах адвокатів без попереднього внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; проведення так званого «невідкладного» обшуку в адвоката в рамках кримінального провадження, відомості про яке були внесені до ЄРДР 2021 року тощо. І це лише ті випадки, які отримали медійне висвітлення. Яка ж кількість аналогічних ситуацій залишається неоприлюдненою - невідомо.

Одним з найрезонансніших випадків останнього часу (весна 2025 року) є проведення обшуків у житлі та офісі адвоката, який надавав правничу допомогу клієнту у справі щодо його звільнення з посади в Товаристві. У результаті цих слідчих дій було вилучено носії інформації, що містять адвокатську таємницю, а адвоката повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого статтею 206 КК України - «Протидія законній господарській діяльності». Вже сама суть підозри дає підстави для висновку про її зв'язок із виконанням адвокатом професійних обов'язків щодо надання правничої допомоги клієнту.

З формального погляду, дії органу досудового розслідування видаються такими, що відповідають вимогам Кримінального процесуального закону України. Адже слідчу (розшукову) дію - обшук - було проведено на підставі ухвали слідчого судді, як цього вимагає частина 2 статті 234 КПК України, а передумовою, як видається, слугувало надання слідством належних аргументів, які були оцінені судом як достатні й обґрунтовані для винесення відповідного процесуального рішення. Разом з тим як сама суть підозри, так і недостатня аргументованість процесуальних рішень у цій справі, і порядок проведення слідчих дій (зокрема, факт вилучення в захисника носіїв інформації,

⁸ Basic principles on the Role of Lawyers, 1990 p. (The Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers>

⁹ IBA Standarts for the Independence of the Legal Profession 1990 p. (International Bar Association, IBA). URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>

¹⁰ До прикладу: Відкрита заява АПУ щодо неприпустимості втручання в адвокатську діяльність. Асоціація правників України. 1 квітня 2025 р. URL: <https://uba.ua/ukr/news/vdkrita-zajava-apu-shhodo-nepripustimost-vtruchannja-v-advokatsku-djalnst>; «Асоціація правників України заявляє про неприпустимість втручання в адвокатську діяльність». Юридична практика. 02.04.2025.

URL: <https://pravo.ua/asotsiatsiia-pravnykiv-ukrainy-zaiavliaie-pro-nepripustymist-vtruchannia-v-advokatsku-diialnist/>; URL: <https://www.facebook.com/61560822014814/posts/адвокат-під-обшуком-не-жарт-а-симптом-розпаду-правової-державиколи-в-країні-почи/122161015070360733/>

що містять адвокатську таємницю), свідчать про порушення гарантій адвокатської діяльності, передбачених:

- пунктом 1 частини 1 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» - «заборона будь-якого втручання здійсненню адвокатської діяльності»;
- пунктом 4 частини 1 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» - «заборона проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності».

Насамперед, слід пам'ятати, що адвокат наділений спеціальним правовим статусом, а тому аргументи, які надалі складуть загальну підставу проведення обшуку, повинні проходити максимально прискіпливе вивчення й фільтрацію як з боку органу досудового розслідування, який подає клопотання про дозвіл на проведення слідчої (розшукової) дії, так і з боку слідчого судді, який надає «зелене світло» для проведення обшуку.

ЄСПЛ у справі «Heino v. Finland»¹¹ (п. 43); «Kolesnichenko v. Russia»¹² (п. 31) зазначив, що роль, яку відіграють адвокати в захисті прав людини, є причиною того, чому обшуки в належних їм приміщеннях мають бути предметом особливо суворого контролю. З огляду на те, що, як правило, на носіях інформації адвоката одночасно можуть зберігатися дані багатьох клієнтів, виникає ризик порушення недоторканності конфіденційної інформації широкого кола осіб. При цьому зазвичай це чутлива інформація, пов'язана із захистом конституційних прав людини. Окрім того, такі порушення гарантій адвокатської діяльності негативно впливають на формування професійної мотивації серед студентства й молодих фахівців, що як наслідок ставить під загрозу оновлення складу правничої спільноти. Без поповнення адвокатури компетентними й умотивованими молодими спеціалістами вона ризикує втратити ефективність, а в ширшій перспективі - здатність виконувати одну з ключових функцій у правовій державі.

Поряд із цим не підлягає сумніву, що адвокатура не є замкненою в собі професійною спільнотою й не може бути наділена абсолютним імунітетом, оскільки це суперечитиме принципам правової держави. Статус адвоката чи наявність гарантій щодо адвокатської таємниці не повинні розцінюватися як привілей або використовуватися як ширма для незаконних дій, а отже, у разі наявності обґрунтованих підозр щодо вчинення ним кримінального правопорушення, до такої особи мають застосовуватися передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України заходи процесуального впливу. ЄСПЛ у справі «André and Another v. France»¹³ (п. 42) наголосив, що вкрай важливо забезпечити суворі рамки для таких заходів. У кожному випадку заходи з боку органів досудового розслідування щодо адвокатів мають бути обмежені гарантіями адвокатської діяльності. Однак складність цього питання полягає в необхідності пошуку й дотримання розумного компромісу між правомірним застосуванням процесуальних заходів щодо адвокатів із одночасним дотриманням гарантій, що забезпечують незалежність адвокатської діяльності. Дотримання такого балансу слугуватиме основою для збереження довіри до правничої професії й системи правосуддя загалом.

Аналіз Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Порядку дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів», Кримінального процесуального кодексу України дає підстави для висновку, що законодавцем досконало не визначено ані порядку подання клопотання про проведення обшуку в адвоката стороною обвинувачення до слідчого судді, ані процедури проведення такої слідчої (розшукової) дії в приміщеннях правозахисника, ані положень, які б відображали подальші необхідні дії, що їх має вчинити сторона обвинувачення щодо вилученого майна в адвоката, - у такому контексті та розумінні, щоб це мало розумну межу із дотриманням гарантій адвокатської діяльності. Разом з тим, як

¹¹ Heino v. Finland. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22Heino%20v.%20Finland%22%22%3A%22%22%7D>

¹² Kolesnichenko v. Russia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22Kolesnichenko%20v.%20Russia%22%22%3A%22%22%7D>

¹³ André and Another v. France. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22Andre%20and%20Another%20v.%20France%22%22%3A%22%22%7D>

зазначає ЄСПЛ у справі «Petri Sallinen i and Others v. Finland»¹⁴ (п. 90); «Wolland v. Norway»¹⁵ (п. 62), проведення обшуку в помешканні адвоката чи іншому його володінні має бути предметом дуже чіткого й точного правового регулювання.

На моє глибоке переконання, для унеможливлення втручань та перешкод у здійсненні правомірної адвокатської діяльності необхідні адекватні й ефективні гарантії проти зловживань. Цю проблему можна вирішити шляхом поетапного внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що сформує надійний механізм гарантування професійної діяльності адвоката.

Першочергової уваги та врегулювання потребує етап звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії - обшуку. Так, частина 2 статті 234 КПК України передбачає, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого розташований орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду. У зв'язку з цим доцільним є внесення змін до зазначеного положення, зважаючи на необхідність забезпечення більшої неупередженості та об'єктивності під час розгляду відповідних клопотань. Доречно запровадити механізм автоматизованого розподілу клопотань про дозвіл на проведення обшуку у адвокатів між слідчими суддями всіх судів України, незалежно від територіального розташування органу досудового розслідування. Така модель, що реалізує принцип транс-територіальної юрисдикції, сприяла б зменшенню ризиків зловживань та упередженого ставлення з боку слідчого судді, а також забезпечувала б якісний, об'єктивний та ретельний судовий контроль за втручанням у діяльність адвоката. Крім того, враховуючи можливі професійні чи соціальні зв'язки між слідчим суддею та учасниками кримінального провадження в межах одного регіону, перенесення розгляду подібних клопотань до судів інших територіальних юрисдикцій може стати додатковим запобіжником від суб'єктивного впливу.

Наступним питанням, що потребує нормативного врегулювання, є можливість оскарження ухвали про надання дозволу на проведення обшуку в порядку статті 309 КПК України, а також сама процедура проведення слідчої (розшукової) дії у володінні або приміщенні адвоката. Оскільки положення статті 309 КПК України передбачають вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені на етапі досудового розслідування, і серед них відсутня ухвала про дозвіл на проведення обшуку (передбачена лише можливість подання заперечень під час підготовчого провадження в суді), виникає нагальна потреба доповнити зазначену статтю пунктом, що передбачав би можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку у володінні або приміщенні адвоката на етапі досудового розслідування. Такий підхід зумовлений тим, що від моменту проведення слідчої (розшукової) дії, під час якої зазвичай вилучаються документи чи інші носії, що містять адвокатську таємницю, до початку підготовчого судового засідання може пройти тривалий час. За цей період орган досудового розслідування отримує повний доступ до конфіденційної інформації клієнтів адвоката, що прямо суперечить гарантії заборони вилучення документів, пов'язаних зі здійсненням адвокатської діяльності.

Окрім цього, виправданим є доповнити Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» статтею, що регламентувала б особливості проведення обшуку у володінні або приміщенні адвоката. Особливу увагу слід приділити процедурі вилучення носіїв інформації або документів, зазначених в ухвалі слідчого судді, які можуть містити відомості, що становлять адвокатську таємницю. У цьому контексті доцільно закріпити обов'язок уповноваженого члена Ради адвокатів регіону, участь якого має бути забезпечена в обов'язковому порядку, щодо здійснення перевірки документів або інформації, що підлягають вилученню, на предмет наявності в них адвокатської таємниці. У разі виявлення ознак конфіденційної інформації необхідно передбачити чітку заборону слідству на доступ до відповідних матеріалів без згоди клієнта. Наразі зазначене положення,

¹⁴ Petri Sallinen i and Others v. Finland. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22%22%7D>

¹⁵ Wolland v. Norway. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22%22%7D>

саме в контексті надання можливості отримання адвокатом від клієнта такої згоди, передбачене у Порядку дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів. Однак у чинному формулюванні воно визначено як право такого уповноваженого про це повідомити. Доцільно закріпити цей механізм як обов'язковий.

У разі ігнорування зазначеної заборони уповноважений член Ради адвокатів регіону має скласти окремий висновок одразу після завершення обшуку, в якому буде поетапно викладено суттєві порушення, вчинені органом досудового розслідування в частині недотримання гарантій. Надважливо, щоб таке викладення інформації відбувалося не лише в завершальній частині протоколу, який на загальних засадах складається стороною обвинувачення, але й щоб набуло статусу самостійного документа. Таким чином, можливість подання скарги на ухвалу слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку з долученням складеного висновку уповноваженим членом Ради адвокатів регіону дасть Суду можливість комплексно оцінити ситуацію. Особливої уваги також заслуговує доцільність доповнення Кримінального процесуального кодексу України положенням, що передбачало б обов'язок органів досудового розслідування у встановлений строк після проведення у адвоката обшуку та вилучення речей, зазначених в ухвалі слідчого судді, звертатися з клопотанням про накладення арешту на таке майно. Такий імператив сприяв би підвищенню ефективності судового контролю та аналізу правомірності самого вилучення. Наведене має особливе значення у випадках проведення обшуку у володінні адвоката, коли існує ризик посягання на адвокатську таємницю. Повторне дослідження Судом правомірності вилучення тих чи інших речей дозволить встановити, чи дійсно у цьому є потреба, чи це не порушує гарантій адвокатської діяльності та чи перебування таких речей у розпорядженні сторони обвинувачення не посягатиме на права інших осіб.

Важливою під час розгляду клопотання про накладення арешту на таке майно є обов'язкова участь адвоката, у якого проводився обшук, клієнта, щодо якого міститься інформація у вилучених матеріалах, а також уповноваженого члена Ради адвокатів регіону. Такий підхід забезпечить додатковий процесуальний баланс, а також сприятиме істотній мінімізації ризиків зловживань з боку органів досудового розслідування.

Наведена позиція вже знаходить відображення в судовій практиці. Зокрема, ухвалою слідчого судді Святошинського районного суду міста Києва від 23.09.2021 року у справі № 759/20261/21 передбачено: «...навіть якщо ухвалою слідчого судді про обшук надано дозвіл на вилучення певного майна, це не звільняє слідчого від обов'язку звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна для перевірки наявності підстав для обмеження власника майна у його конституційному праві володіти, користуватися та розпоряджатися майном»¹⁶. Проте законодавче закріплення такої вимоги може слугувати додатковою гарантією.

Запропонований підхід узгоджується з положеннями зарубіжного законодавства, зокрема Кримінального процесуального кодексу Франції¹⁷, який передбачає ефективний механізм захисту професійних прав адвоката у разі втручання в його діяльність під час проведення слідчих дій.

Так, відповідно до статті 56-1 зазначеного Кодексу, обшук у приміщенні адвоката дозволяється в присутності голови адвокатської палати (*bâtonnier*) або його представника. Ключовим моментом є не лише забезпечення процесуального контролю під час самого обшуку, а й особлива увага до подальшої долі вилучених матеріалів. У разі вилучення документів, електронних носіїв чи інших предметів, що потенційно містять адвокатську таємницю, їх вивчення та використання допускається лише після судового розгляду. Причому на такому розгляді є обов'язковою присутність не лише прокурора, а й самого адвоката, у якого проведено обшук, та представника голови адвокатської палати. Такий підхід формує багаторівневу гарантію недопущення зловживань та дозволяє здійснити справжню правову оцінку обґрунтованості втручання у сферу захищених професійних прав.

¹⁶ Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду міста Києва від 23.09.2021 р. у справі № 759/20261/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99843740>

¹⁷ Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154

Наведена французька модель демонструє приклад ефективного запобігання ризику порушення адвокатської таємниці та посилення інституційної ролі адвокатури в системі кримінального судочинства. Залучення представника адвокатської спільноти до оцінки обґрунтованості обмежень прав адвоката дозволяє забезпечити не лише баланс сторін, а й зберегти довіру до процесуального механізму захисту прав учасників провадження.

Висновки. Адвокатура сьогодні є невід'ємною та надзвичайно важливою складовою правової держави, що виступає гарантом захисту людських прав і свобод. За своєю сутністю, цей інститут не лише забезпечує реалізацію конституційного права кожної особи на правничу допомогу, а й відіграє ключову роль у функціонуванні системи правосуддя, слугуючи своєрідним індикатором рівня демократичності та правової культури держави. Для якісного функціонування адвокатури необхідною умовою є забезпечення її повної професійної незалежності, яка реалізується через ефективно дотримання всіх гарантій, передбачених статтею 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Важливо усвідомлювати, що адвокатура не є ізольованим професійним середовищем: її ефективність прямо впливає на становище особи, яка звертається за правничою допомогою, та на рівень дотримання прав людини загалом. Будь-який тиск, втручання чи обмеження щодо адвоката - як «домінантного обличчя» - це не лише порушення його професійних прав, а й посягання на гарантії правового захисту особи. Здійснення будь-якого утиску має далекосяжні наслідки, що виходять за межі суто професійної спільноти та трансформуються у втрату довіри до системи правосуддя загалом.

Зважаючи на те, що адвокат є обличчям системи захисту людських прав, будь-які необґрунтовані, непропорційні дії, спрямовані на обмеження його діяльності, зокрема втручання чи перешкоджання діяльності, необґрунтоване вилучення документів тощо, сприймаються суспільством не лише як загроза, а й як свавілля з боку держави.

Зважаючи на це, існує нагальна необхідність врегулювання окремих гарантій адвокатської діяльності, зокрема доповнення Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» нормами, що сприяли б поліпшенню механізму дотримання гарантій адвокатської діяльності та належному забезпеченню принципу незалежності адвокатури як фундаментальної передумови реалізації права на ефективний захист кожної особи.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с. С. 123-128.
2. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія / О. В. Гришук; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: ВАІТЕ, 2019. 416 с.
3. Стаття у щотижневику «Закон і бізнес»: «Пам'яті найкращих» (№ 12, 30.03-05.04.2019). URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/stattya-u-shchotyzhnevyyku-zakon-i-biznes-pamyati-naykrashchyh-no-12-3003-05042019>

Перелік юридичних документів:

4. Basic principles on the Role of Lawyers, 1990 p. (The Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers>
5. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154
6. IBA Standards For The Independence of the Legal Profession 1990 p. (International Bar Association, IBA). URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>
7. «André and Another v. France». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-87938%22%5D%7D>
8. «Heino v. Finland». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-103394%22%5D%7D>
9. «Kolesnichenko v. russia». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92147%22%5D%7D>

10. «Petri Sallinen i and Others v. Finland». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-70283%22%5D%7D>
11. «Wolland v. Norway», <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-182867%22%5D%7D>
12. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_v_2019.pdf
13. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-v/2016.pdf>
14. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
15. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
16. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
19. Стандарти незалежності юридичної професії, ухвалені Міжнародною асоціацією юристів. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>
20. Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду міста Києва від 23.09.2021 р. у справі № 759/20261/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99843740>

References

Bibliography:

1. Boryslavska O. Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2018. 384 s. S. 123-128.
2. Hryshchuk O.V. Filosofiia konstytutsiinykh tsinnosti: monohrafiia / O. V. Hryshchuk; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Kyiv: VAITE, 2019. 416 c.
3. Stattia u shchotyzhnevyyku «Zakon i biznes»: «Pamiati naikrashchykh» (№ 12, 30.03-05.04.2019). URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/stattya-u-shchotyzhnevyyku-zakon-i-biznes-pamyati-naykrashchyh-no-12-3003-05042019>

List of legal documents:

4. Basic principles on the Role of Lawyers, 1990 r. (The Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers>
5. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154
6. IBA Standards For The Independence of the Legal Profession 1990 r. (International Bar Association, IBA). URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
8. Krminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Holovania Ihoria Volodymyrovycha shchodo ofitsiinoho tлумачення положень statii 59 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro pravo na pravovu dopomohu) vid 30 veresnia 2009 roku № 23-rp/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tлумачення положень statii 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu) vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
11. Standarty nezalezhnosti yurydychnoi profesii, ukhvaleni Mizhnarodnoiu asotsiatsiieiu yurystiv. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=F68BBBA5-FD1F-426F-9AA5-48D26B5E72E7>

12. Ukhvala slidchoho suddi Sviatoshynskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 23.09.2021 r. u spravi № 759/20261/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99843740>
13. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo skasuvannia advokatskoi monopolii) (reiestr. № 1013) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 31 zhovtnia 2019 roku № 4-v/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_v_2019.pdf
14. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 20 sichnia 2016 roku № 1-v/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-v/2016.pdf>
15. Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist». Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2013, № 27, st.282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
16. «André and Another v. France». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-87938%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-87938%22])
17. «Heino v. Finland». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-103394%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-103394%22])
18. «Kolesnichenko v. russia». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-92147%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-92147%22])
19. «Petri Sallinen i and Others v. Finland». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-70283%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-70283%22])
20. «Wolland v. Norway», [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-182867%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-182867%22])

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД

"НЕПРЯМІ" ВИБОРИ: СІРІЯ ВПЕРШЕ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ АСАДА ОБЕРЕ ПАРЛАМЕНТ

Після десятиліть диктатури і громадянської війни в Сирії 5 жовтня відбудуться перші вибори. Однак більшість сирійців не зможе проголосувати безпосередньо. Не буде конкуренції між партіями та передвиборчої боротьби.

Після понад чотирьох десятиліть диктатури і десятиліття жорстокої громадянської війни 5 жовтня Сирія проведе свої перші вибори. Вже зараз стає очевидним, що процес обрання нового сирійського парламенту не є простим і приховує в собі численні суперечності - насамперед з огляду на те, що ці вибори не будуть нормальним демократичним волевиявленням народу.

Не всі сирійці матимуть право взяти участь у цих виборах, також не буде жодних політичних партій чи виборчих плакатів. Замість прямого голосування безпосередньо виборцями, голоси віддаватимуться колегами виборців. Саме тому перші вибори в країні з часу падіння диктатури Башара Асада називають "непрямими".

У перехідному уряді Сирії наприкінці червня пояснили неможливість проведення виборів у тради-

ційному форматі тим, що мільйони сирійців досі є внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном, а також браком офіційних документів та нестабільністю правової структури.

З цієї причини процес обрання нової Народної ради Сирії відбуватиметься у кілька етапів. У червні сирійський перехідний уряд безпосередньо призначив Верховний комітет з виборів у складі одинадцяти членів, який має здійснювати нагляд за виборчим процесом.

Верховний комітет, у свою чергу, організував так звані виборчі підкомітети у 62 виборчих округах Сирії, які було створено відповідно до чисельності населення. У кожному окрузі буде призначено від 30 до 50 осіб, які сформують "колегії виборців", завданням яких і буде обрання членів парламенту.

При призначенні цих осіб підкомітети мають враховувати різні характеристики, включаючи кваліфікацію кандидатів, наприклад, університетські ступені та професії, "соціальний вплив" - тобто це мають бути люди, які є активними та відомими у своїх громадах. Також має бути враховано такий фактор як різноманітність - зокрема, до колегій мають включити переміщених осіб, людей з інвалідністю та колишніх ув'язнених, а 20 відсотків членів виборчих колегій повинні становити жінки.

Очікується, що після відбору вся колегія виборців по всій Сирії складатиметься з шести-семи тисяч осіб. Нарешті, в день виборів колегія виборців обиратиме зі

свого складу 121 члена нового сирійського парламенту із загальної чисельності у 210 місць.

Виборчий процес у Сирії нещодавно вже відклали. Чинники пояснили це тим, що занадто багато кандидатів захотіли стати членами колегії виборців.

Спочатку передбачалося, що колегії виборців оберуть 140 депутатів. Однак потім голосування було відкладено в кількох частинах Сирії, а саме в регіоні Ес-Сувейда, де домінує сирійська друзька меншина, і в регіонах Ракка і Хасака, які контролюються сирійською курдською меншиною. Як наслідок, близько 19 парламентських мандатів поки що залишаться вакантними.

Згідно з позицією сирійського перехідного уряду, вибори в цих районах відклали нібито з міркувань безпеки. Адже в останні місяці в цих районах відбуваються міжобщинні та міжконфесійні сутички, внаслідок яких загинули тисячі людей. Насправді, однак, вибори були відкладені передусім тому, що сирійський уряд не контролює ці райони - вони перебувають під контролем друзів і курдів.

Після завершення виборчого процесу в новому парламенті буде призначено 70 депутатів - і це зробить безпосередньо тимчасовий президент країни Ахмед аш-Шараа, лідер ісламістського сунітського угруповання "Хаят Тахрір аш-Шам", бойовики якого в грудні минулого року повалили режим тодішнього диктатора Башара Асада.

Попри всю критику щодо недотримання демократичних стандар-

ртів, цей виборчий процес має і позитивні аспекти, написав на початку вересня Хаїд Хаїд, експерт з Сирії базованого в Парижі аналітичного центру Arab Reform Initiative. "На папері виборчий процес приносить скромні, але значні поліпшення", - зазначив він. За його словами, це пов'язано з тим, що зараз існує "кілька етапів консультацій, механізми призначення і заходи для збільшення участі жінок". Окрім того, для моніторингу процесу були запрошені міжнародні спостерігачі. Однак виборчий процес також є вражливим до можливих маніпуляцій, попереджає Хаїд.

Повідомлення ЗМІ з самої країни вказують на те, що багато сирійців, очевидно, також вважають, що прямі вибори наразі є неможливими. Опитування, проведене з середини липня до середини серпня "Арабським центром досліджень і політики", що базується в Катарі, показало, що 57 відсотків з майже 4000 опитаних сирійців позитивно оцінили політичну ситуацію в країні.

Однак інші сирійці налаштовані набагато критичніше, описуючи жорстко керований виборчий процес як "фарс" й спробу легітимізувати перехідний уряд без реального прагнення до справжнього консенсусу чи демократії.

Одними з найголосніших критиків цих виборів є представники сирійських меншин. Протягом останніх тижнів представники різних меншин публікували листи і заяви, в яких критикували процес і називали його нелегітимним. На початку цього тижня 14 різних груп сирійського громадянського суспільства також опублікували документ, в якому рекомендували внести зміни до виборчого процесу. На їхнє переконання, президент Аш-Шараа просто має занадто великий контроль над виборчим процесом і Народною радою, яка буде сформована в результаті виборів.

Наприклад, згідно з перехідною конституцією Сирії, президентські укази можуть бути скасовані парламентом лише більшістю у дві третини голосів. Ось чому 70 депутатів, яких безпосередньо призначає аш-Шараа, мають таке велике значення. Зрештою, якщо вони представлятимуть лише його інтереси - що не можна виключати, враховуючи, що саме він їх призначить - то в парламенті буде дуже важко коли-небудь досягти більшості у дві третини голосів проти волі президента.

Але загалом значення самого факту обрання нового парламенту важко переоцінити. Його основним завданням буде перегляд низки старих законів, ухвалення нових законів для відкриття країни для зовнішнього світу, розробка нової конституції і, нарешті, підготовка до прямих парламентських виборів, які мають відбутися протягом наступних трьох-п'яти років.

ЄВРОПАРЛАМЕНТАРІ ВІДХИЛИЛИ ВОТУМИ НЕДОВІРИ ФОН ДЕР ЛЯЕН

Пропозиції ультраправих і ультралівих, націлені на відставку глави Єврокомісії, відхилили більшістю голосів центристів.

Європейський парламент відхилив у четвер, 9 жовтня, обидві пропозиції висловити вотум недовіри главі Європейської Комісії Урсулі

фон дер Ляен (Ursula von der Leyen) більшістю голосів депутатів, повідомляють AP, Reuters та дрa.

Пропозицію ультраправої групи "Патріоти за Європу" підтримали 179 депутатів, тоді як 378 голосували "проти", 37 утрималися. За пропозицію від групи "Ліви" висловилися 133 парламентарі, 383 депутатів її відкинули, 78 утрималися.

Для затвердження відставки були необхідні дві третини голосів (понад 360 з 720), тож фон дер Ляен "легко пережила" голосування, вказують агенції. Підтримку їй висловили центристські групи Європарламенту, які мають більшість та закидають крайнім використання механізму вотуму недовіри для заробляння політичних балів. Ультраправі звинувачують главу Єврокомісії у "вибуховому" зростанні міграції, що, на їхню думку, загрожує "ідентичності та безпеці" Європи. Також їй закидають залишення напризволяще фермерів і споживачів - мовляв своєю екологічною політикою фон дер Ляен поставила під загрозу безпеку харчових продуктів. До групи входять депутати від "Фідес прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана та від французького Національного об'єднання" Марін Ле Пен з Жорданом Барделлою.

Ультраліви закидають фон дер Ляен "шкідливі торговельні

угоди" та "недостатні дії проти системних порушень Ізраїлем міжнародного права в Секторі Гази". Обидві табори критикують чиновницю за торговельні домовленості зі США та групою країн Південної Америки "Меркосур", за які голосуватимуть найближчим часом. Фон дер Ляєн не була присутня під час голосування у Стразбурзі, тож подякувала депутатам за "сильну підтримку" у соціальній мережі X, де запевнила у тісній співпраці Єврокомісії з європарламентом, "щоб подолати виклики Європи та досягти результатів для всіх європейських громадян".

Раніше цього тижня фон дер Ляєн у зверненні до ЄП закликала парламентарів до об'єднання, наголосивши, що розкол у ЄС служитиме інтересам президента Росії Володимира Путіна.

Очільниця ЄК не вперше стикнулася з голосуванням щодо висловлення їй недовіри - у липні подібну пропозицію ультраправих відхилили 360 законодавців.

У РЕСПУБЛІЦІ СЕРБСЬКІЙ ПРИЗНАЧИЛИ ТИМЧАСОВУ ПРЕЗИДЕНТКУ

Після відсторонення від політики проросійського Мілорада Додіка у Республіці Сербській призначили виконувачку обов'язків президента.

Парламент Республіки Сербської (РС), утворенні в складі Боснії і Герцеговини, у суботу, 18 жовтня, призначив Ану Трішич-Бабич виконувачкою обов'язків президента.

Трішич Бабич, яка є була радницею Мілорада Додіка, обійматиме цю посаду протягом одного місяця до нових президентських виборів,

які відбудуться в Сербській Республіці 23 листопада, зазначає агенція Reuters.

Парламент також скасував низку сепаратистських законів, які раніше були визнані неконституційними судом Боснії і Герцеговини. Після призначення тимчасової президентки Додік заявив, що, попри це Сербська Республіка не змінить своєї політики, а сецесія - відділення або вихід частини території від держави - залишається його кінцевою метою.

Досі проросійський націоналіст і колишній президент Республіки Сербської Додік відмовлявся йти у відставку та продовжував подорожувати за кордон як президент, незважаючи заборону. У серпні суд у Сараєво визнав Додіка винним у антиконституційній діяльності проти держави Боснія і Герцеговина, що складається з двох автономних утворень - РС і Федерації Боснії і Герцеговини. Додіка було усунуто з посади. Згідно з рішенням суду, він не може бути обраний на політичну посаду в Боснії і Герцеговині протягом шести років, пише агенція dpa.

ВІРТУАЛЬНИ УРЯДОВЦІ: ЯК АЛБАНІЯ ЕКСПЕРИМЕНТУЄ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Нещодавно албанський уряд урочисто представив першу віртуальну міністерку Діеллу. Це викликало широкий резонанс як у самій Албанії, так і за межами країни. Утім, багато запитань щодо ініціативи - досі без відповіді.

Ані реального тіла, ані підпису, ані паспорта - попри це у маленькій балканській країні Албанії її називають міністеркою. Діелла, що албанською означає "сонце", вперше

з'явилася на державному порталі e-Albania у ролі цифрової асистентки. Через кілька місяців прем'єр-міністр країни Еді Рама "підвищив її на посаді", назвавши першою у світі віртуальною міністеркою з питань штучного інтелекту (ШІ). Вдягнена в національне албанське вбрання, керована алгоритмами, Діелла - поєднання культурної спадщини та голограми - усміхається тим, хто заходить на e-Albania. Прем'єр Рама пообіцяв нову еру, у якій "державні тендери будуть на 100 відсотків не схильні до корупції, а будь-які держкошти - на 100 відсотків прозорі".

Для країни, яка давно бореться з корупцією, такі обіцянки - зовсім не новина. Але за цифровою усмішкою Діелли ховається питання зі сфери абсолютно реального життя: що стається з відповідальністю влади, коли та не має людської подобі?

Коли президент Албанії Байрам Бегай 15 вересня 2025 року затвердив новий уряд, до якого увійшли 16 міністрів, Діелли в ньому не було. Віртуальну міністерку, урочисто представлену прем'єром, не згадали серед офіційних членів Кабінету. Натомість пункт 2 президентського указу поклав на самого Еді Раму "відповідальність за створення та функціонування віртуального міністра", фактично напяму підпорядкувавши прем'єру такого "посадовця".

На практиці указ дав Рамі контроль над чимось реально наявним, але таким, що не має юридичного статусу. Згідно зі статтею 100 конституції Албанії, кожен член Ради міністрів має бути фізичною особою, спроможною до обговорення питань і голосування, та здатною нести як моральну, так і політичну відповідальність.

"Сама по собі ідея "ШІ-міністра" не має конституційного підґрунтя в Албанії, - стверджує юрист Сокол Хазізаї. - Правове значення слова "міністр" невіддільне від фізичної

особи та відповідальності, пов'язаної з цією посадою. Міністр підзвітний громадянам - і цього не може забезпечити жоден алгоритм". За словами Хазізая, чинні у країні закони про захист персональних даних та держслужбу зачіпають лише супутні питання відповідальності, але не визначають, як ШІ може функціонувати та хто несе юридичну відповідальність за його дії.

З моменту дебюту Діелли в ролі "міністерки" албанський уряд не надавав жодних відомостей про дані, на яких вона навчалася, її вихідний код або контроль людей за її діями. На порталі e-Albania віртуальна урядовиця, як і раніше, з'являється як усміхнений аватар, що вітає користувачів простими відповідями, проте немає жодних доказів того, що ця ШІ-посадовиця ухвалює будь-які рішення.

"На цей момент Діелла - всього лише чат-бот, а не автономна система, - пояснює Бесмір Семанай, IT-експерт із 17-річним стажем. - Штучний інтелект міг би допомагати в ухваленні державних рішень, якщо його правильно навчити й контролювати. Але справжня проблема - це прозорість, ми не знаємо, на основі яких даних створено цей чат-бот і хто відповідає за його підтримку".

Ухвалений у 2024 році в ЄС закон про штучний інтелект (AI Act) - перше у світі міжнародне законодавство, що регулює цю галузь, - класифікує подібні системи як українським ризиковані. У європейському контексті кожен алгоритм, що впливає на роботу державного управління, мусить проходити перевірку та затвердження людиною - задля запобігання того, що в Брюсселі називають "автоматизацією без відповідальності".

Оскільки Албанія є лише кандидатом на вступ до Євросоюзу, вона поки що не мусить дотримуватися цих стандартів, проте Тирана взяла на себе зобов'язання узгодити своє законодавство з AI Act.

"Якщо ми створюємо системи на базі штучного інтелекту, то ми також маємо створювати й інститути для контролю та нагляду за ними, - застерігає Семанай. - Інвестиції у ШІ мають йти рука об руку з капіталовкладеннями в механізми контролю, інакше ми ризикуємо створити системи, за якими не зможемо встежити".

Коли новий склад парламенту Албанії зібрався 18 вересня для того, аби уряд представив свою програму, напруження в залі виникло миттєво. Те, що мало стати політичною дискусією, завершилося за лічені хвилини вигуками, стуком по столах і демаршами. Коли прем'єр-міністр Еді Рама, на якого офіційно покладено пряму відповідальність за так званого "віртуального міністра", зробив паузу, щоб передати слово своєму міністру з питань штучного інтелекту, екрани в залі засідань засвітилися. І на них з'явилося цифрове зображення жінки у традиційному албанському вбранні, що говорило спокійним синтетичним голосом. "Судіть мене не за моїм походженням, а за моєю функцією. Я, можливо, і не людина, але я конституційна. Я служу народу, який написав цю конституцію", - промовила Діелла. Оразу після цього опозиція, яка й так заперечує легітимність травневих парламентських виборів в Албанії, залишила залу на знак протесту.

Професор Артан Фуга, фахівець із комунікацій та член Академії наук Албанії, розглядає Діеллу не як технологічний прорив, а як політичний акт з метою відвертання уваги. "Прем'єр Рама використав ШІ, щоб створити другий центр уваги. Замість того щоб обговорювати легітимність уряду або його програму, опозиція виявилася залученою до дебатів про аватар", - нарікає Фуга.

Він застерігає, що загроза того, що відбувається, виходить далеко за рамки театралізованої вистави: "У

той час, як Албанія досі сумнівається, чи справді вибори були вільними, нам кажуть, що більше не потрібно контролювати уряд з боку парламенту, висловлювати громадянську волю або вимагати етичної прозорості, тому що ШІ може зробити все це".

Утім, за албанським політичним експериментом ховається глибше питання: хто ж зрештою ухвалює рішення? Технічно, за словами експертів, одного дня Діелла могла б робити це. Але суспільство в Албанії, вочевидь, не впевнене в тому, чи варто давати їй таку владу. "Алгоритми можуть обробляти інформацію, але не здатні оцінювати моральні наслідки. Як тільки ви ставите технічну раціональність вище політичної відповідальності, ви ризикуєте знищити саму демократію", - виснував Артан Фуга.

БЕЗ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ: ЧИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ ЛЕГІТИМНИМИ РАДИ Й МЕРИ

Чергові місцеві вибори в Україні мали б відбутися цього року 26 жовтня. Їх відклали через війну. Чи зберігає легітимність влада на місцях та чи є можливим проведення точкових виборів? DW розпитала правників.

Неділя, 26 жовтня 2025 року, - саме цього дня в Україні мали б відбутися чергові місцеві вибори. Втім, не відбудуться - через повномасштабну війну, яка триває в Україні вже четвертий рік. Російська агресія та запровадження воєнного стану так само не дозволили провести у 2023-му переобрання парламенту та в 2024-му - президента. Водночас бракувало правової основи для того, щоб після 26 жовтня цього року місцеві ради,

мери, сільські та селищні голови залишалися легітимними.

"Відповідно до конституції, в Україні діє принцип безперервності влади, як президентської, так і парламентської. Не може бути вакууму в її здійсненні, тому ці органи залишаються повноважними, навіть якщо вибори не відбулися. Щодо місцевого самоврядування такої норми прямо не прописано, але це не означає, що принцип безперервності влади на нього не поширюється", - пояснив DW експерт з конституційного права Центру політико-правових реформ, колишній заступник голови Центральної виборчої комісії Андрій Магера.

За словами правника, з точки зору теорії права немає жодних сумнівів, що місцеві органи влади залишаються легітимними під час дії воєнного стану. Однак ця теорія мала бути підкріплена документом. Тому 8 жовтня 2025 року Верховна Рада прийняла постанову про безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах військової агресії РФ. За таке рішення проголосували 308 депутатів.

У постанові зазначається, що провести місцеві вибори за всіма українськими законами та європейськими демократичними стандартами зараз неможливо через війну та воєнний стан, відповідальність за те, що вибори не можуть відбутися вчасно, лежить на державі-агресорі Росії, а українська місцева влада повинна працювати безперервно, щоб забезпечити стабільність влади, порядок, безпеку, оборону країни та нормальне життя громад.

"Постанова є сигналом підтримки місцевого самоврядування, підтвердженням його легітимності в умовах війни. Документ допомагає уникнути вакууму влади на місцях, однак депутати пішли хибним шляхом", - вважає радник з

правових питань Громадянської мережі ОПОРА Павло Романюк. На його переконання, питання варто було вирішувати шляхом внесення змін до законодавства про місцеве самоврядування чи звернутися до Конституційного суду за розтлумаченням, що робити з місцевими виборами.

"Постанова може бути лише тимчасовою альтернативою законодавчому врегулюванню. Підзаконний характер та обмежена юридична вага постанови не усуває необхідності внести системні зміни до законів в осяжній перспективі. Інакше існує загроза оскарження постанови парламенту. Насамперед через те, що за статтею 92 Конституції засади місцевого самоврядування визначаються виключно законами України", - зазначає Павло Романюк.

З тим, що постанова Верховної Ради не оптимальне правове рішення, погоджується й Андрій Магера. Але водночас додає, що це краще, аніж взагалі нічого. Але й він радить внести зміни у відповідний закон. "Якщо цього не буде, то ситуація з органами місцевого самоврядування залишатиметься трохи підвішеною. Бо постанова це підзаконний акт, і її можна оскаржити в адміністративному суді. Під сумнів можуть бути поставлені рішення чи дії місцевої влади - а це фінанси, податки, бюджет, земельні питання. Має бути права стійкість у відносинах, що виникають під час здійснення повноважень органами місцевого самоврядування", - пояснює Андрій Магера.

Центральна виборча комісія вже повідомила, що діючі органи місцевого самоврядування, обрані на вільних, рівних, прямих виборах шляхом таємного голосування, і надалі залишаються повноважними. "Виняток становлять ті, чий повноваження достроково припинені відповідно до закону. Діючі органи місцевого самоврядування

виконують свої повноваження до обрання нового складу рад та голів на наступних місцевих виборах і початку їхньої діяльності відповідно до Конституції та законів України", - зазначила ЦВК на своєму сайті після ухвалення постанови Верховної Ради.

Радниця голови Асоціації міст України Оксана Продан пояснює, що нинішні органи місцевого самоврядування працюватимуть доти, доки нових не оберуть на наступних місцевих виборах. "В зв'язку з тим, що закон забороняє Верховній Раді призначати вибори під час воєнного стану, вона вибори не призначила, а значить ті органи місцевого самоврядування, які працюють, будуть продовжувати свою роботу до складання присяги наступними обраними органами", - сказала Продан у розмові з DW.

Голова Комітету виборців України Олексій Кошель вказує, що термін продовження повноважень органів місцевого самоврядування не обмежений і може тривати рік, два або значно довше, доки Верховна Рада не призначить дату нових місцевих виборів після скасування воєнного стану. Експерт запевняє, що відсутність виборів не ставить під сумнів легітимність рішень, ухвалених місцевими органами влади в цей період.

"Я не бачу жодних правових підстав для того, щоб можна було оскаржити дії органів влади чи органів самоврядування через неможливість проведення виборів. Соціологічні опитування свідчать, що у громадян України немає жодних сумнівів щодо легітимності чинних органів влади. Разом з тим варто розуміти, що питання легітимності українських місцевих органів влади стало предметом масштабних спекуляцій та пропагандистських кампаній з боку Росії", - зазначив Кошель у коментарі DW. Втім, експерт констатує, що потрєба у виборах у деяких громадах

стоїть справді гостро. Тому в Україні не стихають дискусії про те, щоб провести вибори точно, в окремих, умовно безпечних регіонах. "Не можна виходити з принципу інтересів окремих громад і йти на порушення норм конституції. Я бачу, що окремі політики спекулюють питаннями проведення виборів. Але вибори не можна проводити до закінчення війни. Крапка", - наголосив Олександр Кошель.

Оксана Продан, у свою чергу, назвала цілу низку причин, чому проведення місцевих виборів під час війни є неможливим. Вона вказала на те, що в Україні немає безпечних територій, неможливо відокремити для виборів частину громад на підконтрольній Україні території, немає відповіді щодо місця голосування для внутрішньо переміщених осіб, немає рішень для українців за кордоном, а також для забезпечення виборчих прав військових. "У нас більше мільйона людей служить на фронті. Вони теж громадяни України, і вони теж мають право не тільки обирати, а можуть бути обраними, можуть йти в депутати. Але вони сьогодні на фронті. Хіба можна зупинити для виборів фронт?" - запитує Продан. Вона наголошує, що кожен із цих факторів унеможливує проведення місцевих виборів навіть у частині країни.

ЕКСПРЕЗИДЕНТ ФРАНЦІЇ САРКОЗІ ПОЧАВ ВІДБУВАТИ ПОКАРАННЯ У В'ЯЗНИЦІ

Ніколя Саркозі прибув у вівторок до паризької в'язниці Ла-Санте, де він відбудуватиме п'ятирічний термін ув'язнення.

Колишній президент Франції Ніколя Саркозі у вівторок, 21 жовтня, почав відбувати п'ятирічний термін ув'язнення у паризькій в'язниці Ла-Санте, повідомляє агентство Reuters.

Він став першим колишнім французьким лідером, який потрапив до в'язниці після нацистського колабораціоніста маршала Філіппа Петена після Другої світової війни. Саркозі, ймовірно, утримуватимуть в ізоляційному блоці в'язниці, в одиночній камері. Він матиме доступ до телевізора - за щомісячну плату в розмірі 14 євро - і до стаціонарного телефону.

В інтерв'ю Le Figaro експрезидент розповів, що візьме із собою три книги на перший тиждень у в'язниці, зокрема "Графа Монте-Крісто" Александра Дюма.

Вирушаючи до в'язниці, Саркозі опублікував повідомлення у соцмережі X, в якому заявив про свою невинуватість.

"Готуючись перетнути стіни в'язниці Ла-Санте, я думаю про французів усіх верств суспільства та поглядів. Я хочу сказати їм своєю непохитною силою, що сьогодні вранці ув'язнено не колишнього президента Республіки, а невинну людину", - написав він.

Він також назвав свій вирок "проявом помсти".

Адвокати Саркозі повідомили, що подали запит на його дострокове звільнення й очікують, що він буде розглянутий приблизно за місяць. Вони сподіваються, що Саркозі зможе вийти на волю до Різдва, пише Reuters.

25 вересня суд визнав Ніколя Саркозі винним у злочинній змові в справі про лівійське фінансування передвиборчої кампанії 2007 року. Його засудили до п'яти років позбавлення волі з відтермінуванням виконання вироку, також йому призначено штраф у розмірі 100 тисяч євро.

У вирокі йдеться, що Саркозі у 2005-2007 роках дозволив своїм близьким соратникам звертатися

до лівійської влади "для отримання або спроби отримати фінансову підтримку в Лівії з метою забезпечення фінансування його виборчої кампанії".

ІСТОРИЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ: УРЯД ЯПОНІЇ ВПЕРШЕ ОЧОЛИЛА ЖІНКА

Уперше в історії уряд Японії очолила жінка - парламент затвердив прем'єр-міністеркою Санае Такаїті.

Парламент Японії затвердив у вівторок, 21 жовтня, кандидатуру консерваторки Санае Такаїті на посаду прем'єр-міністерки країни. Спочатку вона отримала 237 голосів під час голосування у нижній палаті парламенту, що налічує 465 місць, а згодом здобула перемогу під час аналогічного голосування у менш впливовій верхній палаті японського парламенту.

Її перемогу забезпечило ухвалене напередодні рішення Ліберально-демократичної партії, яка керувала Японією протягом більшої частини її післявоєнної історії та яку представляє сама Такаїті, погодитися на формування коаліції з правою Партією інновацій Японії, пише інформагенція Reuters.

Таким чином Такаїті стала першою в історії Японії жінкою на посаді прем'єр-міністра. Сама Такаїті вважається послідовницею колишнього прем'єр-міністра Сіндзо Абе та шанувальницею колишньої британської прем'єр-міністерки Маргарет Тетчер. З огляду на це експерти й оглядачі очікують, що Такаїті повернеться до стимулювання економіки в дусі Абе, намагаючись дати новий імпульс розвитку економіці, на якій негативно позначаються повільні темпи

зростання вкупі з високим рівнем інфляції.

Хоча її перемога знаменує ключовий момент для країни, де чоловіки досі мають переважний вплив, сама Такаїті призначила до свого кабінету лише двох жінок, що значно менше, ніж сама вона обіцяла раніше. Так, Сацукі Катаяма стала першою в країні жінкою на чолі міністерства фінансів, а Кімі Онода - міністеркою економічної безпеки.

Показово, що під час своєї передвиборчої кампанії на лідерство вона обіцяла збільшити кількість жінок у кабінеті міністрів, щоб відповідати соціально прогресивним країнам Північної Європи. Утім, під керівництвом Такаїті жінки становитимуть 16 відсотків кабінету міністрів Японії, включно з нею самою, що значно менше, ніж у північноєвропейських країнах, зазначає Reuters. Такаїті також, імовірно, повернеться до ультраправого курсу у таких питаннях, як імміграція та оборона, припускають аналітики.

У своїх перших заявах на посаді прем'єрки Такаїті визнала, що сподівається обговорити на зустрічі з президентом США Дональдом Трампом такі питання як Азійсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід, Україну та двосторонні питання, передає AFP. Сама зустріч має відбутися 27 жовтня.

Нагадаємо, у вересні цього року подав у відставку у повному складі попередній уряд на чолі з Сігеру Ісібою.

ПРАВЛЯЧА ПАРТІЯ ГРУЗІЇ ХОЧЕ ЗАБОРОНИТИ ТРИ ОПОЗИЦІЙНІ СИЛИ

"Грузинська мрія" просить визнати неконституційними три найбільші опозиційні партії, які дотримуються прозахідного курсу. Рішення буде ухвалено найближчими місяцями.

Правляча партія "Грузинська мрія" та ще дві парламентські групи у вівторок, 28 жовтня, подали позов до Конституційного суду Грузії про заборону партій "Єдиний національний рух", "За зміни" та "Сильна Грузія - Лело". Про це заявив голова парламенту Шалва Папуашвілі на брифінгу в Тбілісі.

За словами Папуашвілі, його партія виступає за визнання цих політичних сил неконституційними. Як зазначає Reuters, усі три партії дотримуються твердих прозахідних позицій.

Підставою для звернення до Конституційного суду став висновок парламентської слідчої комісії, що вивчала можливі антидержавні та антиконституційні дії різних політичних партій, особливо колишнього правлячого "Єдиного національного руху", який був створений експрезидентом Грузії Міхеїлом Саакашвілі.

Як зазначають грузинські ЗМІ, Конституційний суд Грузії може ухвалити рішення проти опозиційних партій у найближчі місяці. У разі задоволення звернення трьом політичним партіям або пов'язаним із ними особам заборонять брати участь у виборах, а їхнім членам - обіймати державні посади та створювати нові партії.

У червні було де-факто зупинено процес вступу Грузії до Європейського Союзу, оскільки країна відступила від рекомендацій при наданні їй статусу кандидата. У липні Європейський парламент офіційно заявив, що Грузія не зможе вступити в ЄС, доки її уряд не змінить свій авторитарний курс і не проведе чесні вибори.

Крім того, Європарламент ухвалив доповідь, в якій не визнав легітимність нинішнього однопартійного парламенту та президента Грузії, назвавши її "державою, захопленою нелегітимним режимом "Грузинської мрії".

ТОВАРИСТВО ПРАВ ЛЮДИНИ ЗАСУДЖУЄ ТОРТУРИ ЦИВІЛЬНИХ РОСІЯН ТА УКРАЇНЦІВ У РФ

Правозахисники заявляють про масові катування українських і російських цивільних у в'язницях РФ.

Міжнародне товариство з прав людини (ISHR) засуджує ув'язнення та тортури українських і російських цивільних, вимагає негайного звільнення всіх політичних в'язнів, а також припинення всіх військових дій. Про це йдеться у заяві організації у середу, 29 жовтня.

В організації констатували, що у Росії критики режиму та війни проти України зазнають кримінального переслідування, їх катують та ув'язнюють. Жертвами російського терору також є тисячі українських цивільних.

"У російських в'язницях цивільних українців катують електрошоком, піддають сексуальному насильству, випалюють українські татуювання, а з трупів вилучають органи. До критиків режиму в Росії також застосовують тортури. Ні Україна, ні критики в Росії не матимуть свободи і миру за (президента РФ Володимира. - Ред.) Путіна. Тому Європа повинна діяти рішуче і твердо, бо тільки цю мову розуміє Путін", - заявив речник правління ISHR Валеріо Крюгер

(Valerio Krüger) з нагоди Дня політичних в'язнів у Росії, який відзначається 30 жовтня.

У в'язницях на окупованих Росією територіях сходу України, а також у самій РФ утримуються десятки тисяч цивільних українців, зазначили в організації.

Згідно з останнім звітом ISHR, 29 в'язниць, серед яких слідчі ізолятори в Донецьку та Таганрозі, були однозначно визнані в'язницями, де застосовуються тортури. Ці місця ув'язнення мають "добре обладнані приміщення" для застосування електрошоку, водних, застосованих та підвищувальних механізмів.

Нагадаємо, що у вересні Державна дума Росії денонсувала Європейську конвенцію про запобігання катуванням. Тим часом в ООН заявили, що російська влада продовжує практику систематичних катувань українців на окупованих територіях.

УРЯД ЛАТВІЇ НА ПОРОЗІ КРИЗИ ЧЕРЕЗ СТАМБУЛЬСКУ КОНВЕНЦІЮ ПРО ПРАВА ЖІНОК

Латвія може стати першою країною в ЄС, яка вийде зі Стамбульської конвенції про боротьбу з домашнім насильством. Депутати Сейму незадоволені поняттям "гендеру" і сподіваються "повалити" нинішній уряд.

Парламент Латвії 30 жовтня ухвалив закон про вихід зі Стамбульської конвенції - міжнародного договору Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством. Латвія ратифікувала цей документ зовсім недавно - у 2023 році, через сім з половиною років після його підписання.

Рішення, ухвалене після тривалих і гострих дебатів, викликало широкий суспільний резонанс і критику з боку європейських партнерів. Напередодні голосування в Сеймі у Ризі пройшла демонстрація проти виходу з конвенції - одна з найбільших у Латвії за останні

роки. У ній взяли участь близько п'яти тисяч осіб.

Тепер документ направлено президенту Едгарсу Рінкевичусу, який повинен вирішити, підписувати закон чи повернути його на повторний розгляд до Сейму. Деякі депутати не приховували, що голосуванням за цей закон хочуть "повалити" нинішній уряд. Тож даний документ може стати причиною нової політичної кризи у країні.

Дебати в Сеймі тривали понад 12 годин. Як повідомляє видання Delfi, рішення підтримали 56 депутатів, в основному із "Союзу зелених і селян", що входить до правлячої коаліції, а також опозиційних партій, включаючи партії "Латвія на першому місці", "Національне об'єднання" і "Стабільність". Проти виступили 32 парламентарії з коаліційних "Нової єдності" і "Прогресивних".

Формальна причина - текст конвенції, на думку прихильників денонсації, "підриває традиційні сімейні ролі". Їм не подобається ця угода через те, що в документі закладено поняття гендеру і гендерної ідентичності, "чужі латвійським традиціям" і здатні "нав'язувати ідеологію" через школи й державну політику. Раніше, 16 жовтня, Сейм за допомогою противників Стамбульської конвенції ухвалив національну декларацію "Про запобігання та викоринення

насильства щодо жінок і домашнього насильства". Багато цих депутатів наполягають, що наявного тепер національного закону в Латвії достатньо для захисту прав жінок.

Лінда Лієпіня з опозиційної партії "Латвія на першому місці" звинуватила опонентів у "мазохістському погляді на схід" і запропонувала "повернути голову" в бік основного союзника - США. "Для тих, хто не знає, нагадаю: президент США Дональд Трамп був одним з перших, хто виступив проти woke-культури, гендеризму і неконтрольованих потоків мігрантів. І тоді це питання виглядає вже зовсім інакше, в іншому світлі", - наводить її цитату Delfi.

Депутати "Нової єдності" та "Прогресивних", які відстоюють збереження членства Латвії в конвенції, попередили, що відмова від доку-

мента може залишити жінок без захисту. Депутатка Агіта Заріня-Стуре поділилася особистою історією про домашнє насильство, розповівши, що її мама була змушена постійно ходити в окулярах від сонця через постійні побої з боку її батька. "Він бив її тоді, коли якийсь чоловік просто подивився в її бік. Це не ігри", - сказала вона. Її колежанка по Сейму Антоніна Ненашева закликала "вибрати сторону Європи, а не східної пропаганди", а депутат Давіс Даугавієтіс закинув прихильникам виходу з

конвенції ігнорування протестів у Латвії.

Напередодні голосування ввечері 29 жовтня біля будівлі Сейму в Ризі відбувся найбільший цього року мітинг у Латвії. За даними ризької поліції, в акції взяли участь близько п'яти тисяч осіб. Демонстранти тримали транспаранти з написами "Руки геть від Стамбульської конвенції" і "Латвія - це не Росія. Якщо любиш, то не бий". Низка демонстрантів звинуватила владу Латвії в "копіюванні Росії", оскільки Москва не підписала конвенцію 2011 року, розроблену Радою Європи.

Україна - також серед членів конвенції. Загалом у Європі конвенцію підписали, але досі не ратифікували Болгарія, Угорщина, Чехія, Литва, Словаччина та Вірменія.

За останні п'ять років у Латвії відбулися щонайменше дві зміни уряду. "Нова єдність" нинішньої прем'єр-міністра Евіки Сіліні разом з іншими партіями формує парламентську більшість у Сеймі. Однак під час голосування депутати "Союзу зелених і селян" порушили коаліційні зобов'язання.

Виступаючи в Сеймі, Андріс Кулбергс з опозиційного "Об'єднаного списку" заявив, що "уряд фактично розвалився, прем'єр-міністр Сіліня не здатна утримати коаліцію". "Я голосую "за" тільки для того, щоб протягом двох тижнів Сіліня або навела порядок у коаліції і зняла це питання з порядку денного, або пішла у відставку, якщо не здатна керувати", - наводить його слова Delfi.

У Європі Стамбульська конвенція вважається символом прихильності правам людини і демократичним цінностям. Дипломати 15 європейських країн - включаючи Німеччину, Францію, Великобританію і країни Північної Європи - у листі на адресу латвійської влади висловили глибоку стурбованість рішенням парламенту. Конвенцію,

як підкреслюють дипломати, підписали 38 європейських держав і сам Європейський Союз.

Про це нагадала й представниця Європейської Комісії Анна Кайса Ітконен, відповідаючи на питання журналістів у Брюсселі 30 жовтня. Вона визнала, що існує можливість виходу Латвії зі Стамбульської конвенції, але положення, "до яких приєднався ЄС, входять до правового порядку ЄС і є обов'язковими для всіх країн-членів". При цьому вона закликала дочекатися внутрішніх формальних процедур у Латвії - для того, аби закон набув чинності, під ним має поставити підпис президент.

У президента Латвії Едгарса Рінкевича є дві можливості, щоб заблокувати цей документ на деякий час. Президент може повернути закон до парламенту, але тільки один раз. Якщо закон буде ухвалено повторно, то глава держави буде зобов'язаний його підписати. Депутати з правлячої партії також запропонували провести референдум - в цьому випадку дію закону можна призупинити на два місяці. Але тут законотворці можуть зіткнутися з правовою колізією, оскільки міжнародні договори, згідно з конституцією країни, не виносять на референдум. Однак, як пише Delfi, на всенародне голосування можна винести законопроект про денонсацію міжнародного договору.

Прихильники Стамбульської конвенції також можуть звернутися до Конституційного суду Латвії. Партії коаліції - "Прогресивні" і "Нова єдність" - заявили про підтримку такої ініціативи. Після надходження звернення колегія суду повинна вирішити, чи порушувати справу. Це може створити прецедент: досі Конституційний суд країни не розглядав жодного питання про денонсацію підписаного міжнародного договору.

ЄС ОЧІКУЄ ВІД УКРАЇНИ КРАЩОЇ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ Й БІЛЬШЕ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Єврокомісари очікують від Києва більше зусиль на шляху до вступу в ЄС - насамперед покращення боротьби з корупцією й прискорення реформ щодо верховенства права, повідомляє агентство Reuters.

Україні варто подолати негативні тенденції у боротьбі з корупцією, що почастішали останнім часом, і прискорити реформи у сфері верховенства права. Такі висновки містить проєкт майбутньої доповіді Європейської Комісії (ЄК) щодо євроінтеграції України, повідомила в понеділок, 3 листопада, інформаційна агенція Reuters, яка отримала текст доповіді.

Як зазначено в тексті доповіді, котру цього тижня мають офіційно представити, "попри вкрай складні обставини, в яких опинилася країна внаслідок агресивної війни Росії, впродовж останнього року Україна й далі демонструвала надзвичайну відданість шляху вступу в ЄС".

Однак попри високу оцінку розпочатих Україною реформ, у Брюсселі закликають Київ до більшого поступу в таких питаннях, як-от незалежність судової гілки влади, боротьба з організованою злочинністю та повага до громадянського суспільства.

"Слід рішуче подолати негативні тенденції, що спостерігалися останнім часом, зокрема посилення тиску на спеціалізовані антикорупційні органи та громадянське суспільство", - зазначено в проєкті доповіді.

Попри те, що переважна більшість урядів країн-членів Євросоюзу публічно підтримують прагнення України до членства в ЄС, вступу України до спільноти в найближчому майбутньому не передбачено. На додачу багато дипломатів визнають, що вступ України наражатиметься на значні перешкоди, зазначає Reuters.

Раніше уряд України повідомив ЄС, що Київ має намір завершити переговори про вступ уже до кінця 2028 року. Натомість у Брюсселі наголошують, що для досягнення такої амбітної мети Києву варто було б активізувати свої зусилля щодо реформ.

У Брюсселі наголошують, що "прагнуть підтримати цю амбітну мету", однак "для її досягнення необхідне пришвидшення темпів реформ, зокрема в основних галузях, насамперед у верховенстві права", зазначено у проєкті доповіді.

Крім того, в проєкті доповіді Єврокомісія також запропонувала посилити питання захисту демократичних стандартів у майбутніх раундах розширення спільноти.

"Щоб гарантувати, що нові держави-члени й надалі захищатимуть та підтримуватимуть свої здобутки у галузі верховенства права, демократії та основоположних прав, Єврокомісія вважає, що майбутні Договори про вступ мають містити сильніші гарантії проти відступу від зобов'язань, узятих під час переговорів про вступ," - йдеться в проєкті доповіді, який наводить Reuters.

СЕНАТ США ПІДТРИМАВ ЗАКОНОПРОЄКТ ДЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ШАТДАУНУ

У Сенаті США 60 законодавців схвалили компроміс щодо федерального бюджету. Законопроект відправляють до Палати представників.

У Сенаті США підтримали законопроект, який дасть змогу перервати рекордний за тривалістю шатдаун. Як повідомляють рано-

вранці у вівторок, 11 листопада, ЗМІ, зокрема агентство Reuters та інші, цей законопроект отримав підтримку необхідної кількості голосів. Тепер нормативний акт відправляють на схвалення до Палати представників, де більшість за республіканцями, а потім його ще має підписати президент Дональд Трамп.

За даними телеканалу CNN, на користь компромісного варіанта законопроекту щодо бюджету в ніч на 11 листопада проголосували 60 депутатів, проти - 40. Серед тих, хто підтримав документ, було сім сенаторів-демократів та один незалежний сенатор, який підтримує демократів. Один сенатор-республіканець - Рендал Пол із Кентуккі - проголосував проти.

В основі угоди між республіканцями та низкою демократів у Сенаті США, яка має прокласти шлях до закінчення шатдауну, - домовленість у зв'язку з майбутнім голосуванням щодо продовження податкових пільг у галузі внесків на медичне страхування. Крім того, угода передбачає, що федеральні службовці, звільнені під час шатдауну, будуть поновлені на посаді та отримають заборгованість із заробітної плати.

Нинішній шатдаун у США розпочався 1 жовтня і вже став найдовшою подібною паузою у роботі федерального уряду в історії країни. Через розбіжності щодо федерального бюджету між республіканцями - однопартійцями президента Дональда Трампа - та демократами близько 750 тисяч федеральних службовців було відправлено у вимушені відпустки без збереження зарплати.

Виняток зроблено лише для структур життєзабезпечення: авіадиспетчерської служби, поліції, прикордонної охорони та екстреної медичної допомоги. Багато авіадиспетчерів через фінансові труднощі, що виникли на тлі шатдауну, припинили роботу. У зв'язку з цим у США було затримано або скасовано тисячі рейсів.

10 листопада Дональд Трамп пригрозив "серйозними скороченнями" виплат авіадиспетчерам, які відмовилися від виконання своїх обов'язків у період затримки зарплати.

КРИЗА В УРЯДІ НІМЕЧЧИНИ: ДЛЯ МЕРЦА НАСТАВ ЧАС ДІЯТИ

Наскільки міцні позиції канцлера Німеччини Мерца? Заступаючи на посаду, він багато обіцяв, але поки мало що зробив. Його кабінет розколотий. Мерц мусить почати діяти, пише Дірк Еммеріх.

Понад тиждень тому канцлер Німеччини Фрідріх Мерц (Friedrich Merz) на закритій зустрічі у вузькому колі повідомив, що з понеділка, 3 листопада, почне говорити максимально відверто і називати речі своїми іменами. Він нібито сказав, що більше не дозволить Соціал-демократичній партії (СДПН) - партнеру консервативного блоку ХДС/ХСС у правлячій коаліції - гальмувати його дії як глави уряду і вказувати, що йому не можна робити.

"Люди повинні вже влітку відчутти - справа зрушила з мертвої точки", - обіцяв Мерц під час парламентської виборчої кампанії. І з цього нічого не вийшло. Тоді він проголосив "осінь реформ". Але і вона досі так і не настала.

Коли СДПН чує слово "реформа", схоже, її внутрішній голос подає сигнал, що зараз необхідно запобігти гіршому і відмовити канцлеру в підтримці. З цією практикою потрібно було покінчити - говорити все начистоту, і прямо з понеділка - тобто з початку минулого тижня. Але ні, Мерц у підсумку і цього не зробив. І тут йому завадили вже не соціал-демократи, а його власна партія. Весь минулий тиждень Християнсько-демократичний союз (ХДС) сперечався про те, чи повинні сирійські біженці повертатися на батьківщину і чи можна від них цього вимагати, чи ні. Міністр закордонних справ Йоганн Вадефуль (Johann Wadepuhl) після візиту до Дамаска заявив, що в даний момент в Сирії практично неможливо мати гідне життя, руйнування там гірші, ніж у Німеччині в 1945 році. Консервативне крило партії жажнулося від цього висловлювання. ХДС без будь-якої на те потреби порушив тему, яку просуває ультраправа "Альтернатива для Німеччини" (АдН) і за допомогою якої консерваторам все одно важко набрати очки. І виглядав при цьому ХДС далеко не в найкращому світлі. А що Фрідріх Мерц? Він не скористався шансом рішуче втрутитися і завершити ці дебати. Не захотів чи не зміг? Обидва варіанти відповіді були б однаково катастрофічними. У Фрідріха Мерца просто нічого не виходить. У питаннях зовнішньої політики Мерц вже деякий час не проявляє активності. Від гучних заяв про те, що він, щойно стане канцлером, надасть Україні крилаті ракети Taugus, не залишилося і сліду. "Коаліція охочих" підтримати Україну, яку Мерц хотів очолити разом з прем'єр-міністром Великобританії Кіром Стармером і президентом Франції Еммануелем Макроном, досі практично нічого не досягла.

Тим часом настрої зараз приблизно такі ж самі, як рік тому, коли розвалився уряд Олафа Шольца (Olaf Scholz). Чи повториться це зараз і з кабінетом Мерца? У Берліні такого розвитку подій вже більше не виключають. Знову дострокові вибори до Бундестагу? Ні, такого сценарію не хоче ні блок ХДС/ХСС, ні соціал-демократи - адже тоді АдН може стати найсильнішою партією в парламенті. За закритими дверима обговорюються плани створення уряду меншості тільки з представників ХДС/ХСС. Канцлер міг би звільнити всіх міністрів від СДПН і замінити своїми людьми. Але в такому випадку під час голосувань у Бундестазі йому довелося б покладатися на ситуативну більшість і змиритися з тим, що її, можливо, формуватимуть навіть за допомогою голосів депутатів від "Альтернативи для Німеччини". Але хіба не сам Мерц щойно закликав до збереження "брандмауера" (Brandmauer, дослівно - "вогнетривкий мур", консенсус німецьких партій про відмову від співпраці з АдН. - Ред.)? Кінці з кінцями не сходяться. До кінця цього року на нас можуть чекати захопливі тижні. Якщо продовжувати далі все так само, то це просто погано закінчиться. Тільки 25 відсотків німців, згідно з останніми соціопитуваннями, задоволені Фрідріхом Мерцом як канцлером. Ніколи ще підтримка глави уряду Німеччини після пів року перебування на посаді не була такою низькою. Тепер до цього додалися ще й погані новини з економічної сфери: мільярдні збитки Volkswagen і падіння прибутку в Mercedes (обидві компанії - ключові німецькі автовиробники. - Ред.). Автомобільна промисловість - це серце економіки Німеччини. Є побоювання, що найближчими роками масово скоротять робочі місця в галузі. Німецькі автомобілі

давно перестали бути еталоном якості на світовому ринку. У процесі переходу до електроомобільності відсутня чітка стратегія. Крім того, німецькі машини надто дорогі в порівнянні з китайськими конкурентами. Саміт з автопромисловості, де головним чином критикують недобросовісну конкуренцію з боку Китаю, навряд чи щось змінить. Те саме стосується й інших галузей промисловості. Економіка Німеччини вже три роки перебуває в стагнації. За даними інституту соціологічних досліджень Infratest dimar, лише 29 відсотків німців вважають стабільним "економічне становище Німеччини у світі". У порівнянні з 2015 роком цей показник впав на 56 процентних пунктів. А "соціальну стабільність у Німеччині", згідно з опитуванням, назвали стійкою лише 26 відсотків респондентів - на 37 процентних пунктів менше, ніж 10 років тому. Багато хто довіряв Фрідріху Мерцу і вважав, що йому і його уряду вдасться змінити економічні рамкові умови і повернути Німеччину на шлях успіху. Але ця довіра продовжує швидко падати. Неважливо як - чи виступивши з рішучою заявою, створивши уряд меншості або оголосивши про кінець "брандмауера" - Мерц зараз повинен проявити лідерські якості. Він повинен перейти до суті - і не тільки говорити про це на закритих зустрічах, але і по-справжньому діяти. Раптом він візьметься за це вже цього тижня? Автор: Дірк Еммеріх (Dirk Emmerich), кореспондент німецьких телеканалів n-tv RTL, багато років жив і працював у Москві, а також у Вашингтоні, був кореспондентом n-tv у Сирії, Лівії, Афганістані та інших країнах, охоплених військовими конфліктами. Коментар висловлює особисту думку автора. Вона може не збігатися з думкою української редакції та Deutsche Welle загалом.

ПОЛЬСЬКИЙ ЕКСМІНІСТР ЗЬОБРО ВІЙХАВ ДО УГОРЩИНИ І УНИКАЄ АРЕШТУ

На посаді міністра юстиції Польщі Збігнев Зьобро запевняв, що невинні люди не мають боятися суду. Після втрати імунітету він, замість того, щоб віддати себе в руки правосуддя, виїхав до Будапешту, уникаючи арешту.

Позбавлення імунітету політика або міністра - не рідкість в польському парламенті. Однак під час голосування минулої п'ятниці ввечері, 7 листопада, депутати відчували, що цей випадок має особливе значення. Адже вони мали вирішити, чи втратить колишній міністр юстиції Збігнев Зьобро свій імунітет і чи буде поміщений до слідчого ізолятора за підозрою в членстві в злочинному угрупованні. Під час свого перебування на посаді цей правоконсервативний політик вважався "шерифом" Польщі, який залізною рукою забезпечував правопорядок у країні. Сейм, нижня палата польського парламенту, значною більшістю голосів підтримав позбавлення імунітету за всіма 26 кримінальними статтями, які подала прокуратура, що дало "зелене світло" для арешту 55-річного політика. 244 парламентарії проголосували "за", 198 - "проти". Таким чином в одну мить колишній міністр і парламентарій Збігнев Зьобро перетворився на "Збігнева З.", який перебуває в розшуку.

Юрист з Кракова в правоконсервативному польському уряді, що прийшов до влади восени 2015 року, спершу очолив міністерство юстиції, а дещо згодом також став генеральним прокурором. Обидві посади він вже обіймав у 2005-

2007 роках. Отримавши такі повноваження, він, незважаючи на спротив Європейського Союзу, просував радикальну судову реформу з метою поставити всі суди під політичний контроль, а не обмежуватися юридичними нормами. Однак під кримінальне переслідування Зьобро потрапив не за політизацію судової системи, а за підозрою в корупції. У центрі звинувачень - підпорядкований міністерству юстиції Фонд справедливості. Кошти з цього фонду, які мали бути спрямовані насамперед на допомогу жертвам злочинів, Зьобро використовував як "чорну касу" заснованої та очолюваної ним партії "Суверенна Польща". Разом із партією "Право і справедливість" (ПіС) Ярослава Качинського "Суверенна Польща" підтримувала правоконсервативний уряд у 2015-2023 роках.

Гроші, призначені для жертв злочинів, були використані для фінансування виборчої кампанії політиків "Суверенної Польщі" та її медійної підтримки. Прокуратура звинувачує Зьобро в членстві в злочинному угрупованні, яке, за версією слідства, розтратило 150 мільйонів злотих (35 мільйонів євро). Навіть Качинський усвідомлював вибухонебезпечність цього. У листі, знайденому в будинку Зьобро, лідер ПіС застерігає свого союзника про політичні та кримінальні наслідки його дій.

Крім того, на кошти з цього фонду було придбано ізраїльське шпигунське програмне забезпечення Pegasus. Програма, яка мала допомогти в боротьбі з організованою злочинністю, також використовувалася для шпигування за ліберальною опозицією та журналістами. За допомогою Pegasus спецслужби могли підключатися до смартфонів, завантажувати дані та прослуховувати розмови.

Затримання Зьобро було доручено польській спецслужбі - Агентству внутрішньої безпеки

(ABW). Однак чи вдасться затримати підозрюваного, залишається під питанням. Адже колишній міністр вже деякий час перебуває в Угорщині. 30 жовтня угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан опублікував у соцмережі X світлину, на якій його зображено разом із Зьобро, і звинуватив уряд Дональда Туска в "політичному полюванні на відьом" щодо колишнього міністра юстиції.

Ще з грудня 2024 року в Будапешті оселився і колишній заступник міністра юстиції Марчин Романовський, який є наближеною до Зьобро особою. Щоб уникнути арешту за подібними звинуваченнями, він утік до угорської столиці і отримав там політичний притулок, що призвело до погіршення відносин між Варшавою і Будапештом.

У численних інтерв'ю для правих ЗМІ Зьобро пояснив свою поїздку до Будапешту участю в "давно запланованій конференції". Він не відповів на запитання, чи буде він просити притулку в Угорщині. За словами Зьобро, він вже купив квиток до Варшави, але отримав попередження, що під час його арешту може бути здійснена провокація. Він вважає, що дії проти нього є помстою глави уряду Дональда Туска за проведення розслідувань щодо людей з його оточення. Крім того, прем'єр, мовляв, хоче відвернути увагу від інших проблем, таких як брак фінансування в галузі охорони здоров'я. Зьобро сам роками хворіє на рак, але це не перешкоджало йому займатися політичною діяльністю.

"Розплата стала фактом", - сказав Туск після голосування в парламенті. Він запевнив, що керується не помстою чи бажанням реваншу, а переконанням, що політики повинні нести відповідальність за свої злочини. Покарання членів попереднього уряду за корупцію або зловживання владою було однією з найважливіших обіцянок

сил, які в жовтні 2023 року забезпечили перемогу лівоцентристської коаліції Туска.

Речник президента Кароля Навроцького розкритикував заходи проти Зьобро. Скасування імунітету та згода на його арешт створили "абсурдну та надзвичайно небезпечну" ситуацію, яка демонструє, як уряд Туска інструменталізує право, заявив Рафал Лескієвич. Глава польської держави може помилувати Зьобро в разі засудження.

Однак своєю політикою щодо законності та порядку Зьобро нажив собі в Польщі багато ворогів. 96 відсотків коментарів у соціальних мережах містять критику на адресу експрезира, зазначає онлайн-портал ONET. Навіть деякі політики PiS підозрюють Зьобро в тому, що він збирав компромат на своїх однопартійців.

ЕКСПРЕЗИДЕНТА ГРУЗІЇ СААКАШВІЛІ ПОВЕРНУЛИ ДО В'ЯЗНИЦІ ПІСЛЯ ТРЬОХ РОКІВ У ЛІКАРНІ

У Грузії заявили, що Міхеїла Саакашвілі випустили з лікарні, де він перебував з травня 2022 року. Його відправили назад до в'язниці.

Колишнього президента Грузії Міхеїла Саакашвілі випустили з клініки Vivamed, де він перебував понад три роки, та повернули до в'язниці в місті Руставі, повідомляє Пенітенціарна служба Грузії у середу, 12 листопада.

Саакашвілі було госпіталізовано до клініки 12 травня 2022 року для лікування після 50-денного голодування.

"Оскільки стан здоров'я засудженого Міхеїла Саакашвілі є задовільним і він більше не потребує

стаціонарного лікування, його виписано з клініки цивільного сектору та повернуто до пенітенціарного закладу №12, де він продовжить відбування покарання у звичайному порядку", - йдеться у повідомленні.

Саакашвілі був засуджений до шести років позбавлення волі у справі про побиття експедатата грузинського парламенту Валерія Гелашвілі у 2005 році.

12 березня 2025 року Тбіліський міський суд засудив політика до дев'яти років позбавлення волі у справі про розкрадання бюджетних коштів на дев'ять мільйонів ларі (близько трьох мільйонів євро).

17 березня Саакашвілі отримав новий вирок: чотири з половиною роки в'язниці за незаконний перетин грузинського кордону. Загалом експрезидент Грузії перебувати у за ґратами до квітня 2034 року.

Європейський парламент в лютому 2023 року закликав владу Грузії звільнити Саакашвілі з-під варти через стан його здоров'я та дозволити пройти лікування за кордоном. Верховна Рада України також просила про це.

РЕФОРМА ПРИЗОВУ В НІМЕЧЧИНІ: СЛУЖБА ЗАЛИША- ЄТЬСЯ ДОБРОВОЛЬНОЮ

Після тривалих суперечок правляча коаліція в Німеччині вирішила, що військова служба у країні залишиться добровільною. Одночас запроваджуються обов'язкові для юнаків медогляд та анкетування щодо готовності служити. Хоча німецьким збройним силам потрібні десятки тисяч солдатів,

повернення до загального військового обов'язку в Німеччині не буде. Правляча коаліція консервативного блоку Християнсько-демократичного союзу (ХДС)/Християнсько-соціального союзу (ХСС) та Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) досягла 13 листопада домовленості щодо цього після кількох місяців суперечок та дискусій.

Нові правила призову на військову службу від початку ґрунтуються на принципі добровільності - таким є основне положення законопроекту, який має бути схвалений Бундестагом у грудні. Водночас партнери по коаліції домовилися, що в майбутньому в Німеччині запровадять обов'язкове проходження медичного огляду всіма молодими чоловіками у віці від 18 років.

Нову модель комплектування Бундесверу, яка є більш привабливою, у тому числі й у фінансовому плані, міністр оборони Німеччини Борис Пісторіус (Boris Pistorius) має намір запустити уже в січні. "Інші європейські країни, особливо на півночі континенту, показали, що принцип добровільності у поєднанні з привабливістю працює - і я очікую такого й у Німеччині", - пояснив він.

За словами Пісторіуса, кількість охочих служити в армії зростає, як і кількість уже прийнятих на службу. Мета глави міноборони - до 2026 року набрати 20 тисяч нових призовників. Вони отримуватимуть винагороду у 2600 євро до відрахування податків.

Суперечки між членами урядової коаліції точилися щодо головного питання: чи зможе Бундесвер винятково за рахунок добровольців набрати достатню кількість особового складу, щоб Німеччина була здатна захистити себе? Нині чисельність німецьких збройних сил становить близько 182 тисяч військовослужбовців. Відповідно

до стандартів НАТО, до 2035 року їх потрібно не менше 260 тисяч. Консерватори з блоку ХДС/ХСС стверджували, що такої амбітної мети можна досягти лише шляхом повернення до загального військового обов'язку. Або принаймні за допомогою механізму, який автоматично запускав би перехід до нього в разі недостатньої кількості добровольців.

Однак це було неприйнятним для соціал-демократів, які категорично відкидають повернення до військового обов'язку. Досягнутий компроміс передбачає, що в разі нестачі добровольців Бундестаг має ухвалити рішення, чи запроваджувати "призов за потреби" для певної кількості молодих чоловіків. Кандидатів на проходження військової служби можна буде відбирати за допомогою жеребкування. Автоматичного повернення до загального військового обов'язку призову не передбачається.

Парламентська фракція ХДС/ХСС високо оцінила такий компроміс. Це "правильне поєднання добровільності та обов'язку", заявив лідер земельної групи баварського ХСС у Бундестазі Александер Гоффманн (Alexander Hoffmann).

Хоча військова служба в Німеччині залишається добровільною, на молодих людей, які не мають наміру служити, з наступного року покладатиметься виконання двох обов'язків. По-перше, вони мають заповнити анкету, яку в Бундесвері називає "заявою про свою готовність" служити. У ній потенційним майбутнім солдатам доведеться відповісти на запитання щодо їхньої фізичної підготовки та готовності приєднатися до німецьких збройних сил.

Адреси всіх 18-річних німців Бундесвер отримає з місцевих відділів реєстрації громадян за місцем проживання. Потім юнакам надішлють QR-код, за допомогою якого можна буде відповісти на питання анкети. Дівчата також можуть її

заповнити і повідомити про свою готовність служити в армії. Робити це молоді жінки можуть за бажанням, оскільки за конституцією ФРН до військової служби можуть зобов'язати тільки чоловіків. По-друге, з липня 2027 року всі німецькі юнаки, починаючи з тих, хто народився 2008 року, пройдуть обов'язковий медичний огляд. Щороку ця процедура стосуватиметься приблизно 300 тисяч молодих людей. Тільки так Бундесвер зможе отримати уявлення про те, кого можна призвати у разі конфлікту, пояснює міністр оборони Борис Пісторіус.

Раніше проведенням медоглядів для призовників у Німеччині займалися так звані окружні призовні пункти, розташовані по всій країні. Зі скасуванням у 2011 році військової повинності їх розформували та закрили. Тож міноборони зараз терміново працює над створенням нової інфраструктури для призову і з цією метою вже перевіряє відповідні об'єкти.

Нові "центри кар'єри" Бундесверу не матимуть нічого спільного з призовними пунктами минулих років, запевняє Пісторіус. Подібно до шведських, вони мають бути сучасними, світлими та гостинними. Тим часом компроміс щодо нових правил призову на військову службу в Німеччині, якого досягли партії правлячої коаліції, вже наразився на критику, особливо тих, кого нововведення торкнуться безпосередньо.

Квентін Гертнер (Quentin Gärtner), генеральний секретар Федеральної конференції учнів, заявив в інтерв'ю медіагрупі Redaktionsnetzwerk Deutschland (RND), що ухвалення нового закону про військову службу має супроводжуватися фінансуванням на суму 100 мільярдів євро, які підуть "на освіту та підтримку психічного здоров'я молоді". За словами Гертнера, "поки немає навіть

найменшої ознаки того, що держава готова взяти на себе відповідальність за нас".

Незадоволений компромісом правлячих партій і Зерен Пелльманн (Sören Pellmann), лідер парламентської фракції Лівіої партії. "Обидва партнери з коаліції намагаються подати угоду щодо нової моделі призову до Бундесверу як свою особисту перемогу - а постраждає від цього молоде покоління". По суті, на його думку, коаліція просто відклала вирішення своєї суперечки на майбутнє. "Не потрібно бути пророком, щоб зрозуміти, що загальний військовий обов'язок буде запроваджено", - переконаний Пелльманн.

Тож Ліва партія хоче запропонувати молодим німцям консультації, наприклад, у разі, якщо вони захочуть відмовитися від військової служби. Незалежно від того, чи залишиться вона в Німеччині добровільною, чи знову стане в майбутньому обов'язковою, конституція країни гарантує кожному громадянину ФРН право відмовитися від несення військової служби зі зброєю в руках.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ ХОЧЕ ВСТАНОВЛЕННЯ МІНІМАЛЬНОГО ВІКУ ДЛЯ СОЦМЕРЕЖ - 16 РОКІВ

Європарламентарі погодили резолюцію, яка закликає до встановлення в ЄС мінімального віку доступу до соціальних мереж: з дозволу батьків - з 13 років, самостійно - з 16 років.

Європейський парламент погодив у середу, 26 листопада, резолюцію, яка закликає встановити мінімальний вік доступу до соціальних мереж на рівні 16 років.

Як зазначається у документі, мета такого кроку - забезпечення "онлайн-взаємодії, відповідної віку". Опублікований ще в жовтні проєкт резолюції вимагав законодавчого "встановлення гармонізованого європейського цифрового вікового обмеження в 16 років як порогового значення (...), нижче якого доступ до онлайн-платформ соціальних мереж не має дозволятися, якщо батьки або опікуни не надали своїм дітям іншого дозволу".

Крім того, проєкт резолюції закликав до встановлення гармонізованого європейського цифрового вікового обмеження в 13 років, нижче якого жоден неповнолітній не міг би отримати доступ до платформ соцмереж, і так само вікового обмеження в 13 років для сервісів обміну відео та "ШІ-компаньйонів".

Утім, резолюція Європарламенту не є юридично обов'язковою та не є визначальною для політики Європейського Союзу чи окремих країн-членів спільноти, уточнює інформаційна агенція Reuters.

МІНІСТР ОБОРОНИ РУМУНІЇ ЙДЕ З ПОСАДИ ЗА "ПОМИЛКУ" В РЕЗЮМЕ

Дані щодо університетської освіти міністра оборони Румунії не відповідали дійсності, тому він подав у відставку.

Міністр оборони Румунії Іонуц Моштяну подав у п'ятницю, 28 листопада, у відставку після того, як заявив, що припустився "помилки" у своєму резюме, зокрема щодо наявності в нього університетської освіти.

Раніше він згадав у своїй біографії, що має закінчену вищу освіту та назвав університет, який він закінчив. Однак згодом виявилось, що урядовець ніколи не навчався в тому закладі, і це призвело до скандалу.

Тож Моштяну заявив, що він не хоче, аби скандал заважав члену НАТО у час, коли Румунія та Європа перебувають "під атакою Росії", та оголосив, що йде з посади.

"Сьогодні я подав у відставку з посади міністра національної оборони", - написав Моштяну на своїй Facebook-сторінці, додавши, що хоче, аби країна зосередилася на своїй "складній місії". "Румунія та Європа перебувають під атакою Росії. Наша національна безпека має бути захищена за будь-яку ціну", - додав він.

Моштяну опинився під тиском після того, як у четвер було опубліковане журналістське розслідування, автори якого виявили, що він вказав у резюме закінчення університету, де насправді не навчався. Того ж дня урядовиць перепросив, і запевнив, що йдеться

про "помилку", повідомляє інформаційна агенція Reuters.

"У резюме, яке я нашвидкуруч склав у 2016 році, використовуючи шаблон, знайдений в інтернеті, міститься помилка, яка, я визнаю, мене бентежить. Я не приділяв цим деталям особливої уваги на той час", - написав він у Facebook.

Моштяну був призначений міністром оборони в червні цього року, коли після багатьох місяців політичних потрясінь був сформований новий проєвропейський уряд. Прем'єр-міністр Ліє Боложан заявив у пресрелізі, що запропонує міністру економіки й туризму тимчасово очолити оборонне відомство країни.

Нагадаємо, за останні кілька років на території Румунії неодноразово падали уламки безпілотників, і зафіксовано низку порушень повітряного простору дронами. Днями безпілотник укотре впав на румунській території поблизу кордону з Україною.

Румунія також звинувачувала Росію в "гібридних атаках", включно з втручанням у президентські вибори минулого року, які згодом були анульовані.

НЕТАНЬЯХУ ПОПРОСИВ ПРЕЗИДЕНТА ІЗРАЇЛЮ ПРО ПОМИЛУВАННЯ У СПРАВІ ПРО КОРУПЦІЮ

Прем'єр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху просить президента помилувати його у справі про корупцію, судовий розгляд якої триває з 2020 року. Він вважає, що це відповідає національним інтересам країни.

Прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху, якого обвинувачують

у корупції, хабарництві та зловживанні довірою, подав офіційне прохання про помилування президенту Іцхаку Герцогу, повідомляє видання The Times of Israel у неділю, 30 листопада.

У тексті документу зазначається, що задоволення прохання про помилування "дозволить прем'єр-міністру присвятити весь свій час, здібності та енергію розвитку Ізраїлю в ці критичні часи". Крім того, Нетаньяху переконує, що задоволення його прохання "допоможе подолати розбіжності між різними верствами населення, відкриє шлях до зниження напруженості, і все це з метою зміцнення національної стійкості країни".

Документи спрямують до міністерства юстиції Ізраїлю, яке згодом надішле рекомендацію юридичному раднику Герцога.

"Офіс президента усвідомлює, що це надзвичайний запит, який має серйозні наслідки. Після отримання всіх відповідних висновків президент відповідально та щиро розгляне запит", - заявили в канцелярії президента.

У відеозверненні, опублікованому невдовзі після подання прохання про помилування, Нетаньяху заявив, що завершення судового розгляду його справи "відповідає національним інтересам Ізраїлю".

"Ізраїль стикається з величезними викликами, а разом з ними й з великими можливостями. Щоб відбити загрози та реалізувати можливості, необхідна національна єдність", - сказав він, стверджуючи, що продовження суду "поглиблює розбіжності" у країні.

Прем'єр Ізраїлю також нагадав, що помилувати його просив президент США Дональд Трамп. "Президент Трамп закликав до негайного припинення судового розгляду, щоб я разом з ним міг ще енергійніше просувати життєво важливі інтереси, спільні для Ізраїлю та Сполучених Штатів", - заявив він.

У 2019 році Біньяміну Нетаньяху висунули звинувачення у хабарництві, а також у шахрайстві та зловживанні довірою. Йдеться, зокрема, про те, що він отримував коштовні подарунки, а також нібито домагався регуляторних поблажок для медіа-магнатів в обмін на сприятливе висвітлення своєї діяльності.

Прем'єр Ізраїлю відкидає всі звинувачення. Суд над ним розпочався у 2020 році і досі далекий від завершення, зазначає The Times of Israel.

НІМЕЦЬКІ ПРАВОЗАХИСНИКИ ЗАСУДИЛИ ПОСИЛЕННЯ РЕПРЕСІЙ В КРИМУ ЩОДО КРИМСЬКИХ ТАТАР

Німецькі правозахисники GfbV заявили про глибоке занепокоєння після того, як в Криму затримали кримськотатарську політологиню та журналістку Ленору Дюльбер. Базоване в Німеччині міжнародне Товариство захисту народів, що перебувають під загрозою (GfbV) у четвер, 4 грудня, заявило про глибоке занепокоєння через те, що у окупованому Криму російські правоохоронці затримали кримськотатарську політологиню та журналістку Ленору Дюльбер.

"Росія дедалі більше посилює репресії щодо кримських татар. Той факт, що навіть всесвітньо відому вчену та журналістку зараз затримано, свідчить про те, що російська спецслужба не боїться наслідків своїх дій", - заявила керівниця відділу з прав людини GfbV Сара Райнке (Sarah Reinke).

Вона наголосила, що міжнародна спільнота більше не може ігнорувати порушення Росією прав лю-

дини в Криму. "Потрібні чіткі політичні сигнали та конкретні заходи, щоб гарантувати захист кримських татар", - додала Райнке.

Зазначається, що GfbV звернулося з листами до міністра закордонних справ ФРН Йоганна Вадефуля (Johann Wadepful) та спеціальної доповідачки ООН з питань порушень прав людини в Росії Мар'яни Кацарової з проханням втрутитися в ситуацію.

Як повідомив заступник генерального директора Українського інституту, співзасновник організації "КримSOS" Алім Алієв, нині Дюльбер відпустили. За його даними, російські силовики 4 грудня о 5:00 ранку увірвалися з обшуками до її будинку в Судаку. "Після обшуків її повезли до управління ФСБ у Сімферополі", - повідомив Алієв.

Як наголосив голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров, чергове вторгнення та обшук в окупованому Криму засвідчують "подальше посилення репресій і тиску на кримськотатарський народ із метою придушення його волі та витіснення кримських татар за межі рідного Криму".

ГЛАВИ МВС КРАЇН ЄС ПОГОДИЛИСЯ ПОСИЛИТИ ПРАВИЛА НАДАННЯ ПРИТУЛКУ

Країни-члени ЄС зможуть відхилити клопотання про надання притулку, якщо прохачі в'їхали через безпечну третю країну. Вперше складено загальний список безпечних країн походження, щоб прискорити цю процедуру.

Міністри внутрішніх справ Європейського Союзу мають намір ще більше посилити правила надання притулку в країнах-членах ЄС. У понеділок, 8 грудня, вони погодили два заходи: перегляд концепції так званих безпечних третіх країн і запровадження загального списку безпечних країн походження, передає агентство ерр.

"Щороку десятки тисяч людей приїжджають до Європи і просять притулку, хоча вони прибувають із безпечних країн", - пояснив ухвалені заходи Рasmus Стокхунд, глава МВС Данії, яка зараз головує в Раді ЄС. Нові правила мають забезпечити більш швидкий та ефективний розгляд справ про надання притулку, наголосив він.

Ці узгодження передбачають, що в найближчому майбутньому країни Євросоюзу зможуть легше відхилити прохання про надання притулку людям із безпечних країн, що не входять до складу ЄС. При цьому прямий зв'язок між заявником і його країною походження більше не є обов'язковим, що дає змогу створювати так звані "центри повернення" в третіх країнах. Як наслідок, особи, які шукають захисту в ЄС, зможуть бути депортовані навіть до країн, у яких раніше ніколи не були, а прохачі притулку з відхиленими клопотаннями не можуть автоматично залишатися в ЄС на час розгляду їхніх апеляцій.

Крім того, Євросоюз уперше сформував загальний список безпечних країн походження. До нього входять Єгипет, Марокко, Туніс, Індія, Косово, Бангладеш і Колумбія. Для прохачів притулку з цих країн мають бути можливі прискорені процедури - наприклад, без-

посередньо на кордонах або в транзитних зонах, уточнює ерф на підставі ухваленого рішення главами європейських МВС. Заявники з країн-кандидатів на вступ до ЄС також вважаються безпечними, якщо в їхніх країнах немає війни або серйозних загроз для прав людини, уточнюють у повідомленні. Для впровадження вжитих заходів країнам Євросоюзу тепер необхідно узгодити остаточний текст законопроєкту з Європейським парламентом.

За перші десять місяців 2025 року кількість депортацій із Німеччини зросла на 18 відсотків порівняно з аналогічним періодом минулого року, писала 23 листопада газета Bild am Sonntag із посиланням на дані федерального МВС. Із країни вислали 19 538 осіб - у середньому приблизно 65 на добу. Міністр внутрішніх справ Німеччини Александер Добріндт (Alexander Dobrindt) заявив виданню, що влада має намір дотримуватися жорсткого курсу в питаннях імміграції та планує частіше депорту-

вати мігрантів без законного права на перебування в країні, зокрема, до Сирії та Афганістану. На початку жовтня очільник МВС Німеччини заявляв також про можливість безстрокового взяття під варту претендентів на отримання притулку, чий заявник було відхилено, "щоб у такий спосіб

створити можливість застосовувати таке тривале взяття під варту щодо претендентів на отримання притулку, які скоїли кримінально карані діяння, і претендентів на отримання притулку, чий клопотання було відхилено".

Раніше 19 із 27 країн Євросоюзу, включно з Німеччиною, зажадали від Брюсселя наростити депортації афганців. Вони вказали, що торік у ЄС винесли 22 870 рішень про відправлення афганців додому, але тільки 435 із них дійсно були вислані.

ЯК АДМІНІСТРАЦІЯ ТРАМПА ЗМІНЮЄ ПРАВИЛА ГРИ ДЛЯ ЗМІ

Білий дім оголосив війну "фейковим новинам", запустивши сайт із "дошкою ганьби" для журналістів. Така практика посилить конфронтацію та поставить під загрозу свободу преси в США, застерігають експерти.

Те, що нинішня адміністрація Сполучених Штатів не є великим шанувальником роботи журналістів, - не таємниця. Нещодавно президент Дональд Трамп назвав репортерку, яка запитала його про роль у скандалі з Епштейном, "свинєю". А днями речниця Білого дому Керолайн Лівітт заявила, що ледве встигає виправляти нібито неправдиві інтерпретації кореспондентів із Білого дому. "Фейкових новин, які виходять із цієї будівлі щодня, так багато, що, чесно кажучи, майже неможливо впоратися", - нарікала вона.

У відповідь на начебто "фейкові новини та атаки" журналістів Білий дім створив вебсайт. На ньому уряд США публікує й оновлює перелік медіаорганізацій та репор-

терів, які, на його думку, публікують неправдиві, односторонні або оманливі матеріали.

Називається ця платформа Media Offenders, що в перекладі на українську мову означає "ЗМІ-порушники". Тут можна натрапити як на "порушників тижня", так і "дошку ганьби". На чотирьох сторінках творці сайту наводять публікації, які їм не подобаються, розділяючи їх на категорії: упередженість, брехня, неправдиве твердження, неточність, відсутність контексту, неправильна інтерпретація, неправильна подача інформації, замовчування або "ліве божевілля". На початку грудня Білий дім заявив, що за допомогою сайту "спрямував вогнемет на фейкові ЗМІ". Кетрін Джейкобсен з американського Комітету захисту журналістів оцінює ситуацію інакше. "Це дуже тривожно", - прокоментувала вона, назвавши брудною кампанією атаки на журналістів, які "намагаються донести факти та забезпечити прозорість". "Така риторика отрує атмосферу і робить роботу журналістів небезпечнішою", - застерігає Джейкобсен. Вона попереджає, що сайт уряду США не лише полегшує словесні атаки на пресу, а й створює реальні загрози. Адже на сторінці вказані імена журналістів, які написали чи підготували відповідні матеріали.

Джонатан Катц з Інституту Брукінгса, одного з найстаріших і найвпливовіших аналітичних центрів у США, що займається дослідженнями в галузі політики, економіки та управління, погоджується з тезою, що цей урядовий сайт має загрозливий вигляд для багатьох ЗМІ. "Це може мати стримувальний ефект на свободу вираження поглядів та незалежні медіа, - сказав він. - Ми уважно стежимо за тим, як це вплине на свободу преси в США".

Обмеження свободи преси суперечить ключовому принципу США. Перша поправка до Конституції

США каже: "Конгрес не повинен видавати закон, що обмежує свободу слова або свободу преси". Ще у 1776 році законодавці Вірджинії ухвалили "Декларацію прав", де вказувалося: "Свобода преси - один із найбільших бастионів свободи й може обмежуватися лише деспотичними урядами".

Колишній головний редактор газети Washington Post Бен Бредлі казав: "Ви ніколи не почуєте від репортера, що відносини з урядом хороші. Тому що якщо він це скаже, то, ймовірно, бреше. Тоді уряд ставитиметься до нього за надто добре. А він не зобов'язаний нас добре обслуговувати".

Відносини між адміністрацією Трампа та ЗМІ ніколи не були гармонійними. Але завдання журналістів - контролювати владу. Іноді вони повідомляють про речі, які не подобаються уряду. Так само правдиво й те, що подеколи журналісти почуваються некомфортно через ставлення влади. Це - нормально для вільної демократії. Але ситуація із сайтом Media Offenders - особлива. Це показує, наскільки агресивно нинішня адміністрація діє проти преси. "У кожного президента були проблеми з медіа. Але президента, який так атакував би ЗМІ, як Трамп, ще не було, - говорить Том Джонс з Інституту Пойнтера, американського некомерційного дослідницького центру, що спеціалізується на журналістиці, медіаетиці та навчанні журналістів. - Такого рівня конфронтації не було в жодного (з президентів США. - Ред.)".

На думку речниці Білого дому Лівітт, винні в нинішній ситуації самі журналісти, а не Трамп. "Стандарти журналістики в цій країні впали до історичного мінімуму", - нарікає вона. Багато республіканців, видно, з нею згодні. Перед виборами 2024 року 60 відсотків республіканців або прихильників республіканців заявили, що ЗМІ висвітлюють вибори погано або дуже погано. Серед демократів 77

відсотків вважали висвітлення передвиборчої кампанії хорошим або дуже хорошим.

Але Том Джонс з Інституту Пойнтера наголосив на важливості політичної журналістики: "Медіа мають притягувати владу до відповідальності, - каже він. - Вони не завжди ідеальні, але їхня робота ґрунтується на ретельних дослідженнях та фактах".

А Джонатан Катц, співавтор доповіді "Демократичний довідник 2025", додає: "Одна з опор, без яких демократія неможлива, - це вільні та незалежні ЗМІ. Вони потрібні для прозорості та контролю. Ця опора зараз зазнає атаки".

ПРАВОЗАХИСНИЦЯ РАШЕВСЬКА ПРО ДІТЕЙ В КНДР: ДОКАЗІВ ДЛЯ ДОВЕДЕННЯ ДЕПОРТАЦІЇ БРАКУЄ

За словами юристки RCHR, доказів на підтвердження депортації двох дітей в КНДР недостатньо, водночас йдеться про інші воєнні злочини - індоктринацію, мілітаризацію та використання задля пропаганди.

У питанні про двох українських дітей з окупованих територій, які були відправлені в північнокорейський табір "Сондовон", бракує доказів наявності елементів протиправної депортації. Проте йдеться про інші воєнні злочини, зокрема політичну індоктринацію, мілітаризацію та використання дітей задля пропаганди. Про це у інтерв'ю DW заявила юристка Регіонального центру прав людини (RCHR) Катерина Рашевська.

За її словами, оскільки дані про задокументовані ініціативою Bring Kids Back понад 19,5 тисячі випад-

ків депортації або примусового переміщення дітей РФ вже довгий час не змінювалися, а інформація про 12-річного Мішу з окупованої Донеччини та 16-річну Лізу з окупованого Криму є нововиявленою, скоріше за все вони не входять до цієї статистики.

"Більше того, у нас немає достатньо доказів, аби підтвердити наявність елементів протиправної депортації щодо цих дітей, що додатково свідчить про недоречність їхнього передчасного зарахування до викрадених", - заявила Рашевська.

Водночас вона наголосила, що в цих двох випадках йдеться про порушення інших прав дитини - політичну індоктринацію, окремі прояви мілітаризації, використання в російській пропаганді, що заборонено статтею 50 Четвертої Женевської конвенції. Також мають місце порушення Конвенції ООН про права дитини, а саме права на ідентичність, відпочинок, гру та принципу найкращих інтересів дитини.

"Чому це так важливо? Тому що в цьому разі росіяни використовують, фактично експлуатують наших українських дітей у своїй пропаганді. Вони зображують їх своєрідними російськими амбасадорами дитячої, молодіжної дипломатії", - наголошує юристка.

Крім того, за її словами, РФ використовує дітей для розбудови Росією зв'язків стратегічного партнерства із КНДР - державою, "яка визнана Сполученими Штатами Америки спонсором тероризму і яка фактично є співучасницею злочину агресії проти батьківщини цих дітей - України".

Як вдалося встановити Рашевській на основі даних з відкритих джерел, Міша та Ліза в різний період без урахування тривалої дороги провели в таборі "Сондовон" близько тижня та були повернуті на окуповані Росією території України. Відбір для поїздки у табір

відбувався на конкурсній основі, зазначає вона.

"Це використовується як своєрідна нагорода за лояльність до Російської Федерації, або за якісь здобутки на олімпіадах, конкурсах тощо. У відборі брали участь й інші (українські. - Ред.) діти, але не знайшлося достеменних підтверджень, що вони виграли й опинилися в даному таборі", - каже юристка.

Відправляти дітей в Північну Корею почали не так давно - з моменту відновлення туристичного сполучення між РФ та КНДР у 2024 році після пандемії коронавірусу, каже правозахисниця. За її даними, співорганізатором поїздок виступає підсанкційний табір "Артек", що в окупованому Криму.

Поки йдеться про "спорадичні випадки" відправки дітей в КНДР, подібні до задокументованих у 2024 році поїздок близько десяти українських дітей в складі групи дітей з Ростова в приватну школу в індійському штаті Фарідабад та дівчинки з окупованої Волновахи в Китай з подальшим поверненням, каже Рашевська.

"Це лише перші групи. Подивимось, що буде далі. Російські злочини починаються з малого. Як було з Білоруссю: до повномасштабного вторгнення фіксували лише спорадичні випадки вивезення дітей з окупованої Донеччини, а після - уже понад 2200 дітей", - каже юристка.

Хоча табір "Сондовон" не є відкрито воєнізованою інституцією, "де дітей вчать копати окопи", відпочинок там "абсолютно не відповідає нормам Конвенції ООН про права дитини". За даними юристки, діти там піддаються сторонньому індоктринаційного впливу, що має ефект на дитячу психіку, та допомагає вкоренити перелік цінностей, а також ворогів.

"Це грає на користь того (твердження. - Ред.), де Російська Федерація з її партнерами - Іраном,

КНДР - єдині в усьому світі борються проти американського чи західного "експансіонізму", є окремим полюсом, який неправильно позиціонований і який єдине, чого прагне - це жити у мирі з усіма. Хоча насправді це є абсолютним блюзнірством", - зазначила Рашевська.

За її словами, вплив цього вже помітний, адже після повернення діти "публічно розповідали", що нібито розвінчують "міфи про Північну Корею", "що це не така погана держава, ніхто нікого не переслідує, і в цілому все дуже добре, красиво, є сучасні будівлі".

Як наголосила Рашевська, інформація про ці два випадки вже передана органам розслідування в Україні, а також організаціям в системі ООН "зادля їхнього незалежного вивчення".

За даними RCHR, включно з північнокорейським "Сондовоном", мережа російських таборів перевищення налічує 165 інституцій на території самої РФ, окупованих українських регіонів та Білорусі. Як переконана Рашевська, ці заходи мають "геноцидальний характер", адже, за її оцінками, умисел Москви полягає в тому, щоб "змусити українців вбивати один одного".

ПЕРЕГОВОРИ ПРО ВСТУП ДО ЄС ПОПРИ УГОРСЬКЕ ВЕТО: ЯКИХ РЕФОРМ ОЧІКУЮТЬ ВІД УКРАЇНИ

Попри вето Угорщини Рада ЄС дала Україні можливість вести переговори про вступ на технічному рівні. Яких саме реформ очікують від Києва і чи піде він на них?

Україна отримала узгоджений план дій, що має підтвердити го-

товність країни до вступу в Євросоюз. Його оголосили та передали Україні під час після неформальної зустрічі міністрів із питань європейських справ країн ЄС у загальних справах, що пройшла у Львові 11 грудня. План містить десять основних пріоритетних пунктів, які Україна має виконати протягом наступного року, аби далі рухатися шляхом євроінтеграції до повноцінного вступу в ЄС. Це стало можливим після того, як на зустрічі у Львові країни-члени Євросоюзу запустили механізм "фронтлоудингу" (Frontloading). Цей технічний інструмент уможливує роботу України в рамках так званих переговорних кластерів - різних аспектів підготовки до членства в ЄС - навіть за нинішніх обставин.

Адже проблема зараз полягає в тому, що Угорщина блокує процес, накладаючи своє вето на "відкриття" чи "закриття" переговорних кластерів про вступ до ЄС. За чинними правилами, подібні рішення має бути ухвалено одностайно всіма членами ЄС. Більшість країн Євросоюзу з угорським вето не погоджуються. Отже, вони шукали шляхів, як це вето обійти, аби не зупиняти процес розширення ЄС.

Запроваджений як наслідок механізм "фронтлоудингу" передбачає, що робота над технічними питаннями за всіма аспектами євроінтеграції не потребує формальних рішень всіх країн-членів. Натомість для її запуску достатньо рішення країни, яка нині головує в Раді ЄС, а також підтримки Єврокомісії. Ідеться, приміром, про переговори на рівні експертних груп. Це "ноухау" належить Данії, яка останні пів року головує у ЄС, кажуть експерти. "Я дуже пишаюся тим, що під час данського головування ми застосували новий підхід до розширення, коли ми виконуємо всю технічну роботу наперед. Це означає, що процедура розширення не

перебуває у глухому куті", - сказала міністерка у справах Європи Данії Марі Б'єрре під час неформального засідання міністрів у Львові, повідомляє кореспондентка DW.

Єврокомісарка з питань розширення Марта Кос також підтвердила, що тепер Україна та ЄС перейшли на технічний процес, щодо якого немає небезпеки вето з угорського боку. Водночас європейські представники наголошують, що обхід діє лише на технічному етапі: для формального відкриття та закриття переговорних кластерів усе ще необхідна одностайність країн-членів. А тому, мовляв, Україні важливо виконати технічну частину за кластерами вже зараз, щоб після зняття угорської блокади переговори могли рухатися максимально швидко.

"Ми маємо справу з ad-hoc механізмом, з творчим підходом. Але тут нічого поганого немає. ЄС, звичайно, ґрунтується на принципах, правилах, цінностях, але також Європейський Союз у своїй історії демонстрував, що якщо є політична воля до чогось, то він здатен, як такий живий організм, винайти способи, як обійти перешкоди, якщо стоїть екзистенційна ціль", - пояснив DW директор центру "Нова Європа" Сергій Солодкий. За його словами, європейська сторона усвідомлює, що класичний шлях відкриття переговорів за кластерами через угорське блокування може затягнути вступний процес країни в ЄС, а через безпекові ризики Україна не має цього часу.

У Києві не приховують задоволення тим, що вдалося знайти механізм розблокування угорського вето. "Ми довели, що держава, інституції якої витримують виклики повномасштабної війни, здатна ефективно функціонувати як майбутній член ЄС. Ми готові рухатися вперед і відкривати переговорні кластери, щойно полі-

тичні умови це дозволять", - заявив віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Тарас Качка.

За результатами зустрічі європейських міністрів у Львові ЄС передав Україні узгоджений план дій з десяти пунктів, які Україна має виконати протягом наступного року, аби далі рухатися у переговорах про вступ. Він включає прийняття зміни до Кримінального процесуального кодексу та іншого законодавства для забезпечення швидкого й ефективного правосуддя.

Серед змін, яких очікують від України, приміром, скасування "правок Лозового", які передбачають автоматичне закриття кримінальних проваджень, якщо досудове розслідування не було завершено у визначені строки. Крім того, Україна має посилити незалежність Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) і розширити їхню юрисдикцію на всі посади з високим корупційним ризиком. До другого кварталу 2026 року Україна має затвердити Антикорупційну стратегію та Державну антикорупційну програму. Низка вимог пов'язано з реформуванням Державного бюро розслідувань (ДБР) та Офісу генерального прокурора, включно з процедурою призначення генпрокурора. Окрім цього європейська сторона хоче, аби офіційний Київ швидше просував судову реформу, зокрема, розширивши участь міжнародних експертів у конкурсних комісіях для Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС), яка призначає суддів. А тих суддів Конституційного суду та членів Вищої ради правосуддя (ВРП), які пройшли міжнародну перевірку, від України вимагають призначити якнайшвидше і без зволікань.

Народний депутат із фракції "Голос" Ярослав Железняк, який є першим заступником голови парламентського комітету з питань фі-

нансів, податкової та митної політики припустив, що виконання цих вимог може стати ключовим для фінансової підтримки України Європейським Союзом. "Це звичайно в рамках євроінтеграції, але дуже ймовірно, що щось з цього стане вже "маяками" під нових кредит від ЄС", - написав Железняк у Telegram.

На думку членкині правління Центру протидії корупції Олени Галушки, у переданому Україні списку немає надскладних завдань чи реформ, які неможливо реалізувати під час повномасштабного вторгнення. "Там радше реформи, реалізовувати які раніше не було політичної волі", - пояснила Галушка. Серед прикладів експертка назвала призначення кандидатів до Конституційного суду та ВРП, які вже були відібрані комісією, але чомусь не досі не призначені. "Я доволі оптимістично налаштована, якщо ЄС буде далі наполягати, щоб з українського боку ці реформи реалізовувались, в нас є шанс отримати потужний поштовх для нашої демократизації", - додала вона.

Серед названих пріоритетів представниця Центру протидії корупції виділила два найбільш проблемні пункти: реформа офісу Генерального прокурора та відбір нового Генпрокурора на основі відкритого конкурсу. "Ми бачили роль Генерального прокурора в атаках на НАБУ і САП і розуміємо, що без справжньої реальної очистки Генпрокуратури не буде верховенства права і не буде незалежної правоохоронної системи", - пояснила експертка.

Другим складним пунктом, на її думку, є реформа Державного бюро розслідувань. За словами Олени Галушки, ця інституція створювалася без належних запобіжників, а люди туди переходили з інших правоохоронних органів без належного відбору. "Зараз нам

потрібно цю установу перезапустити і очистити. Це може бути складним, але якщо є політична воля і розуміння, що Європейський Союз вимагає ці кроки і вони критично важливі для інтеграції України в європейську спільноту, це буде зроблено", - наголосила експертка.

Сергій Солодкий також стримано оптимістичний щодо виконання Україною пунктів планів від ЄС. "За наявності політичної волі все це реально зробити. Може знадобитися більше часу, але в мене немає сумнівів, що це буде виконано, бо список виписаний конкретно", - каже він. Водночас експерт наголосив, що затягувати цього разу неприпустимо. Якщо Україна має амбітну ціль бути готовою до членства до 2030 року, за словами Солодкого, часу на зволікання немає.

РАСИЗМ ПРИ ВИБОРІ ЖИТЛА У НІМЕЧЧИНІ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Люди з вираженими ознаками приналежності до певних етнічних груп мають у Німеччині більше труднощів із пошуком житла, з'ясував Німецький центр досліджень у сфері інтеграції та міграції.

Наявність житла є екзистенційною потребою людини і важлива в багатьох відношеннях: починаючи з кар'єрних перспектив і аж до фізичного та психічного здоров'я. Тим часом пошук відповідного житла в Німеччині може виявитися завданням не з легких, особливо якщо претенденти не є німцями з білим кольором шкіри.

Про це свідчать оприлюднені на початку грудня результати дослідження Німецького центру з вивчення проблем інтеграції та міграції (DeZIM). У ньому вперше детально аналізується, в якій мірі на ринку житла люди піддаються дискримінації за расовою ознакою.

Відділення DeZIM під назвою Національний центр з моніторингу дискримінації та расизму (NaDiRa) вивчило ситуацію понад 9500 осіб у період з серпня 2024 по січень 2025 року. Результати були статистично проаналізовані та зіставлені з офіційними даними, наприклад, за рівнем забруднення навколишнього середовища в різних регіонах проживання.

Вихідці з африканських і арабських країн заявляли, що через дискримінацію їх не запрошували на перегляд квартир, що пропонувалися до здачі. Якщо для останньої групи показник відмов склав 11 відсотків, то у мусульман і темношкірих він досягав 35 і 39 відсотків відповідно.

Дослідники змогли отримати доказ того, що така тенденція справді існує. У відповідь на оголошення про здачу житла вони розіслали запити від імені претендентів, які мають один і той же рівень доходу та освіти, але різні імена. У підсумку виявилось, що 22 відсотків кандидатів з німецькими іменами та прізвищами отримали шанс бути запрошеними на перегляд квартири. Серед кандидатів з іменами, поширеними на Близькому Сході, в Туреччині або в Африці, цей показник склав 16 відсотків.

Бельфіне Окот приїхала до Німеччини з Кенії в 2023 році для написання кандидатської дисертації. Вона безуспішно шукала квартиру в Бонні протягом п'яти місяців. За її словами, вона підписалася на всі можливі розсилки від порталів з оголошеннями про здачу житла і надсилала по три запити на день.

"Не можу сказати напевно, чи пов'язано це з якоюсь упередженістю, тому що я відправляю всі запити німецькою мовою. У моєму профілі немає фото. Тому, можливо, коли господарі квартири бачать мене, вони думають: "Це не те, чого ми очікували", - ділиться вона в розмові з DW. "Я не впевнена, що причина в моїй зовнішності та етнічній приналежності. Я намагаюся думати, що це не так. Бо в іншому випадку я б почувалася жакливо", - додає дівчина.

Після закінчення університету Окот виїхала зі студентського гуртожитку. Зараз вона живе в квартирі, яку їй здають неофіційно на правах суборенди. Подібна ситуація - одна з тих, на яку звертають увагу автори дослідження DeZIM. За їхніми даними, мігранти з яскраво вираженими ознаками етнічної або релігійної приналежності частіше за інших стикаються з нестабільними умовами оренди житла. Так, 12 відсотків таких орендарів мають обмежений за часом договір оренди. Для порівняння: серед інших орендарів, які брали участь у дослідженні, такі договори зустрічалися в трьох відсотках випадків.

Крім того, мігранти з країн Африки частіше відчувають більш високе фінансове навантаження у зв'язку з оплатою житла. За даними дослідників, 37 відсотків таких мешканців витрачали на житло понад 40 відсотків своїх доходів. Частина тих, хто зіштовхнувся з аналогічною проблемою, не маючи виражених ознак етнічної приналежності, склала 30 відсотків.

"Ринок житла цілком "забруднений" расизмом". Можете запитати всіх темношкірих - і вони розкажуть вам схожі історії", - підкреслює Тахір Делла, представник "Ініціативи темношкірих в Німеччині" (ISD) - групи активістів, що базується в Берліні і займається захистом прав темношкірих жителів Німеччини.

Як пояснює Делла, власники житла рідко кажуть, що відмовляються здавати його темношкірим, оскільки це порушує закони і є проявом дискримінації. Однак, за його спостереженнями, нерідко кандидатів запрошують на огляд квартири, а після цього кажуть, що вона вже здана. "У Берліні знайти житло можна тільки за особистими зв'язками, і це стосується всіх. Але звичайно, мій досвід говорить про те, що приналежність до тієї чи іншої етнічної групи є причиною відмови", - констатує він у розмові з DW.

Одного німця з африканськими коренями, який у розмові з DW побажав не називати свого імені, попросили знайти когось, хто поручиться за нього і буде нести відповідальність у разі виникнення боргів, хоча у самого претендента на квартиру був постійний робочий контракт і висока зарплата. "Звичайно, це один із способів закрити ринок, - вважає чоловік. - І він дуже ускладнює пошук житла для іноземців".

Дослідження DeZIM відображає також нерівність щодо стандартів житла, зокрема, його розмірів і вартості. Так, судячи з результатів, ймовірність опинитися в житлі, що має дефекти, для темношкірих людей становить 57 відсотків.

Крім того, люди з міграційним корінням частіше проживають там, де вища ймовірність зіткнутися із забрудненням навколишнього середовища, зокрема, з високим вмістом у повітрі діоксиду азоту. Також такі мешканці частіше опиняються в менших за площею квартирах. Середня площа квартир, в яких вони проживають, становить 47 квадратних метрів, причому на людину припадає статистично по одній кімнаті. В інших випадках ці показники становлять: 69 квадратних метрів - як середня житлоплоща і 1,9 кімнати на людину.

На думку Тома, для боротьби з дискримінацією на ринку житла

необхідно розширити перелік характеристик. А також закрити лазівки, відповідно до яких винятки в сфері законодавства щодо боротьби з дискримінацією поширюються на певну категорію власників житла.

Зі свого боку Ной Ха (Noa Ha) - науковий директор DeZIM закликає посилити законодавство щодо протидії дискримінації та розширити можливості отримання соціального житла. "З 1970-х років ми спостерігаємо лібералізацію ринку житла, це призводить до того, що вразливим категоріям населення дедалі складніше знайти житло", - зазначає він в інтерв'ю DW. За словами Ха, іммігрантам у другому поколінні також важко знайти житло, причому труднощі, які вони відчувають, пов'язані не з поганим володінням мовою або тим, що людина не розбирається в тому, як влаштоване суспільство. "Думаю, саме тут у гру повинні вступити громадянське суспільство і центри консультування з проблеми дискримінації", - підкреслює він.

МИРНА УГОДА: КИЇВ ДОПУСКАЄ РЕФЕРЕНДУМ РАЗОМ З ВИБОРАМИ

За словами українського президента, мирна угода має бути або ратифікована парламентом, або внесена на референдум. Разом з ним в Україні можуть пройти і вибори, додав Зеленський.

Україна внесе мирну угоду з 20 пунктів на ратифікацію Верховної Ради або проведе всеукраїнський референдум для її схвалення у форматі "так" чи "ні". Про це заявив український президент Володи-

мир Зеленський у вівторок, 24 грудня, під час зустрічі з журналістами.

Він припустив, що одночасно з референдумом у країні можуть бути проведені вибори, проте які саме - не уточнив.

"Україна винесе цю угоду на ратифікацію парламенту у форматі та/або проведе всеукраїнський референдум для схвалення у форматі 'так' чи 'ні'. Україна може вирішити провести вибори одночасно з референдумом", - цитує Зеленого "Інтерфакс-Україна".

За словами президента, гарантії безпеки набудуть чинності лише за умови повної ратифікації угоди або її схвалення на референдумі.

Раніше Зеленський вперше розкрив всі 20 пунктів мирного плану для закінчення війни, розв'язаної Росією, проєкт якого зараз є частиною переговорів про мир. Він наголосив, що це базовий документ про закінчення війни, політичний документ між Україною, США, Європою і РФ.

Серед озвучених ним 20 пунктів: положення про підтвердження суверенітету України, домовленість про ненапад між Росією та Україною, механізм контролю за лінією зіткнення за допомогою космічного безпілотного моніторингу, гарантії безпеки для України від США, НАТО, Європи за аналогією п'ятої статті Північноатлантичного договору, 800 тисяч ЗСУ у мирний час, закріплення в російському законодавстві політики ненападу на Європу та Україну, членство України в ЄС у конкретно визначений час, привілеї для Києва у доступі на ринки ЄС, пакет угод про економічний розвиток України, створення фондів для відновлення її економіки та відбудови, пришвидшення процесу укладання угоди про вільну торгівлю України-США, без'ядерний статус України, обмін військовополоненими по формулі "всіх на всіх", по-

вернення всіх цивільних, дітей, заручників, політичних в'язнів, проведення виборів в Україні та повне негайне припинення вогню.

Питання територій досі є предметом дискусій, розглядаються два варіанти щодо цього. За першим - на Донеччині, Луганщині, Запоріжжі та Херсонщині лінія розташування військ на дату цієї угоди є де-факто визнаною лінією зіткнення, яку контролюватимуть міжнародні сили.

Водночас за другим пропонується створення вільної економічної зони Донбасу та її демілітаризацію. Україна виступає проти відведення своїх військ, але у разі втілення цього варіанту виступає за дзеркальне відведення і російських сил. Саме цей варіант вимагає проведення в Україні загальнонаціонального референдуму для ратифікації угоди.

Також в документі пропонується спільна експлуатація ЗАЕС США, Україною та РФ. Утім, це питання ще обговорюється, адже Україна не хоче вести бізнес з РФ напряму. Мирна угода буде юридично обов'язковою, а її виконання контролюватиметься, гарантуватиметься Радою миру під головуванням президента США Дональда Трампа.

ПРОКУРАТУРА ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ ВИМАГАЄ ЗАСУДИТИ ЕКСПРЕЗИДЕНТА ДО 10 РОКІВ

Прокуратура просить засудити Юн Сок Йоля до десяти років ув'язнення за одним зі звинувачень - у перешкоджанні правосуддю. Спеціальний прокурор Південної Кореї просить суд засудити колишнього президента країни Юн Сок Йоля до десяти років ув'язнення

за звинуваченням у перешкоджанні правосуддю, повідомляє агентство Reuters у п'ятницю, 26 грудня.

Прокурори звинуватили експрезидента у тому, що він намагався перешкодити слідчим заарештувати його у січні, забарикадувавшись у своїй резиденції.

"Обвинувачений, який мав захищати конституцію та дотримуватися верховенства права, зловживав владою та завдав шкоди суспільству. Він не вибачився і не виявив каяття перед суспільством, а натомість намагався перекласти провину на своїх помічників", - сказав прокурор на судовому засіданні.

Крім того, прокурори зазначили, що Юн не вжив належних заходів для скликання всіх членів свого кабінету перед оголошенням воєнного стану у країні та поширював неправдиву інформацію серед іноземних журналістів.

3 грудня 2024 року президент Південної Кореї Юн Сок Йоль несподівано оголосив про запровадження у країні воєнного стану, мотивувавши це "антидержавною діяльністю" опозиції. Парламент країни відмовився підтримати це рішення, і вже наступного ранку главі держави довелося скасувати його.

14 грудня парламент оголосив Юну імпічмент. У квітні Конституційний суд Південної Кореї підтвердив це рішення, остаточно усунувши Юна з посади президента.

31 грудня Західний окружний суд Сеула видав ордер на арешт Юн Сок Йоля - це перший випадок в історії країни. Ордер був виданий, оскільки Юн не з'являвся на допити як підозрюваний за звинуваченнями в керівництві заколотом і зловживанні владою. 15 січня, попри протидію охорони, його було заарештовано. Наразі триває розгляд справи у суді.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Антоні АБАТ Нінет, Данія

Професор, Університет Копенгагену, Центр порівняльних і Європейських досліджень

Барон Андре АЛЕН, Бельгія

Почесний професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду Бельгії, почесний Президент Конституційного Суду Бельгії, почесний професор конституційного права університеті KU Leuven, почесний секретар Ради Міністрів Бельгії, суддя ad hoc ЄСПЛ

Юрій БАРАБАШ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія"

Олена БОРИСЛАВСЬКА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Любомир БОРИСЛАВСЬКИЙ, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії

Мілош ВЕК, Австрія

Професор історії європейського та конституційного права у Віденському університеті. Постійний науковий співробітник IWM

Оксана ГРИЦУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, суддя Конституційного Суду України

Петер Міхаель ГУБЕР, Німеччина

Професор, доктор юридичних наук, суддя Федерального Конституційного Суду

Мирослав ГРАНАТ, Польща

професор, Університет кардинала Стефана Вишинського, Варшава, суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці

Дейнюс ЖАЛІМАС, Литва

Професор, Інститут міжнародного та європейського права, Вільнюський університет, суддя Конституційного Суду Литви, голова Конституційного Суду Литви

Гілберт Пол КАРРАСКО, США

Професор, Університет Вілламет (Willamette University, Сейлем, штат Орегон)

Віктор КОЛІСНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія", суддя Конституційного Суду України

Анжеліка КРУСЯН, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Кшиштоф ЕКХАРДТ, Польща

Професор, доктор наук, Декан Іногороднього юридичного Факультету і Адміністрації у Жешуві, Вища школа права і адміністрації

Микола МЕЛЬНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Наталія МІШИНА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Екхарт ПАХЕ, Німеччина

Професор, Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана

Сергій РІЗНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мацей СЕРОВАНЄЦ, Польща

Доктор габілітований, професор УМК Кафедра конституційного права Факультет права і адміністрації Університет Миколая Коперніка в Торуні

Ігор СЛІДЕНКО, Україна

Доцент, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Ольга СОВГИРЯ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, суддя Конституційного Суду України

Петро СТЕЦЮК, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, доктор права, Київський національний університет імені Т. Шевченка

Іван ХАЛЯЖ, Угорщина

Професор, доктор юридичних наук, голова Інституту конституційного права

Станіслав ШЕВЧУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 22166-12066Р від 07.06.2016

Часопис включено до переліку наукових фахових видань України

ISSN 2519-2590

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Журнал, щоквартальник

Мета і тематика. Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

ЗАСНОВНИКИ:

Львівський національний університет
імені Івана Франка (Код ЄДРПОУ 02070987)
79000, Україна, м. Львів, вул. Університетська, 1

Громадська організація

«Центр конституційних ініціатив» (Код ЄДРПОУ 38763646)

ТОВ «Редакція журналу «Український часопис
конституційного права» (Код ЄДРПОУ 40252310)

Журнали українською та англійською мовами
доступні на сайті www.constjournal.com
або за зверненням на адресу:
editor@constjournal.com

ВИДАВЕЦЬ:

Редакція журналу «Український часопис
конституційного права»

Головні редактори: Олена Бориславська, Сергій Різник
Редактор електронної версії журналу: Євген Пілат
Випусковий редактор: Вікторія Дубас
Відповідальний секретар: Христина Слюсарчук
Асистент редактора: Ярина Нечипорук
Літературний редактор: Оксана Карнієнко
Перекладач: Христина Стягар

Місцезнаходження редакції:

79018, Львівська обл., м. Львів,
вул. Стороженка, буд. 12, кв. 501

e-mail: editor@constjournal.com www.constjournal.com

Підписано до друку 31.12.2025 р. Тираж 100 прим.

Друк: ТзОВ «Український часопис конституційного права»

Формат видання: 84×108/16